MARX'IN GRUNDRİSSE'Sİ

Mehmet İnanç Turan

İsveç Yazarlar Birliği üyesidir. Yayımlanmış kitapları şunlardır:

Nâzım'ı Anlamak (Pêrî, 1998)
Hayat Aşk ve Kadın (Etki, 2000)
Yıkıntının Tarihi ve Teorisi (Etki, 2001 - 2. baskı, Özgür Üniversite Kitaplığı, 2011)
İnsan Olması Engellenmiş İnsan (Etki, 2001)
Edebiyatla Örülmüş Aşk Mektupları (Etki, 2003)
Nâzım'ı Nâzımca Anlamak (Etki, 2004)
Shakespeare ile Tanışmak İster misiniz? (Etki, 2006)
Shakespeare ile Tarihe Yolculuk (Etki, 2006)
Küreselleşme (Etki, 2006)
Aykırıhayat (Etki, 2007)
Düşünmenin Felsefi Yolu (Etki, 2007)
Siz de Filozofsunuz (Etki, 2007)
Bin Bir Aforizma (Etki, 2008)
Yaşanmamış Sosyalizm (Yordam, 2009)
Özgür Bir Dünya İçin Direnen Kasabalılar (Etki, 2009)
Felsefenin Ateşi (Kalkedon, 2009)
Marksizmin Doğuşu (Kalkedon, 2010)
Tarihin Silinmez Mürekkepli Aşkları (Kalkedon, 2010)
On İki Eylül Karanlığında Ölüme Ateş Yakanlar (Kalkedon, 2010)
Felsefeyi Aşmış Marksizm (Kalkedon, 2011)
Felsefi Aşk (Etki, 2011)
Aşkın ve Sevginin Felsefesi (Etki, 2012)
Ütopik Sosyalizmi Aşmış Marksizm (Ütopya, 2012)
Mustafa Suphi'nin Partisi (Etki, 2013)
Büyümüş Marksizm (Ütopya, 2013)
Türkiye Komünist Partisi ve Marksizm (Etki, 2014)
Lenin'e Dönüş (Ütopya, 2014)

inancmehmet@hotmail.com

”**Marx, elli formayı bulan Grundrisse’yi inanılmaz bir hızla, 1857 Ekim’i ile Mayıs’ı arasında yazdı. Bu eserinde Marx ilk kez değer ve artık değer teorilerini ayıntılı bir biçimde formüle ediyor ve (maddeci tarih görüşünün geliştirilmesinden sonra) ikinci büyük keşfini yapıyordu. Grundrisse bizleri Marx’ın yaratıcı laboratuvarına götürür ve Marx’ın iktisat teorilerini geliştirdiği süreci adım adım izlememize olanak sağlar.**”

V.S. Vygodski

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

GİRİŞ

BİLİMSEL ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

ÜRETİM-TÜKETİM-BÖLÜŞÜM-MÜBADELE-SANATIN ÜRETİMLE İLİŞKİSİ

- Maddi üretim
- Tüketim
- Bölüşüm
- Mübadele (Dolaşım)
- Üretim ile Sanat Arasındakı Orantısız Gelişim

PARA ÜZERİNE NOTLAR

- Paranın Kaynağı
- Paranın Üç Temel İşlevi
- Para ve Toplumsal İlişkilerin Şeyleşmesi
- Proudhon'un Emek Parası Teorisinin Eleştirisi

SERMAYE ÜZERİNE NOTLAR

- Para ile Sermaye İki Farklı Kategori
- Sermaye Birikmiş Emek mi?
- Sermayenin - Sermaye Olmayanla Mübadelesi
- Birbirine İki Yabancı Güç
- Soyut Emek
- Canlı Emeğin Cansız Emeği Döllemesi
- Döllenmenin Çocuğu Artı-Değer
- Metanın Değeri
- Dolaşım Alanının ve Tüketim Alanının Genişletilmesi
- Tasarruf ile Tüketim Arasındaki Çelişki
- Sermaye İçin Üretken Emek
- Sermayenin Modernleştirici Etkisi
- Sermayenin Sınırı

SERMAYENİN DEĞERSİZLEŞMESİ

- Değersizleşme Olasılığının Anlamı
- Çokparçalı Sermaye ve Değersizleşme
- Artı Sermaye ve Yeniden Üretim

İLK BİRİKİM

İLK BİRİKİM ÖNCESİ SÜREÇLER ÜZERİNE

Asya Üretim Biçimi
Komünal Topluluğun Çözülüşü
Eski Dünyanın Yüceliği ve Sermaye Dünyasının Tatminsizliği

DOLAŞIM ALANI VE SERMAYENİN DOLAŞIMI

Basit Dolaşım ile Sermayenin Dolaşımı Arasındaki Farklar
Sermaye Dolaşımın Evreleri
Küçük ve Büyük Dolaşım
Üretim Zamanı – Emek Zamanı - Dolaşım Zamanı - Devir Zamanı
Dolaşımın Yardımcısı Kredi
Dolaşım Giderleri

SABİT SERMAYE VE DOLAŞIR SERMAYE

Kapital'de Sabit ve Döner Sermaye
Grundrisse'de Sabit ve Döner Sermaye
Makinenin Olumsuzluğu ve Olumluluğu
Artı Nüfus ve Malthus
Emek Zamanından Tasarruf Yasası

REKABET VE ÖZGÜRLÜK

MEYVE VEREN OLARAK SERMAYE

Artı-Değer Oranı ve Kâr Oranı
Kâr Oranlarının Eşitlenmesi ve Ortalama Kâr
Metanın Üretim Maliyeti ve Fiyatı
Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası
Periyodik Bunalım

GRUNDRİSSE VE İKİ EKONOMİK POLİTİKÇİ

İşbölümü ve Ekonomi Politik
Metanın Değeri ve Ekonomik Politik
Kâr Oranının Düşmesi ve Ricardo

SONUÇ

YARARLANILAN KAYNAKLAR

ÖNSÖZ

”**Ekonomi politik, çağdaş burjuva toplumun teorik tahlilidir.**”

Friedrich Engels

Marksizmin kaynaklarından birini ekonomi politiğin eleştirel aşılması oluşturur. Marksizm, burjuva bilimi olan ekonomi politiğin yaptığı burjuva toplumun tahlilinin eleştirisini yaparak onu aşar. Ne var ki, bu eleştirel aşma bir çırpıda gerçekleşmez; bir süreç boyunca adım adım gerçekleşir. Nicelikten niteliğe sıçrama süreçsel gelişimin son halkasıdır.

Grundrisse, yedi-sekiz ay içinde yazılmıştır. Ama onun arkasında 1850-1858 yılları arasında yapılmış yedi-sekiz yıllık bir çalışma dönemi durur. Bu dönemin ortaya çıkardığı bir üründür *Grundrisse*.

Grundrisse'nin özel olarak incelenmesi gerekir; çünkü bu çalışma Marksizmin ekonomi politiği aşmasının ilk ham malzemesini içerir. Marksizmin doğuşu ile büyümesinin arasındaki köprüyü *Grundrisse* oluşturur. Marksizmin ekonomi politiği aşma süreci bu ham malzeme incelenmeden anlaşılamaz.

Marx'ın *Kapital*'i ekonomi politik eleştirinin hemen hemen bütün yanlarını kendisinde toplar. *Grundrisse* ise ekonomi politiğin eleştirisinin tohumudur; tohum gelişip büyümüş *Kapital*'i yaratmıştır.

Marx'ın Grundrisse'si Marksizmin tohumunun hangi fikirleri geliştirerek ekonomi politiği aşmaya başladığını göstermeyi amaçlıyor. *Grundrisse*'yi sınır kabul ederek ondan önceki dönemin fikirleriyle, ondan sonraki dönemin düşüncelerini kıyaslıyor. Marksizmin gelişim bütünlüğü başka türlü kavranamaz.

Grundrisse, Marx'ın yeniden gözden geçirerek okuyucuya sunduğu bir eser değildir. Anlaşılması zor soyut formüllerle doludur. *Kapital*'le tanışmamış bir insanın doğrudan doğruya *Grundrisse* ile tanışması ve onu anlaması büyük zorluk içerir. Bu açıdan *Kapital*'den yararlanarak *Grundrisse* okunup anlaşılabilir. Bu çalışma, *Kapital*'den yararlanarak *Grundrisse*'yi çözmeyi hedefliyor.

Marksizmin ekonomi politiği aşma köprüsünün başlangıcı Marksizmin doğuşuyla başlar, *Grundrisse* ve *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* ile devam eder. En sonunda *Kapital*'de son bulur.

Grundrisse 1857-1858 elyazmalarıdır. *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* 1859 yılında doğmuştur ve *Grundrisse*'nin çocuğudur. *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Marx tarafından redakte edildiğinden dolayı *Grundrisse*'yi (daha iyi) anlamaya hizmet eder. Gerekli olduğu ölçüde bu çalışmadan aktarmalar yapılacaktır.

Demek ki, *Grundrisse*, Marksizmin doğuşu ile büyümüş hali arasında oturur; bizim hem Marksizmin geçmişini, hem de geleceğini kavramamızı sağlar. İşte *Grundrisse*'nin önemi!

GİRİŞ

Marx 1850 yılında Londra'dadır. Marx ve Engels'in kurduğu *Politik-Ekonomik İnceleme* isimli derginin 1-2-3. sayıları Ocak-Şubat-Mart aylarında, 5-6. sayısı Mayıs-Ekim aylarında yayımlanır.

1850 yılının sonuna doğru Marx 1848 yılında başlamış devrimci dalganın sonlandığını kabul eder. Burjuva toplumu bunalımı çözmüştür; refah dönemine giriş yapmıştır. 1848 devrimlerinin yenilgisi üzerine oturan gericilik atağa kalkmıştır. Marx önündeki dönemi "teorik çalışma eylemi" olarak saptar. Bir burjuva bilimi olan ekonomi politikle *1844 El Yazmaları*'nda başlattığı ve 1847 yılında *Felsefenin Sefaleti*'nde sürdürdüğü kısıtlı savaşı genişletmeye karar verir. Marksizmin doğuşundan (çocukluk döneminden), olgunluğa geçebilmesi ve büyüyebilmesi için bu teorik savaş zorunludur.

Marx savaş alanı olarak Londra'daki British Museum'u seçer. Oradaki zengin belgeler, araştırmalar, kitaplar Marx'ın ekonomi politiğe karşı kullanacağı silahlar olacaktır. Doğal olarak British Museum da Marx'ın "ikinci" evi.

Marx 7 Ocak 1851'de Engels'e gönderdiği mektupta, klasik ekonomi politiğin önemli temsilcisi olan Ricardo'nun "rant teorisini" eleştirir. Marx ekonomi politiğe karşı açtığı savaşın ilk ürününü vermiştir. 1847'de yazdığı *Felsefenin Sefaleti*'nden bir adım daha ileri gitmiştir.

27 Haziran 1851'de Marx'ın, Weydemeyer'e yazdığı mektup onun çalışma temposu hakkında bir bilgi verir: "*Genellikle sabahın dokuzundan akşamın yedisine kadar British Museum'dayım.*"

Ekonomi politiğe karşı açtığı savaşın kısa zamanda biteceğini umuyordu Marx. Oysa bu savaş yıllarca sürecektir.

1857 yılında dünya çapında ekonomik bunalım patlak verir. Marx ekonomik bunalımın kamçısı altında politik eleştirilerini toparlar. Ağustos 1857'de *Grundrisse*'yi (Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma'yı) yazmaya girişir.

Marx'ın 11 Temmuz 1857'de Engels'e yazdığı mektup *Grundrisse*'nin yazıldığı ortamı kısaca özetler: "*Devrim son sürat yaklaşıyor.*"

1857'de Engels'e şöyle yazar: "*İktisadi incelemelerimin tahlilini tamamlamak için, tufan kopmadan hiç değilse genel çizgilerini aydınlığa kavuşturmak amacıyla her gece, sabahlara dek çalışıyorum.*"

Grundrisse çalımasının bitmeden hemen önce ne durumda olduğunu Marx'ın Ferdinand Lassalle'a yazdığı 22 Şubat 1858 tarihli mektubundan çıkarmak olanaklıdır:

"*Ekonomi üzerine kitabımla ilgili çalışmaların nasıl gittiğini anlatmak istiyorum. Son birkaç aydan beri aslında son metin üzerinde çalışıyorum, ama iş çok yavaş ilerliyor; çünkü, yıllardan beri araştırmaların temel hedefi olan bazı sorunlar sürekli olarak bazı yeni yüzlerini ortaya koyuyor ve tam son biçimlerini alacakken yeni kuşkular yaratıyor. Bunun yanısıra zamanımın*

efendisi değil, kölesiyim. Bana yalnızca gecelerim kalıyor ve çoğu zaman da yinelenen karaciğer ağrıları, gece çalışmalarıma engel oluyor.
(…)
İlk çalışma, ekonomik kategorilerin eleştirisi ya da eleştirel bir gözle sunulan burjuva ekonomi sistemi. Çalışma hem sistemin işleyişinin anlatılması, hem de aynı zamanda eleştirisi. Çalışmanın tümünün kaç forma tutacağını hiç bilmiyorum. Zamanım, boş vaktim ve olanağım olsaydı, kamuoyuna sunmadan önce büyük ölçüde özetlerdim, çünkü, böyle yapmayı esasen çok severim. Ancak, böyle bölüm bölüm basılırsa, belki de halkın anlaması daha kolay olur, ama kuşkusuz bu kitabın formunun aleyhine olacak ve yapıt, zorunlu olarak uzayıp gidecek.
(…)
Her şey bir yana önsezilerim bana diyor ki, ***onbeş yıl süren*** *bir çalışmanın ürünü şimdi elimin altındayken, fırtınalı dış etkenler araya girebilir. Ama ne yapalım, zararı yok; kitabı bitirdiğim zaman bu tür bir şeyle ilgilenen bir dünya bulmakta çok geç kalkmışsam, hata, apaçık belli ki bana ait olacak.*"[1]

Bu satırlar gösteriyor ki, *Grundrisse*'nin bitmesi kolay değildir. Ama Nisan 1858'de (yaklaşık bir ay sonra) Marx bu çalışmayı yarım olarak bırakır. Daha doğrusu bu çalışmadan yararlanarak önce 1859'da *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'yı, daha sonra 1867'de *Kapital*'in birinci cildini yayımlar.

Demek ki, *Grundrisse* 1857 Ağustos ile 1859 Mart'ı arasında yazılmış ve tamamlanmamış elyazmalarıdır. Marx ve Engels'in ölümünden yıllarca sonra 1939'da ilk kez yayımlanmıştır.

* * *

Grundrisse'nin bitmemiş bir çalışma olması onun değerini görmemizi engellememelidir. Aksine Marksizmin gelişim eğrisini anlayabilmek yönünden büyük önem taşır. Roman Rosdolsky'nin dediği gibi *Grundrisse*, "Marx'ın ekonomik laboratuvarını görmemizi ve onun çalışma yöntemini kavramamızı" sağlar. Ayrıca *Kapital*'de ifade edilmemiş veya ayrıntılandırılmamış birçok fikri içerir.

Marx *1844 El Yazmaları*'nda ve *Felsefenin Sefaleti*'nde yaptığı ekonomi politik eleştirinin yetersizliği (hatta bazı konularda yanlışlığı) *Grundrisse* ile aşılmıştır. *Grundrisse*'nin en büyük özelliği, Marx'ın ikinci buluşunu taşımasıdır. Marx'ın birinci buluşu materyalist tarih anlayışıdır. Marksizmin doğuşu döneminde (1850 yılın öncesinde) keşfedilmiştir. Marx'ın ikinci buluşu, artı-değer teorisidir. *Grundrisse* bu buluşun yapıldığı yerdir.

[1] Karl Marx – Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar 1*, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, 1995, s.116-117, 118

BİLİMSEL ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Somut, dış dünyadaki nesnel gerçeğin bilgisidir. Soyut, somutun yansımasıyla düşünce alanında oluşan parçaların bilgisidir. Somut, soyut parçaların bileşimini kendinde toplar. Sözgelimi burjuva toplumu ekonomik yapısıyla maddi bir somutu dile getirir. Bu toplumun düşüncede soyutlanmış parçaları (para, mübadele, artı-değer, sermaye, ücretli emek, meta vb. ekonomik kategoriler) sınırlı bilgileri ifade eder. Ekonomik kategoriler, toplumun ekonomik yapısını yansıtan soyut ifadelerdir.

Pratik açıklama (yorumlama, sunuş) yöntemiyle, teorik araştırma (inceleme, soruşturma) yöntemi arasında fark vardır. Pratik açıklama, elde var olan somutun (nesnel gerçekliğin) ifade edilmesidir.

Teorik araştırma yöntemi ise tersini yapmak zorundadır. Somutun anlaşılabilmesi için, somutun içerdiği soyut parçalara (kategorilere) ayrıştırılması gerekir. Bu soyut kategoriler incelenerek, soyuttan somuta doğru varılmaya çalışılır. Sözgelimi artı-değer kategorisinden yola çıkarak burjuva topluma (özneye, tekile) varmak; soyuttan somuta yönelmektir. Teorik inceleme yönteminin bilimsel olması bu yönelişle sağlanır.

”*Kuşkusuz, sunuş **yönteminin**, biçim yönünden, **araştırma yönteminden** farklı olması gerekir. Araştırma yöntemi, işlenecek malzemeyi ayrıntılarıyla ele almalı, onun gelişmesinin farklı biçimlerini tahlil etmeli, içbağıntıların esasını bulmalıdır.*”[2]

Teorik araştırma yönteminde amaç, soyut (kategorilerden) yola çıkarak somuta (özneye, topluma) ulaşabilmektir. Soyuttan, somuta yönelirken soyut belirlenimler içinde kaybolmamak için, somut olan (toplum) hep araştırmanın birleştiği yer olmalıdır. Soyutlama yöntemi, somutun parçalarının insan zihninde önce ayrıştırılmasıdır. Ama sonra birleştirilerek somut üzerinde pratik deneyden geçirilmezse (soyut, somut üzerinde denenmezse) doğruluğundan emin olunamaz. Soyutlama, somut olanı zihinde yeniden elde etmek içindir.

* * *

Marx, *Grundrisse*’de ekonomi politiğin yöntemini araştırırken bilimsel araştırmanın nasıl olması gerektiğini ortaya koyar. Ekonomi politikçilerin bir kısmı (17. yüzyıl ekonomi politikçileri) incelemeye canlı bir bütünlükle (somutla) başlar. Örneğin nüfus, ulus, devlet, vb. ile başlar ve buradan soyut kategorilere (emek, para, mübadele, işbölümü vb.) varır. Ekonomi politikçilerin diğer kısmı ise tersini yapar; soyut kategorilerden başlayarak (işbölümü, meta, değer vb.) somut topluma erişmeye çalışır.

Marx araştırma yöntemi olarak birinci yöntemi (somuttan soyuta yönelişi) bilimsel bulmaz; doğru araştırma yönteminin ikincisi olduğunu (soyuttan somuta yöneliş olduğunu) söyler.

”*Gerçek ve somut olandan, gerçek önvarsayımdan yola çıkmak, böylece ekonomide sözgelimi tüm toplumsal üretim faaliyetinin temeli ve öznesi olan toplum ile başlamak doğru gibi gözükür. Oysa daha dikkatli bakıldığında bunun **yanlış** olduğu ortaya çıkar.*”[3]

---

[2] Karl Marx, *Kapital 1*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1986, s.28.
[3] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.167.

Somut olan toplum (özne), şüphesiz ki gözlem ve tasarımın temel çıkış noktasıdır. Eğer somut olmasaydı, soyutlama yapılamazdı. Ne var ki, bilimsel araştırmada zihinde bir hareket noktası olarak değil, bir toplanma-düğüm yeri olarak, bir sonuç olarak ortaya çıkacaktır. Somuttan soyuta yönelişte; somut, soyut belirlenimlere dönüşür. Bilimsel araştırmada ise, soyut belirlenimler somuta ulaşarak nesnel gerçeğin bilgisine dönüşür. Yani soyut kategorilerden yola çıkmak, somutun düşünce yoluyla yeniden üretilmesidir.

"***Soyuttan somuta*** *yükselme yöntemi düşünce için sadece somutu kendine mal etmenin, onu zihinde somut olarak yeniden-üretmenin yoludur.*"[4]

Marx bilimsel araştırma yönteminde soyut belirlenimlerin içinde kaybolmamak için gerçek öznenin (toplumun, somutun) hep göz önünde tutulmasını ister. Düşünce spekülasyonunu önlemenin tek yolu somutun temel nokta olduğunu hiç unutmamaktır.

"*O halde teorik yöntemde de* ***öznenin, yani toplumun****, önvarsayım olarak daima akılda tutulması gerekmektedir.*"[5]

* * *

Basit kategoriler (basit soyut belirlemeler) basit bir somuta denk düşer. En genel soyutlamalar (kategoriler) en zengin-karışık gelişimin ürünüdür. Somut ne kadar gelişkinse, kategorilerin zenginleşmesi artar. Aslında basit kategoriler bile somut belirli bir gelişkinliğe kavuştuktan sonra daha iyi anlaşılır hale gelir. Örneğin para, burjuva toplumdan önce ortaya çıkmış bir ekonomik kategoridir. Sermaye kategorisi burjuva topluma özgüdür ve para onun yanında basit bir kategori olarak kalır. Sermaye kategorisi kavranırsa, paranın işlevleri daha açık anlaşılır. Para kategorisi, sermaye düzeni koşullarında (karmaşık-gelişkin koşullarda) kendi içeriğini daha net ifade eder.

Burjuva toplum kendinden önceki toplum biçimlerine göre gelişmeyi-modernleşmeyi temsil eder. Burjuva toplumunu ve onun kategorilerini çözümlemek, geçmişin toplum biçimlerini ve kategorilerini çözümlememize yardım eder. Kapitalizm bilinirse, feodalizmi çözümlemek kolaylaşır. Toprak rantı, sermaye kategorisiyle birlikte anlaşılır duruma gelir. Oysa toprak rantı kategorisi sermayeyi anlamamızı sağlamaz. Toprak rantını hiç bilmeden sermayeyi çözümlemek olanaklıdır. Ama tersi doğru değildir; sermaye kavranmadan; toprak rantı kavranamaz.

"*Demek ki, burjuva ekonomisi* ***eski çağın*** *vb. anahtarını sağlar.*
(…)
Tarihi gelişim ve ilerleme denen nesne genel olarak, en son biçimin ***kendisinden önce*** *gelenleri kendisine doğru tırmanan basamaklar olarak görmesi olgusuna dayanır.*"[6]

Marx bu genel yöntemsel yaklaşımdan başka bir sonuç çıkarır: Bilimsel araştırma yönteminde ekonomik kategorileri tarihte ortaya çıktıkları sıraya uygun olarak ele almak gerekmez.

Burjuva toplumu incelenirken, önemli olan bu kategorilerinin birbiriyle diyalektik ilişkisidir. Sözgelimi burjuva toplumda önce feodal kökenli toprak rantını inceleyip, sonra burjuva kökenli

[4] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.169.
[5] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.170.
[6] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.177.

sermayeyi incelemek gerekmez. Sermaye ile başlayıp toprak rantını ona bağlı olarak incelemek bilimsel araştırma yöntemidir.

”*Ekonomik kategorileri, tarihte belirleyici olmuş oldukları **sırayla** birbirini izlemeye terketmek, demek ki lüzumsuz ve **yanlıştır**. Gerçekte sırayı belirleyen bunların modern burjuva toplumu içinde birbiriyle olan ilişkileridir, ve bu da doğal sıralama gibi gözüken ya da tarihi gelişime tekabül eden dizinin tam tersidir.*”[7]

Marx, *Grundrisse* de bu bilimsel araştırma yöntemini kullanmıştır.

[7] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.180.

ÜRETİM-TÜKETİM-BÖLÜŞÜM-MÜBADELE-SANATIN ÜRETİMLE İLİŞKİSİ

Marx, ekonomi politikçilerin ”üretim-tüketim-bölüşüm-mübadelenin” genel ilişkisini doğru saptayamadıklarına işaret eder. Ekonomi politikçiler yüzeysel bir düşünüş biçimine sahiptir. Marx'ın ”basmakalıp yüzeysel düşünüş tarzı” dediği düşünceler şunları içerir:

- Toplum üyeleri doğanın ürünlerini üretip, biçimlendirirler.
- Bölüşüm, toplum bireyinin bu üründen alacağı payı belirler.
- Mübadele, bölüşümde bireyin hissesine düşen paya uygun ürünleri ona sağlar.
- Tüketim, ürünleri doyum ve kullanım nesneleri haline getirir.
- Üretim, ihtiyaç nesnelerini yaratır. Bölüşüm bunları dağıtır. Mübadele, bireyin hissesini yeniden (ikinci kez) bölüştürür. Tüketim, bireysel ihtiyacın giderilmesini sağlar.
- Üretim başlangıç, tüketim sonuç, bölüşüm ve mübadele ara halkalardır.

Marx bu görüşlerin bir iç tutarlılığa sahip olduğunu; ama bunun ”sığ bir tutarlılık” olduğunu belirtir.

MADDİ ÜRETİM

Marx'ın ilk vurguladığı nokta, üretimin toplumsal bir olay olduğudur. Bireyler toplum içinde üretim yaparlar. Bireyi toplumdan soyutlarak ona üretim yaptırmak maddi üretimin toplumsal karakterini anlamamaktır. Nitekim A.Smith, Ricardo bireyi toplumdan yalıtlayarak bu tuzağa düşer:

”*Smith'le Ricardo'nun hareket noktası olarak aldıkları bireysel,* ***yalıtılmış*** *avcı ve balıkçı, Onsekizinci yüzyıl Robinsoncularının* ***dar kafalı*** *bir fantezisinden ibarettir.*”[8]

Toplum dışında üretim yapan birey anlayışını saçma bulur Marx. Bu nedenle maddi üretimi her zaman toplumsal gelişimin belli bir aşamasındaki üretim olarak adlandırır. Üretim, toplumsallaşmış bireylerin yaptığı üretimdir.

* * *

Peki, tüm toplum biçimleri için zorunlu olan üretimin tüm toplumlar için geçerli ortak özellikleri yok mudur? Marx bu soruya olumlu yanıt verir. Eğer toplum biçimlerinden bağımsız olarak üretim kategorisi soyutlanırsa, **genel anlamda üretime** ulaşılır.

”***Genel anlamda üretim*** *bir* ***soyutlamadır*** *ama ortak ögeyi gerçekten saptayıp ortaya çıkardığı, böylece bizi tekrardan kurtardığı ölçüde mâkul bir soyutlamadır.*”[9]

Ne var ki, Marx bu soyutlamanın özel toplum biçimlerini anlamamıza olanak vermediğini belirtir. Sözgelimi hem feodalizm, hem de kapitalizm genel anlamda üretim kategorisi altında birleştirilebilir; fakat gerçekte bunlar birbirinden çok farklı iki üretim biçimidir. Bu nedenle özel olarak incelenmelidir. Kısacası, genel anlamda üretim kavramına sığınmak yanlıştır.

[8] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.139.
[9] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.143.

”*Tüm üretim aşamalarının ortaklaşa sahip oldukları ve düşüncede genellikler şeklinde saptanan karakteristikler vardır; üretimin evrensel koşulları denilen şeyler ise hiçbir gerçek tarihi üretim aşamasının kavranmasına bir* ***yararı olmayan*** *bu soyut ögelerden başka bir şey değildir.*”[10]

* * *

Üretim daima toplumsal bireyin, doğayı toplumsal çerçevede mülk edinmesidir. Bu mülkiyet özel mülkiyet biçiminde olabildiği gibi, ortaklaşa mülkiyet de olabilir. Marx ortak mülkiyete örnek olarak eski Hindistan’daki, Slavlar’daki cemaat (kabile) mülkiyetini gösterir.

Ekonomi politikçiler kapitalist modern üretimi ve onun yarattığı toplumsal ilişkileri-ekonomik kategorileri ebedi-sonsuz sayarlar. Onlara göre ”insan doğasına” en uygun üretim tarzı burjuva üretim tarzıdır. Klasik ekonomi politiğin iki önemli temsilcisi (A.Smith ve Ricardo) böyle düşünür. Marx bu görüşü eleştirir. (Marx, *Felsefenin Sefaleti*’nde Proudhon üzerinden bu eleştiriyi çok önceden gerçekleştirmiştir.)

Ekonomi politikçiler feodalizmin yapay kurumlara dayandığını, oysa kapitalizmin doğal kurumlara dayandığını savunurlar. Doğal kurumlar (burjuvazinin kurumları) altında üretim daha iyi yapılabilir. Bu nedenle ekonomi politik ölümsüz saydığı burjuva üretim biçimini ve onun hukukunu yüceltir.

”*Burjuva iktisatçıların görebildikleri tek şey üretimin modern polis denetimi altında, sözgelimi derebey hukuku altında olduğundan daha iyi yürütülebileceğidir. Unuttukları ise derebey hukukunun da bir hukuk olduğu, kuvvetlinin hukukunun, bir başka kılıkta, kendi ’hukuk devletlerinde’ de yürürlükte olduğudur.*”[11]

TÜKETİM

Marx üretimin aynı zamanda dolaysız olarak tüketim olduğunu not eder. Tüketim öznel ve nesnel olarak iki yönlü olabilir.

Üretim sürecindeki birey üretim sırasında kendi enerjisini ve yeteneklerini tüketir. Bu süreçte üretim araçları da yıpranarak, eskiyerek tüketilir. Marx bu tüketim biçimini ”üretken tüketim” olarak adlandırır.

”*Sürecin üç ögesi, hammadde, araç ve emek, nötr bir sonuçta –ürün– çakışırlar. Üretim sürecinin üç ögesi, bu süreçte tüketilmekle, aynı zamanda ürünün varlığında yeniden-üretilmişlerdir. Dolayısıyla sürecin bütünlüğüne bir* ***üretken tüketim*** *demek gerekiyor.*”[12]

Üretken tüketimin sonucunda bir ürün ortaya çıkar. Bu ürünler de **bireysel tüketime** hizmet eder. Marx gösterir ki, tüketim aynı zamanda dolaysız olarak üretimdir.

”*Üretme faaliyeti demek ki tüm ögeleriyle aynı zamanda bir* ***tüketme*** *faaliyetidir.*”[13]

---

[10] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.148-149.
[11] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.148.
[12] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.385.
[13] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.152.

Üretim ve tüketim diyalektik bir karşıtlığa sahiptir. Üretim, tüketimin malzemesini yaratır; tüketim de üretimi üretir. Bir şeyin tüketilmesi, onun yeniden üretilme ihtiyacını doğurur.

Üretim, tüketime dışsal malzeme sağlar. Tüketim de üretimin motivasyonunu içsel olarak (üretilme ihtiyacını doğurarak) sağlar. Tüketim eylemi, ihtiyacın yeniden üretilmesinden başka bir şey değildir.

* * *

Üretim sadece tüketimin malzemesini üretmez; aynı zamanda **tüketim biçimini** de üretir. Her üretim biçimine ve gelişkinlik derecesine, belirli bir tüketim biçimi denk düşer. Ateşin bulunmadığı üretim koşullarında et pişirilmeden tüketilir. Eti elle-tırnakla tüketmek gelişmemiş bir üretimin sonucudur. Çatal-bıçakla eti tüketmek ise ileri üretim koşullarının ürünüdür. Üretim kendi gelişkinlik koşullarına uygun tüketici tipini yaratır. Üretim, tüketilecek ürüne uygun özneyi (insanı) yaratır.

"*Üretim tüketimi, öyleyse a)* ***tüketimin malzemesini*** *yaratmak; b)* ***tüketim tarzını*** *belirlemek; ve c) kendi birer nesne olarak ortaya koyduğu ürünleri tüketici tarafından duyulan birer ihtiyaç olarak yaratmak suretiyle üretir. Üretim,* ***tüketimin nesnesini****,* ***tüketimin gerçekleşme usulünü****, tüketimin motivini üretir.*"[14]

* * *

Ekonomi politikçilerden bazıları üretim ile tüketim arasındaki kopmaz bağa bakarak, bu ikisini özdeş-eşit (aynı şey) sayar. Bunun anlamı, üretilen ürünlerinin mutlaka tüketileceğidir. Yani üretilen ürünlerin sunumu (arzı) ile tüketicinin talebi eşit olacaktır. Jean-Baptiste Say'ın savunduğu bu yanlış görüşü Marx eleştirir.

"*Ya da, örneğin Mill gibi, daha keskin bır usla (zavallı Say de onu taklit ediyor) şöyle deniyor: Arz ve talep özdeştir, bu yüzden bunların birbirine uyması gerekir; çünkü arz, kendi niceliğine göre ölçülen bir taleptir.*"[15]

Arz ile talep veya üretim ile tüketim eşit olsaydı, burjuva toplumda ekonomik kriz olmazdı. Aşırı-üretim bunalımlarını imkânsız kılan bu yanlış görüşün benzeri Ricardo tarafından da savunulur. Marx, Ricardo'yu bu konuda eleştirmeyi *Kapital*'in dördüncü cildi olarak kabul edilen *Artı-Değer Teorileri*'nde gerçekleştirecektir.

BÖLÜŞÜM

Bölüşüm mü önce, üretim mi öncedir? Marx görüntü ile öz arasında bir ayrım yapar. Görüntü olarak bölüşüm, üretimden önce gelir. Daha doğrusu öyle görünür. İstilâcı bir ulus egemenliğine aldığı bir toprağı istilâcılar arasında bölüştürür; sanki üretimi belirlemiş gözükür. Bölüşümün yapısı, üretim tarafından değil; üretimin yapısı bölüşüm tarafından belirleniyor gibi gözükür. Oysa bu görüntü aldatıcıdır.

Görüntünün altındaki öz, üretimdir. Bölüşüm, hem ürünlerin, hem de üretim araçlarının bölüşümünü kapsar. Ne var ki, üretim araçlarının bölüşümü, üretilen ürünlerin bölüşümünden öncedir. Üretim araçlarının sahibinin belirleyiciliği altında bölüşüm meydana gelir. Ayrıca

[14] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.155.
[15] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.152.

bireylerin belirli üretim ilişkileri içine oturulması (farklı üretim çeşitlerini bölüşmesi) üretim araçlarının bölüşümünün sonucu olarak ortaya çıkar. Bu nedenle öz olarak bölüşüm, tarihi üretim biçiminin bir ürünüdür ve üretimden sonradır. Üretim olmadan bölüşecek ürünler ortaya çıkmaz.

"*Bölüşümün yapısı bütünüyle **üretimin yapısı** tarafından belirlenmiştir.*"[16]

Bölüşüm ilişkisi aslında bir üretim ilişkisidir.

"*Bölüşüm ilişkileri tabir edilen şey aslında **üretim ilişkilerinin** ta kendisi.*"[17]

MÜBADELE (DOLAŞIM)

Mübadele, üretim ile bölüşüm-tüketim arasında aracı bir uğraktır. Bir uğrak olarak da üretim biçimine bağlıdır. Şüphesiz ki, mübadeleci bir toplum için böyledir. Mübadelenin olmadığı bir üretim biçiminde uğrak sayılmaz.

Mübadeleci bir toplumda, üretim-bölüşüm-mübadele-tüketim belirli bütünün parçalarıdır. Üretim, diğer parçaları ve karşılıklı ilişkilerini belirler. Bölüşüm-mübadele-tüketim de üretimi etkiler. Mübadele alanı genişlerse (piyasa büyürse) üretim de büyür. Bu dört parça arasındaki karşılıklı etki altında, süreç her zaman yeniden kendini üretebilmesi için üretime döner.

* * *

Toplumsal işbölümü ile mübadele arasında bir ilişki vardır. Mübadele her zaman toplumsal işbölümünün üzerine oturur.

" *İster kendiliğinden, doğal bir biçimde, ister tarihi gelişim ürünü olsun, **işbölümü olmadan mübadele olmaz**.*"[18]

Toplumsal işbölümü mübadele için gerekli bir koşuldur; ama mübadele, toplumsal işbölümü için gerekli koşul değildir. Marx işbölümünün var olduğu, ama mübadelenin olmadığı Peru ve küçük Hint topluluklarını örnek gösterir:

"*İşbölümü örneğin Peru'da da vardı, kendi kendilerine yeterli küçük Hint cemaatlerinde de. Ama bu işbölümü mübadele değeri temeline dayanan bir işbölümü olmamakla kalmaz, tam tersine az ya da çok direkt bir **komünal üretimi** önvarsayar.*"[19]

Adam Smith işbölümünün gerekli koşulu olarak, mübadeleyi kabul eder ve mübadeleyi "insan doğasının" bir parçası olarak görür. Böylece burjuva toplumunu ebedileştirir. Marx, Adam Smith'in bu görüşünü *Kapital*'de eleştirir. Marx'a göre, toplumsal işbölümü mübadele olmadan da olanaklıdır; oysa A.Smith'e göre olanaksızdır.

ÜRETİM İLE SANAT ARASINDAKİ ORANTISIZ GELİŞİM

[16] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.159.
[17] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.222.
[18] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.165.
[19] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.293-294.

Sanat alanındaki kimi ileri biçimler, toplumsal gelişmenin geri aşamalarına denk düşerler. Sanatın ileriğiyle, üretim biçiminin geriliği bir orantısızlık oluşturur.

”*Sanatta kimi parıltılı dönemlerin, toplumun genel gelişim durumuyla ve dolayısıyla toplumsal düzenin maddî temeliyle, söz yerindeyse, iskelet yapısıyla bütünüyle* ***orantısız*** *olduğu bilinir.*”[20]

Marx, Yunan sanatını örnek verir. Yunan sanatı mitolojiye dayanır. Mitoloji hayal gücüne ve doğanın çözülmemiş sırlarının egemenliğine dayanır. Mitoloji hayal gücü yoluyla, çözemediği-anlayamadığı doğanın karşısına çıkar ve bir hayal âlemi yaratır. Mitoloji ile insanın doğanın üzerinde kurduğu egemenlik ters orantılıdır. Doğadaki zorunluluk ne kadar çok çözülmemişse (insan özgürleşememişse) mitoloji o kadar güçlüdür. Doğa güçleri üzerindeki egemenlik, mitolojinin egemenliğine son verir.

Yunan sanatı, doğa güçleri üzerinde egemenlik kuramamış insanı ve üretimi gerektirir; yani mitolojiyi gerektirir. Yunan mitolojisi olmasaydı, Yunan sanatı da olmazdı. Mitolojiyi inkâr eden bir toplumsal gelişim düzeyiyle Yunan sanatı uyuşamaz. Bu sanatın ortaya çıkış koşullarıyla, üretimin-bilimin geriliği birbirinin üzerine düşer. Bilgisayarların üretildiği bir dünya ile Yunan sanatı uyuşmaz.

Peki, niçin Yunan sanatı bir burjuva toplumunun bireyi için cazibesini-ilgisini korur? Marx bunu ”çocukluğa, çocuksuluğa, saflığa” özlem duygusuna bağlar. Yunan sanatı, insanlık tarihinin çocukluğunu simgeler. Nasıl ki yetişkin bir insan tekrar çocuk olamazsa, Yunan sanatı da yetişkin koşullarda yeniden kendini yaratamaz. Yunan sanatı bir daha geri gelmeyecek çocukluk döneminin ürünüdür. Bu durum onun cazibesini artırır.

”*Yunan sanatının günümüzde süren cazibesi, üzerinde yetiştiği* ***gelişmemiş toplum düzeyiyle*** *çelişkili değildir. Tam tersine, bu durumun bir sonucudur; tersine, Yunan sanatının doğduğu, ve doğabileceği tek yer olan, olgunlaşmamış toplum koşullarının* ***bir daha geri gelemeyecekleri*** *gerçeğinin zorunlu bir ürünüdür.*”[21]

Demek ki Yunan sanatını cazip kılan olgu, geçmişe duyulan bir özlemdir; nostaljidir. İnsanlığın kendi çocukluk dönemine duyduğu arzudur. Bir daha geriye gelmeyecek olanı düşsel olarak istemesidir.

[20] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.184.
[21] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.186.

PARA ÜZERİNE NOTLAR

Marx, *1844 El Yazmaları*'nda paranın insan ilişkilerini bozan yabancı bir güç olduğunu ayrıntılı incelemişti. *Felsefenin Sefaleti*'nde paranın toplumsal bir ilişki olduğunu, bir otoritenin kararıyla ortaya çıkmadığını, belirli bir üretim biçimine tekabül ettiğini belirtmişti. Proudhon'un para sorununa bakışını eleştirirken Ricardo'nun para teorisini kullanmıştı ve Ricardo'ya bu konuda hiçbir eleştiri getirmemişti.

Grundrisse'de Marx, para teorisini yeniden ele alır ve karşımızda *Felsefenin Sefaleti*'nin yazarından farklı bir yazar buluruz. Marx ekonomi politiği aşarak kendi eski konumunu da aşar. Sözgelimi Marx, *Felsefenin Sefaleti*'nde para olarak altın veya gümüşün üretim fiyatları tarafından belirlenmeyen tek meta olduğunu yazar:

"*Bütün metalar arasında yalnızca altın ve gümüşün para olarak kendi **üretim maliyetleri ile belirlenmedikleri** münasebetsiz olgusu bulunmasaydı, bütün bunlar pek yerinde olacaktı; ve bu olgu o denli gerçekti ki, altın ve gümüşün yerini dolaşım içinde kâğıt alabilir.*"[22]

Şüphesiz ki, yukarıdaki görüş yanlıştır. Marx bu yanlışı düzeltecektir. Tüm metaların değeri (altın veya gümüş dahil) üretim fiyatına (üretilmesi için gerekli toplumsal emek süresine) eşittir. Marx, *Grundrisse*'de yanlışını düzelterek şöyle yazar:

"*Emek dahil tüm metaların değerini (gerçek mübadele değerini) belirleyen, **üretim maliyeti**, bir başka deyimle metaı üretmek için gereken emek süresidir.*"[23]

PARANIN KAYNAĞI

Takas, iki metanın arada para olmadan karşılıklı olarak mübadele edilmesidir. Sözgelimi bir mızrak ile iki bıçak karşılıklı olarak değiştirilir. Metalar birbiriyle mübadele edilmeden önce kafada bir eşitleme yapılır; bir mızrağın değerinin, iki tane bıçağa eşit olduğu düşünülerek mübadele edilir. Bu kıyaslamanın yapılabilmesi için tek bir ölçü birimine bağlanmaları gerekir. Örneğin mübadele işlemi yapanlar hayali bir varlığa sahip olan bir çubuğu eşdeğer olarak kullanırlar: 1 bıçak = 1 çubuk, 1 mızrak = 2 çubuk, 1 mızrak = 2 bıçak.

Aslında ortada çubuk yoktur; bu kıyaslama zihinde yapılan bir kıyaslamadır. Ne var ki, bu hayali çubuk bize paranın kaynağını gösteren bir işarettir. Burada çubuk, para rolünü zihinde gerçekleştirir.

Mübadelenin zaman içinde gelişmesi ve genişlemesiyle çubuğun pratik işlevini gören bir meta öne çıkar. Bu meta bakır, altın, gümüş, deri parçası, bir hayvan vb. olabilir. Artık mübadele bu geneleşdeğer meta üzerinden olur. Bu geneleşdeğer meta herkesin kabul ettiği, tanıdığı toplumsal bir semboldür.

"*Böyle bir sembolün herkesçe tanınmış olması şarttır; sözkonusu olan ancak toplumsal bir sembol olabilir; ifade ettiği şey, toplumal bir ilişkiden başka bir şey değildir.*
(…)

[22] Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Sol Yayınları, 1979, s.91.
[23] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.197.

*Aslında mübadele aracı kabul edilen meta ancak zamanla, yavaş yavaş **paraya** yani bir sembole dönüşür; bu bir kez gerçekleşince, onun yerine de yine kendi sembolü geçebilir. Bu durumda artık para bilinçli olarak **mübadele değerinin** bir işaretidir.*"[24]

Para bir semboldür; ama yanlızca bir sembol değildir. İçerdiği bir değer vardır. Marx, *Kapital*'de paranın yanlızca bir sembol olmadığını ve nedenlerini açıklayacaktır.

* * *

Paranın ortaya çıktığı kaynak mübadeledir. Mübadelenin olmadığı yerde para ortaya çıkmaz. Paranın mübade kaynağından ortaya çıkması aynı zamanda onun bir "toplumsal sözleşme" olmadığını (ya da bir devletin kararıyla ortaya çıkmadığını) gösterir. Toplum bireyleri veya devletler arasında yapılan bir anlaşmayla para ortaya çıkmamıştır. Paranın nedeni mübadeledir.

"*Para da, devlet gibi, bir sözleşmeden doğmaz. **Mübadeleden** doğar, doğal olarak mübadelenin içinden gelir, mübadelenin bir ürünüdür.*"[25]

Para, kaynağı olan mübadeleden ortaya çıkarken ilk başlangıçta toplumda zenginliği temsil eden ve kullanım değeri olan özel bir metaya bağlanır (tuz, davar vb.). Daha sonra kullanım değeri olan meta yerine, dolaysız tüketim maddesi olmayan (bakır, gümüş, altın vb. değerli metaller) para rolünü yüklenir.

Marx, *Grundrisse*'de paranın gelişim tarihindeki bu iki farklı dönemi titizce ayırır.

* * *

Ürün sadece bir kullanım değeridir. Üründen metaya geçiş, kullanım değerine bir de mübadele değerinin eklenmesidir. Her meta bir kullanım değerine ve bir değişim değerine (mübadele değerine) sahiptir. Sözgelimi buğday metasının kullanım değeri onun ekmek yapmaya yaramasıdır. Onun değişim değeri ise, pazarda mübadele edilen değeridir. Kullanım değeri, değişim değerinin taşıyıcısı olarak metaya dönüşür. Sadece kullanım değeri olarak buğday tüketilirse metaya dönüşemez. Ama buğday mübadeleden sonra tüketilirse meta olarak tüketilmiş demektir.

"*Kullanım-değeri metaya nasıl dönüşür? **Değişim-değerinin** taşıyıcısı olarak.*
(…)
*Ancak metanın elden çıkarılması, başka metalar karşılığında değişilmesiyle, değişim-değeri kullanım-değerlerini sahiplenir. Başkasına satış yoluyla maledinme toplumsal üretim sisteminin temel biçimidir, **değişim-değeri** kendini bu sistemin en basit ve en soyut ifadesi olarak gösterir.*"[26]

Metaları kıyaslayacak, birbirleriyle mübadele edilmesini sağlayacak özel bir meta toplumda belirir. İşte, bu paradır.

Kabaca süreç şudur: Ürün -> meta -> mübadele -> para -> mübadele. Önce ürün bir meta haline (mübadelenin bir öğesi) haline gelir. Metaları mübadelede kıyaslayacak bir simgeye olan

[24] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.210.
[25] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.243.
[26] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.338-339.

ihtiyaç toplumda belirir. Bu simge para işlevini görür, mübadenin alanını genişletir; tüm topluma yayar. Daha sonra da tüm dünyaya!

Demek ki, ürünün mübadeleye girerek metalaşması, aynı zamanda ürünün yanıbaşında paranın yaratılmasıdır.

"*Ürünün mübadele değeri olarak belirlenmesi, demek ki, mübadele değerinin üründen ayrı, bağımsız bir varlığa kavuşmasını gerektirmektedir. Metaın kendisinden kopmuş ve onun yanısıra* ***kendi başına bir meta olarak varolan mübadele değeri ise – paradır***."[27]

* * *

Paranın kaynağını mübadele olarak saptamanın önemi nedir? Marx, eski Peru, Slav komünlerinde merkezde mübadelenin olmadığını ve dolayısıyla paranın burada rol almadığını, paranın ancak başka komünlerle mübadelede rol oynadığını belirtir.

Demek ki, mübadelenin ortadan kaldırılması, paranın ortadan kaldırılmasıdır. Ortakçı bir toplumda mübadele ortadan kalkacağı için para da ortadan kalkar. Bir toplumda mübadele varlığını koruyorsa, paranın kaynağı kurutulmamış demektir.

"***Mübadele değeri*** *ürünlerin toplumsal biçimi kaldığı sürece* ***paranın kendisini ortadan kaldırmak*** *da mümkün değildir.*"[28]

PARANIN ÜÇ TEMEL İŞLEVİ

Para birinci olarak metaların mübadele değerlerinin geneleşdeğer ölçüsüdür. (Para = Değer ölçüsü.)

İkincisi, mübadele aracıdır; meta dolaşımına aracılık eder (Para = Mübadele aracı).

Üçüncüsü, zenginliği biriktirme aracıdır (Para = Stoklama aracı).

* * *

Geneleşdeğer (değer ölçüsü) olarak, metaların mübadele değerlerini ifade eder. Eğer para olarak altın kullanıyorsa: "2 metre kumaş = 3 gram altındır" dediğimizde, değer ölçüsü işlevini yerine getirir. Buradan metanın değeri, para olarak kabul edilen altınla ölçülmüştür.

"*Metaın mübadele değerinin, metaın yanısıra ayrı, özgül bir varlık kazanmış biçimi,* ***paradır****; tüm metaların birbiriyle eşitlenebilecekleri, karşılaştırılabilecekleri, ölçüşebilecekleri varoluş biçimidir;* (...) ***genel eşdeğerdir***."[29]

Bir metanın değeri, üretilmesi için toplumsal olarak gerekli emek zamanına eşittir. O halde para, değer ölçüsü olarak metanın üretildiği toplumsal emek zamanını temsil eder. Örneğin 2 metre kumaş = x toplumsal emek-zamanı. Bir metanın mübadele değeri, emek zamanın bir kısmıyla (altın veya gümüşün) belli miktarıyla ifade edilir.

[27] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.211.
[28] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.212.
[29] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.206.

* * *

Metalar değerlerini fiyatlarıyla ifade ederler. Fiyat, metanın değerinin para olarak ifadesidir. Sözgelimi 2 metre kumaş = 300 liradır. Buradaki 300 lira metanın fiyatıdır.

"*Fiyat, metaın mübadele değerinin **para cinsinden** ifadesidir.*"[30]

Fiyat ile metanın değeri her seferinde eşit değildir. Fiyat piyasada alçalır, yükselir, kimi zaman da rastlantıyla meta değerine eşit olur. Meta fiyatları, arz ve talep yasasına göre meta değerlerinin etrafında dalgalanır. Metanın fiyatı (piyasa fiyatı) = Belirli bir miktar toplumsal emek zamanını para cinsinden ifade eder.

"*Metaın fiyatı sürekli olarak metaın değerinin üstünde ya da altına kalır.*
(…)
*Meta fiyatlarını sürekli olarak belirleyen **arz ve talep** hiçbir zaman dengelenmez, ya da ancak tesadüfen dengelenirler.*
(…)
*Fiyatla, değer arasındaki fark, değerlerin fiyat cinsinden ölçülebilmesi için değer ölçeğinden farklı bir ölçeği gerekli kılar. **Fiyat, değerden farklı olarak, para cinsinden olmak zorundadır.***"[31]

Demek ki fiyat = Metanın mübadele değerinin parasal adıdır.

Marx *Kapital*'de paranın meta değerinin ölçüsü olma işleviyle, fiyatların ölçütü olma işlevini birbirinden ayırır. *Grundrisse*'de yaptığı meta değeri ile meta fiyatı arasındaki farkı ayrıntılı olarak inceler.

Fiyat, metanın değerinin parasal ifadesi olduğuna göre, paranın bir ölçü birimine ihtiyacı vardır. Altının belirli bir ağırlığı, paraya özgü ölçü birimi olur. Belli bir miktar para, kendisine adını veren belirli birimlerle ifade edilir. Örneğin dolar, frank, sterlin, lira, birer **para birimidir**; yani fiyatın ölçütüdür**.** Her para birimi belirli bir altın ağırlığıyla belirlenir. Bu para birimleri sayesinde, fiyatlar kolayca ifade edilir. Sözgelimi bir ayakkabı Amerika'da <x> dolar, İngiltere'de <y> sterlin gibi fiyatlara kavuşur.

Para birimleri, ülkeden ülkeye değişir; ama her ülke için belirli miktar altını ifade etmesi zorunludur. Para birimleri=parayı ölçen birimlerdir. X para birimi = y miktarda altın. Para birimleri (paranın ölçütü), yasalar (devlet) tarafından düzenlenir.

* * *

Para ikinci görev olarak metaların piyasadaki dolaşımına aracılık eder. Metaların bir elden diğer ele (kullanım değeri olmadığı bir elden, kullanım değeri olacağı ele) geçerek meydana getirdiği dolaşımın yardımcısıdır. Metaların arasındaki mübadelenin para aracılığıyla yapılması, meta dolaşımını oluşturur. Bu dolaşımda bir meta ile diğer meta arasındaki ilişkiyi para sağlar.

Metaların dolaşımı aynı zamanda paranın dolaşımıdır. Sözgelimi A insanının ceket metası, B insanının eline geçerken, B insanının parası da A insanının eline geçer. Para dolaşımı ve meta dolaşımı sonsuz sayıdaki farklı noktadan yola çıkar, sonsuz farklı noktaya döner.

[30] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.197.
[31] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.199, 203.

”*İlk bakışta, dolaşım, kötü sonsuz bir süreç olarak görünür.* ***Meta, para karşılığı değişilir; para, meta karşılığı değişilir*** *ve bu sonsuza dek yinelenir. Aynı sürecin bu sürekli yenilenmesi, gerçekte,* ***dolaşımın*** *başlıca öğesidir.*”[32]

Para, metaların mübadelesini (dolaşımını) gerçekleştirirken bir dolaşım aletidir. Ama dolaşım aynı zamanda metaların fiyatlara çevrildiği süreçtir.

Para, meta değerlerinin ölçüsü olarak da işlev yapar. Demek ki paranın iki işlevini (ölçü göreviyle, dolaşım görevini) birbirine karıştırmamak gerekir.

* * *

Dolaşımın varlığı, bir alım ve satım sürecini gösterir. Alıcı ve satıcı sürekli yer değiştirir; alıcı yeniden satıcı olur; satıcı yeniden alıcı olur. Satın alma ve satma birbirine karşı ilgisiz, yer ve zaman içinde birbirinden ayrılmış iki eylem olur. Alım ve satım birbirine tekabül edebilir veya etmeyebilir. Alım ve satımın birbirine tekabül etmeme ihtimali burjuva sistem açısından çok büyük bir tehlikeyi barındırır: Ticari kriz!

”*Alımla satımın birbirinden ayrılması ve mübadelenin yer ve zaman itibariyle birbirinden bağımsız iki fiile bölünmesi ile, ortaya yeni bir ilişki daha çıkmıştır.*
(…)
Ticari kriz ihtimali *daha bu ayrılma olayında verilidir.*”[33]

Marx, *Grundrisse*’de yaptığı bu saptamayı, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*’da yeniden ele alacaktır. Alım ile satımı otomatik olarak eşitleyen ekonomi politikçileri, ”kapitalizmin ekonomik krizlerinin çıkma ihtimalini gözardı ettikleri için” eleştirecektir. Ayrıca *Artı-Değer Teorileri*’nde bu konuya yeniden dönüp eleştiri oklarını Ricardo’ya yöneltecektir.

* * *

Paranın ölçü ve dolaşım işlevinden üçüncü bir işlev daha ortaya çıkar: Paranın kendisinin başlı başına bir amaç haline gelmesi! Yani paranın bir zenginlik aracı olarak biriktirilmesi.

Para elle tutulur maddi bir nesne olarak stoklanabilir, yığılabilir. Böylece zenginliğin ölçütü olarak kabul edilen para, bireyin mülkiyetine geçmiş olur. Bu durumda para, dolaşımdan geçici olarak çıkar, gömülenir, saklanır. Para, zenginlik hırsının tek hedefidir. Paranın stoklanması bu görevi yerine getirir. Para zenginlik hırsının hem hedefidir, hem de bu hırsın yaratıcısıdır.

Para üçüncü işlevini hemen ortaya koymaz; tarihte ortaya çıkışından belirli bir süre sonra ortaya koyar. Zenginlik hırsı belirli bir toplumsal gelişimin ürünüdür; paranın toplumsal amaç haline gelmesidir. Artık para, ”para olarak para”dır; dolaşım dışında bağımsız bir varlığı vardır.

”*Zenginleşme tutkusu, bu haliyle, itkinin özel biçimi olarak, yani özel bir zenginliğe, örneğin giysilere, silahlara, süs eşyasına, kadınlara, şarap vb. şeylere olan aşırı düşkünlükten farklı olarak, yalnzca genel zenginliğin,* ***zenginlik olarak özel bir şeyde*** *bireyselleşmesidir.*”[34]

---

[32] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.124.
[33] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.216, 217.
[34] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.145.

Para şimdi bir hazinedir. Marx'ın benzetmesiyle söylersek, şimdi para bu işleviyle metalar dünyasının Allahı olur. Oysa dolaşımda aracı olma işleviyle sadece bir uşaktır. Para, dolaşım işlevinde yeryüzündedir. Servet biriktirme aracı olarak ise metaların gökselvarlığını (Tanrı'yı) temsil eder.

Marx, *Grundrisse*'den sonraki eserlerinde paranın **ödeme aracı** işlevini ve **evrensel para** olma işlevini ayrıntılı olarak ele alacaktır. Ayrıca ekonomi politikçilerin (Ricardo dahil) "para teorilerini" eleştirecektir. Paranın ödeme aracı ve evrensel para olma işlemini kısaca özetleyelim:

Metaların peşin para yerine, kredi yoluyla alımları satımları yapılabilir. Bu durumda ödeme, belli bir zaman sonrasına bırakılmıştır; para burada ödeme aracı görevini yüklenir.

Para yığma işlevinde para dolaşımdan çıkarken, ödeme aracı işlevinde dolaşıma girer. Para yığmanın yarattığı olanakla şimdi para ödeme aracı işlevi görür; **kredi-para** haline gelir.

Satıcı ile alıcı arasında düzenlenen borç belgeleri her iki tarafın da ortak iradelerini (zamanı gelince ödenecek taahhüt iradelerini) yansıtır. Metalarını kredi karşılığı satan kişi alacaklı olur; kredinin bitim tarihi dolduğunda ödemeyi yapacağını taahhüt eden borçlu olur. Kredi-para, paranın ödeme aracı görevinin bir sonucudur.

Para gerçek maddi biçimini ancak dünya üzerinde kazanır. Ulusal pazarların engellerini aşarak, ulusal nitelikten sıyrılan ve dünya pazarında genel eşdeğer olarak görev gören para **evrensel paradır**. Ulusal sikkelerden farklı olarak altın külçeler olarak ortaya çıkan evrensel para, yani dünya parası; evrensel ödeme aracı, satın alma aracı, servetin (toplumsal zenginliğin) somutlanmış şekli haline gelir.

Para yığmanın işlevlerini sadece ulusal meta dolaşımından ve ulusal ödeme aracı olmasından çıkarmamak gerektiği, evrensel parayla birlikte daha anlaşılır hale gelir. Para yığma işlevi aynı zamanda evrensel para olarak iş görebilme ihtiyacından kaynaklanır. Dünya pazarındaki dolaşım için de bir para rezervine gereksinim vardır. Ulusal sınırlar içinde yapılmış para yığma, dünya pazarında rol oynar. Ulusal bankaların kasa dairelerinde yığılmış altınlar, gerçek altın olarak dünya pazarında evrensel para olarak iş görürler.

PARA VE TOPLUMSAL İLİŞKİLERİN ŞEYLEŞMESİ

Burjuva toplumun bireyleri para temelinde (metaların mübadele değerleri üzerinden) birbirleriyle toplumsal ilişki kurarlar. Bireyler birbirine karşı kayıtsızdır; ama bir bütünün parçaları olarak birbirine bağımlıdır.

Toplumsal zenginlik üzerindeki güç oranı bireyin konumunu belirler. Mübadele değerleri sahibi (para sahibi) gücünü parasıyla gösterir. Birey toplumsal gücünü cebinde taşır; cebinde ne kadar parası varsa o kadar güçlüdür.

"*Mübadele süreci çerçevesinde bakıldığında, her birey ötekinin gözünde sadece **para sahibi** olarak, hatta sadece para olarak vardır.*"[35]

[35] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.281.

Para aracılığıyla yapılan mübadele, kişiler arasındaki toplumsal ilişkiyi metalar (nesneler) arasındaki toplumsal ilişkiye dönüştürür. Yani bireyin kişisel gücü, kişinin sahip olduğu nesnenin gücüne dönüşür. Arka cephede duran paradır; toplumsal işbölümüdür. Toplumsal işbölümü bireylerin dışında ve onlardan bağımsız olarak gerçekleşen bir ilişkidir; bireyler bu ilişkiye, metalara (paraya) bağlı olduğu gibi bağlıdır. Bireyler birbirlerine "şey" olarak bakarlar.

"*Bireyler birbirinin karşısına **birer mübadele değeri sahibi** olarak çıkarlar; birbirleri nazarında ürünleri –metaları– sayesinde nesnel bir varlık edinirler. Bu nesnel dolayım dışında, dolaşımda gerçekleşen toplumsal metabolizma açısından bakıldığında, aralarında başkaca bir ilişki yoktur. Birbirinin nazarında sadece **birer şey** olarak vardırlar.*"[36]

Toplumsal üretim bireylere bağlı olarak sürer; ama aslında toplumsal üretim bireyin dışındaki bir eylem gibi görünür: Çünkü bireyler para temelinde bölünmüştür; üretim üzerinde ortak (toplu) kontrolleri yoktur. Para, paraya sahip oldukları güce orantılı biçimde bireyleri bölmüştür.

Bireylerin birbirine gösterecekleri güven, paranın gücüyle sınırlandırılmıştır. Daha doğrusu güvenin ölçütü paradır. Birbirine güvenmeyen bireyler, paranın gücüne güvenirler. Dolayısıyla insanlar arasındaki ilişki paradan başka bir şey değildir. Bir bireyin parası mübadele üzerinden diğer bireyin parasıyla ilişki kurar. Para, mübadele değerinin şeyleşmesidir; insanlar arasındaki ilişkilerin şeyleşmesidir. Bireyler kendi toplumsal ilişkilerini bir nesne biçiminde şeyleştirmişlerdir. Bireyler ilişki kurarken aslında nesneler ilişki kurar.

"*Bu noktada bizzat iktisatçıların kendileri, insanların birbirlerine göstermedikleri güveni bir nesneye (paraya) gösterdiklerini söylerler. Ama bu nesneye duyulan güven nereden gelmektedir? Şüphesiz bu nesnenin sadece kişiler arasındaki **ilişkinin şeyleşmesi** olmasından. Para, mübadele değerinin **şeyleşmesidir**; oysa mübadele değeri kişilerin üretici faaliyetleri arasındaki ilişkiden başka bir şey değildir.*"[37]

Bireylerin kendi insani ilişkileri yerine metalar arası ilişkiyi koymaları (para ilişkisini insani ilişki zannetmeleri) onların birbirine yabancılaştığını gösterir. Para, yabancılaştırıcı güçtür; insanlar arası ilişkileri şeyleştirir; şeysel bağımlılık yaratır. Şeysel bağımlılık, toplumsal ilişkinin bir yabancı güç olarak bireyin karşısına çıkmasıdır.

"***Şeysel bağımlılık** ilişkisi, toplumsal ilişkilerin bireylerden bağını koparıp, görünürde bağımsız kalan bireyin karşısına çıkmasından başka bir şey değildir.*"[38]

* * *

Bireylerin aralarındaki şeysel bağımlılık aynı zamanda birbirine karşı kayıtsızlıktır. Birbirine karşı yapacakları hizmet, paranın gücüne göre ayarlanmıştır. Bir birey diğerine kendi metası yoluyla hizmet eder. Herbiri diğerine ancak kendisine hizmet edildiği için hizmet eder. Herkes birbirini araç olarak kullanır. Aradaki ilişkiyi para sağlar. Bireylerin arasındaki toplumsal ilişki, onların bilinçlerine rağmen kurulan, onların dışında bir ilişki olarak gözükür.

Bireyler "ortak çıkar" temelinde ilişki kurduklarını sanırken aslında bencil-özel çıkarları temelinde ilişki kurarlar. Herkes kendi bencil çıkarını düşünür; bencil çıkara hizmet edene,

[36] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.298.
[37] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.234-235.
[38] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.241.

bencil çıkar hizmet olarak sunulur. Bu ilişki iki insan arasındaki ilişki değil, iki mübadeleci arasındaki şeyselleşmiş ilişkidir.

"*Burjuva toplumunun yüzeyinde görüldüğü kadarıyla dolaşımda, mübadele sürecinde, herkes ancak bir şey aldıkça bir şey verir ve ancak bir şey verdikçe bir şey alır. İkisini de yapabilmek için önce* ***bir şeye sahip olması*** *gerekir.*"[39]

Paraya sahip olmak, metalara sahip olmak demektir. Her şey para karşılığında devredilebildiğine göre, her şey de para ile elde edilebilir. Kısacası, her şey paraya çevrilebilir. Çevirilemeyecek, devredilemeyecek, ele geçirilemeyecek hiçbir şey yoktur. Paranın gücü bireyin toplumsal gücüdür. Bu güç bireyin kendisinin yerine parayı (metayı) koyar. İnsanlar paraya (metaya) taparlar.

Marx *Kapital*'de paranın, toplumsal ilişkileri şeyleştirmesini "**meta fetişizmi**" kavramıyla ifade edecektir. "Meta fetişizmi", insanlar arası toplumsal ilişkinin şeyleşmesidir; insanlar yerine metaların bu toplumsal ilişkiyi kurmasıdır.

Marx, paranın toplumsal ilişkileri şeyleştirmesinden başka bir sonuç daha çıkarır. Şeyleşmiş bağımlılığın ortadan kalkması için paranın ortadan kalkması şarttır.

PROUDHON'UN EMEK-PARASI TEORİSİNİN ELEŞTİRİSİ

Proudhon paranın burjuva toplumunda oynadığı olumsuz rolü ortadan kaldırmak için emek zamanının para haline getirilmesini savunur.

Merkezi banka, para yerine "saat kuponları" çıkaracaktır. Bu saat kuponları belirli emek zamanını temsil edecektir. Metaları üreten üretici, metasını bu bankaya teslim edecektir ve bunun karşılığında "saat kuponları" alacaktır. Metalar bankaya üretim fiyatları üzerinden teslim edilecektir. Saat kuponları, metaların mübadele değeri tutarında tüm diğer metaları elde etme olanağını sağlayacaktır.

Marx bu görüşle alay eder.

Banka, metaya karşılık para yerine geçen saat kuponlarını kullanacaktır. Ama mübadele ortadan kaldırılmadığı için saat kuponları paranın rolünü oynayacaktır. Paranın yerine emek-parası (saat kuponları) konmuştur.

Banka, metaların mübadele değerini (metada maddileşmiş emek süresini) doğru biçimde saptamak zorundadır. Banka bir metanın ortalama üretilme süresini de saptamak zorundadır. Ayrıca emek araçlarının bölüşümünü (sanayi dalları arasında bölüşümünü) de örgütlemek durumundadır.

Produhon'un emek-parası teorisinde, banka hem alıcı, hem satıcı, hem genel üretici olacaktır. Marx saat kuponları basan bu bankanın göreceği işlevi şöyle anlatır:

"*Gerçekte banka ya despotça bir üretim idaresi ve bölüşüm müfettişliği olacak, ya da gerçekten ortaklaşa üretim yapan bir toplumun hesaplarını tutan kurul olmaktan ileri gidemeyecektir.*"[40]

[39] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.290.
[40] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.226.

Proudhon, burjuva toplumunu yerinde tutarak (mübadeleyi ortadan kaldırmayarak) parayı ortadan kaldırdığını düşünmektedir. Oysa metaların mübadelesinde saat kuponları, emek süresini gösteren birer para işlevini yüklenecektir.

Proudhon emek süresinin dolaysız olarak para olmasını istemektedir. Her meta kendi kendisinin parası olacaktır. Ya da saat kuponları, para olacaktır.

Marx mübadeleyi (mübadele değerini) ortadan kaldırmadan paranın ortadan kalkmayacağını söyler. Paranın kaynağı mübadeledir. Altın paranın yerine kâğıt parayı koymak veya saat kuponları koymak bir şey değiştirmez.

"*Dolayısıyla hiçbir şey yukarıdaki saat kuponu bankasında olduğu gibi* ***mübadele değeri temeli, para temeli esas iken****, birleşen bireylerin toplu üretimleri üzerinde kontrol sahibi olabileceklerini sanmak kadar* ***yanlış ve saçma*** *olamaz.*"[41]

Marx'ın eleştirisi aslında parayı sadece bir sembol olarak gören, onun sembol olma yanında bir de üretim ilişkisi olduğunu kavramayan bütün görüşlere yöneliktir. Para her şeyden önce bir üretim ilişkisidir, üretim ilişkileri değiştirilmeden ortadan kaldırılamaz.

* * *

Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'da Proudhoncu emek-para teorisinin benzerini savunan John Gray'ı eleştirecektir.

Metaların kendileri birbirinden ayrılmış özel emeklerin ürünleridir; paranın ortadan kalkması için mübadelenin ortadan kaldırılması şarttır. Bunun anlamı ise metaların meta olmaktan çıkarılmasıdır. Meta üretimin ortadan kaldırılmasıdır. Başka bir deyişle burjuva üretim biçiminin yıkılmasıdır. Ancak bundan sonra emek-zamanı ölçü olabilir.

Nitekim Marx, *Kapital*'in birinci cildinde meta üretiminin kaldırıldığı toplumda, bireyin ortak emekteki bireysel payının (gerekli toplumsal fon indirimi yapıldıktan sonra) emek-zamanıyla ölçüleceğini söyler. Ayrıca emek belgelerinin (vesikalarının) kullanılacağını kabul eder. Marx özellikle belirtir ki, bu vesikalar para gibi işlev görmezler; mübadeleye (dolaşıma) girmezler. Çünkü mübadele ortadan kaldırılmıştır.

Kapitalizmdeki emek, özel emektir. Aynı zamanda somut emektir; fakat dolaysız biçimde toplumsal değildir. Mübadele olmadan ürünler meta haline gelemezler; içlerinde taşıdıkları toplumsal emeği gösteremezler. Metalar bir toplumsal emek olduklarını **doğrudan doğruya (dolaysız biçimde)** gösteremezler; ancak **mübadele yoluyla** (meta pazarında) el değiştirirken gösterirler. Metalar, evrensel olarak mübadele edilerek (elden ele geçerek) ve yararlanılarak kullanım değerlerini gösterirler; yani toplumsal (yararlı) bir emek olduklarını gösterirler. Değişim değeri olarak bulunduğu bir elden, kullanım değeri olacağı diğer ele geçtiği zaman içlerinde **gizlenmiş toplumsal emek** açığa çıkar. Ancak o zaman yararlı emek haline; dolaysız toplumsal emek haline gelirler.

Marx, *Grundrisse*'de paranın (mübadelenin) ortadan kaldırıldığı toplumun genel görüntüsünü verir. Bireyin emeği ilk baştan toplumsal olacaktır. Yani mübadeleden geçmeden toplumsal

[41] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.232.

olacaktır. Marx özellikle paranın ortadan kaldırılmasını, mübadelenin ortadan kaldırılmasına bağlar:

”***Komünal bir üretim**, üretimin temeli olacak bir **komünallik** önvarsayılmıştır. Bireyin emeği daha baştan **toplumsal emek** olarak vazedilmiştir.* (...) *Elde ettiği, mübadele edilecek bir ürün değildir. Ürünü bir **mübadele değeri** değildir.*”[42]

O halde komünal bir üretimde (sosyalizmde) meta üretimi ortadan kalktığı için bireyin emeği ilk baştan toplumsal olacaktır; mübadeleden geçerek toplumsal emek olmasına gerek kalmayacaktır. Dolayısıyla paraya da ihtiyaç olmayacaktır.

[42] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.251.

SERMAYE ÜZERİNE NOTLAR

Marx *1844 El Yazmaları*'nda sermayenin, başkalarının emeğinin ürününün özel mülkiyetine dayandığını; emeği ve ürünlerini yöneten güç olduğunu ekonomi politikçilerden yararlanarak belirtmişti.

"Sermaye nedir?" sorusuna, A.Smith'e dayanarak şu yanıtı vermişti:

"*Sermaye, biriktirilmiş emektir.*"[43]

Yine A.Smith'e dayanarak kapitalistin, emek üzerinden kâr elde ettiğini kabul etmişti.

Marx, *Felsefenin Sefaleti*'nde Ricardo'nun emek-değer teorisini sorgulanmaksızın kabul etmişti.

"*Ricardo'nun değer teorisi, gerçek ekonomik yaşamın bilimsel yorumudur.*"[44]

Marx bu iki eserinde de emek ile emek-gücü arasında tıpkı diğer ekonomi politikçiler gibi bir ayrım yapamamıştı. Dolayısıyla sömürünün kaynağı olan artı-değeri (işçinin ödenmemiş emeğini) ortaya koyamamıştı. Ayrıca "emeğin fiyatını" asgari ücretle eşitlemişti.

"*Emeğin doğal fiyatı, asgarî ücretten başka bir şey değildir.*"[45]

Marx şimdi *Grundrisse*'de bu sorunları yeniden ele alacak, Marksizmin doğuşu sürecinde yaptığı yanlışlardan kurtulacaktır.

PARA İLE SERMAYE İKİ FARKLI KATEGORİ

Altın, tarihsel gelişim içinde para haline gelmiştir. Ne var ki, bir değerli maden olarak altının para olma niteliği kendisinden gelmez. Sözgelimi burjuva toplum yeryüzünden silinse, altın para olarak ortada kalmaz; ama bir maden olarak varlığını korur. Altının para olma niteliğinin kendisinden gelmediğini anlamak, doğanın para üretmediğini anlamak demektir. Gerçekten de altın, doğanın ürünüdür; fakat doğa onu para olarak üretmez. Altını para yapan toplumsal gelişimdir, mübadelenin ortaya çıkışıdır.

Para ile sermaye de özdeş değildir. Para ilk ortaya çıktığı anda sermaye değildir. Sermaye kategorisi, para kategorisini aşan bir kategoridir.

"*Sermaye olarak paranın belirlenmesi, paranın para olarak basit belirlenmesini* ***aşan*** *bir belirlemedir. Daha yüksek bir gerçekleşme olarak görülebilir; insanda maymunun geliştiği söylenebilen biçim gibi.*
(…)
Her durumda, ***sermaye olarak para, para olarak paradan farklıdır****.*"[46]

---

[43] Karl Marx, *1844 El Yazmaları*, çev. Murat Belge, Birikim Yayınları, 2008, s.36.
[44] Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Sol Yayınları, 1979, s.53.
[45] Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Sol Yayınları, 1979, s.54.
[46] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.172.

Para = Paradır. Sermaye ise, para kazanan paradır.

* * *

Paranın basit birikimiyle, paradan sermayeye geçiş sağlanamaz. 100 lira parası olan bir insan, bu paranın üzerine 50 lira daha koyup saklarsa, parayı sermayeleştirmiş olmaz.

Toprak mülkiyeti tarihi, gerçekte modern sermayenin oluşum tarihidir. Sermayenin ilk görünüş biçimi, dolaşımdan (paradan) doğar. Ticaret sermayesi, paranın metayla ve sonra metanın parayla değişildiği ilk biçimdir. Sermayenin ilk görünüş biçimi, dolaşım alanındaki ticaret sermayesidir. Bunun özünü, "satmak için satın alma hareketi" oluşturur. Bir tüccar 5 lirasıyla bir meta satın alır, onu 10 liraya satar. Böylece sermayenin ilk biçimini ortaya çıkarır. Tefeci sermaye de sermayenin basit görünüş biçimidir. 5 lira parası olan tefeci, parasını faize verir. Onu 10 lira olarak geri alır. Sermayenin bu basit görünüş biçimleri dolaşım alanından ortaya çıkar. Ne var ki, bu ilkel biçimler ile sermayenin gerçek biçimini karıştırmamak gerekir. İlkel biçimlerde sermaye, üretimin temeli haline gelmemiştir.

"*Ticari sermaye yalnızca **dolaşan** sermayedir ve dolaşan sermaye onun **ilk biçimidir**; bu biçimde sermaye **henüz üretimin temeli haline gelmemiştir**. Daha gelişmiş bir biçim, aynı biçimde daha erken bir aşamada bağımsız olarak ortaya çıkmış olan **tefeciliktir**, para sermaye ve para faizidir.*"[47]

Marx, *Kapital*'in birinci cildinde tüccar sermayesi ile (daha pahalı satmak için satın almak) ile sanayi sermayesini birbirinden ayırır. Ama ikisinin ortak noktası, paradan yola çıkarak sermayeye dönüşmeleridir. Bu nedenle Marx, sermayenin formülünü aynı biçimde yazar: **Para-Meta-Çoğalmış Para**.

Demek ki, dolaşımdan gelen sermaye biçimi basit biçimdir. Onun da kökeni paradır. Sanayi sermayesinin kendisi de paradan köken alarak çoğalmış para haline gelir. Gerçek sermayenin oluşumu, dolaşımdan gelen sermayenin önkoşul olduğu daha yüksek bir biçimidir ve dolaşımdan kapitalist üretime geçişi gerektirir.

Gerçek sermaye dolaşım alanından değil, **üretim alanından** doğar. Dolaşım alanı onun kendini realize ettiği yüzeysel bir alandır.

Sermayenin basit biçimi dolaşımdan doğar; ama gerçek sermaye üretimden doğarak kendini dolaşım alanında gerçek sermaye haline getirir. (Üretilmiş bir meta, sermayeyi içinde taşır. Ne var ki, satılamazsa içindeki sermaye çürür.)

SERMAYE BİRİKMİŞ EMEK Mİ?

Tarihsel olarak "mübadele değeri" kavramı, sermaye kavramından öncedir. Fakat mübadele değeri gerçek (saf) niteliğine sermaye kavramıyla birlikte kavuşur.

J.B.Say, "Sermaye = birikmiş değerdir," der. Ama bunun anlamı "sermaye = mübadele değeri" demektir. Her birikmiş değer, mübadele değerini içerir; ama sermaye kavramını tam anlamamızı sağlamaz. Mübadele değerinden doğrudan doğruya sermayeye geçemeyiz.

[47] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.175.

”*Mübadele değerlerinin **basit dolaşımda** girdikleri süreç sermayeyi realize etmeye hiçbir şekilde yetmez.*”[48]

* * *

A.Smith’e göre sermaye: ”*Biriktirilen ve muhafaza edilen belirli bir emek niceliğidir.*”

Yani sermaye = biriktirilmiş emektir. Bu formülü Marx da kabul etmişti. Ama şimdi Marx bu formülü eleştirecektir.

Sermaye birikmiş emek demek, sermaye = üretim aracı demektir. Böylece sermaye = hareket eden bir ilişki değil, dondurulmuş bir nesne olarak görülmüş olur.

”*Biriktirilmiş emek dediğimiz zaman, içinde emeğin realize edilmiş olduğu belli bir miktar **nesne** ima edilmektedir.*”[49]

Üretim araçları geçmişte kendilerini üreten emeği saklar; bu emek nesnelleşmiş emektir veya ölü emektir. Ama bir nesne (şey) değildir; toplumsal bir üretim ilişkinin sonucunda ortaya çıkmıştır.

Tek başına üretim araçları (geçmiş emek) sermayenin oluşumunu sağlayamaz. Geçmiş emek (ölü emek = nesnelleşmiş emek), canlı emek (işçi üzerinde) egemenlik kurarak (canlı emeği sömürerek) sermayeye dönüşür.

”Sermaye = birikmiş emek” formülü, faaliyetin bu yanını ortaya koyamaz. Böylece sermaye, her toplum biçiminde var olan bir nesne olur. Oysa sermaye, belirli toplumsal ilişkilerin ürünüdür. Her toplum biçiminde geçerli değildir. ”Sermaye = birikmiş emek = üretim aracı” formülü kafa karıştırıcıdır. Üretim aracı olmadan üretim yapılmayacağına göre, burada sermaye ölümsüz kılınmaktadır. Halbuki geçmiş emek, ölü emektir; onun canlanması için canlı emeğin kanını emmesi zorunludur. Bu eylemden sonra sermaye ortaya çıkar.

Her sermaye, nesnelleşmiş emektir; ama her nesnelleşmiş emek sermaye değildir. Ya da başka bir deyişle, her sermaye bir miktar geçmiş emektir; ama her geçmiş emek, sermaye değildir.

”*Sermayenin ’yeni emeğin (üretimin) aracı olarak kullanılan **birikmiş** (realize edilmiş) **emek** (doğrusu nesnelleşmiş emek)’ olduğu söylenirse, sermayenin sadece maddesi belirtilmiş olur; sermayeyi sermaye yapan özgül biçimsel belirleme hesaba katılmamış olur. Bunun sermaye = **üretim aracı** demekten öte hiçbir anlamı yoktur.*
(…)
*Böyle olunca sermaye her toplum biçiminde varolmuş, yani **tarih dışı bir şey** olmaktadır.*
(…)
*İşin püf noktası şudur: her sermaye yeni üretimde araç olarak kullanılan nesnelleşmiş emek olsa bile, yeni üretimde araç olarak kullanılan **her nesnelleşmiş emek sermaye değildir**. Sermaye bir nesne olarak kavranmaktadır, bir **ilişki** olarak değil.*”[50]

Marx bu sözleriyle, ”sermaye birikimiş emektir” formülünü eksik, hatta yanlış bulduğunu belirtmektedir. Böylece hem kendini, hem ekonomi politikçileri eleştirerek aşmaktadır.

---

[48] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.319.
[49] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.327.
[50] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.325, 326.

SERMAYENİN - SERMAYE OLMAYANLA MÜBADELESİ

Sermaye, sermaye-olmayan (yani emek) ile mübadeleye girer. Sermayeyi var eden, sermaye olmayandır. İki taraf karşıttır; bir ucun var olması, diğer ucun var olmasını gerektirir.

"***Sermaye*** *mübadeleye girer; yani sermayenin sermaye olarak varolması ancak s****ermaye-olmayan*** *ile, sermayenin karşıtı, negatifi ile* ***ilişkisi*** *çerçevesinde sözkonusudur; onunla bu bağı içinde sermayedir. Sermayenin karşıtı ise, emektir.*"[51]

Sermaye-olmayanın mübadeleye soktuğu emek bir kullanım değeridir; ama bir de mübadele değeri vardır. İşçi sahip olduğu metayı (emek kapasitesini) belirli bir fiyattan satar; karşılığında para alır.

Sermaye, üretken emeğin kullanım değerine sahip olur; emek kapasitesini kendi kullanım değeri yapar ve onu üretim sürecinde kullanır. Kullanımın gerçekleştirilmesi, üretimin gerçekleştirilmesi demektir.

Sermaye ile sermaye-olmayan (emek) arasındaki mübadele başlangıçta basit bir mübadeledir; fakat üretim süreciyle birlikte ele alınırsa basit mübadeleden nitelik olarak farklıdır; çünkü basit mübadele üretimle birleşmektedir. Emeğin yarattığı değer, emeğe ödenen ücretten daha büyük olacaktır.

"*Sermaye ile emek arasındaki mübadelede birinci fiil bir* ***mübadeledir****, bütünüyle bildiğimiz* ***dolaşıma*** *girer; ikincisi ise mübadeleden* ***nitelikçe farklı*** *bir süreçtir, şu ya da bu biçimde, bir mübadele çeşidi diye adlandırılması ancak bir suistimal olabilir. İkinci fiil mübadelenin tam tersidir; öz itibariyle farklı bir kategoridir.*"[52]

* * *

Sermaye ile sermaye-olmayanın mübadelesi basit mübadele ile başlar. Buraya kadar para ile bir metanın arasındaki mübadeleden hiç farkı yoktur. Sermaye-olmayan, emek kapasitesini bir meta olarak sermayeye sunar. Sermaye parasıyla bu metanın kullanım değerini (yabancı bir emeği kullanma hakkını) satın alır. Her iki taraf da verdiğinin eşdeğerini alır. Mübadele eşit değerlerin mübadelesidir. Ne var ki, bu görünüşte böyledir. Aslında sermayenin satın aldığı kullanım değeri, kendi değerinden daha büyük bir değer yaratacak bir kullanım değeridir. Bu da ancak mübadeleden sonraki üretim aşamasında kullanım değeri kullanılırken ortaya çıkar.

Sermaye-olmayanın metasının (emek kapasitesinin) değeri, işçinin kendisini yeniden üretmesi için harcanan emek miktarıdır. İşçinin mübadeleden amacı dolaysız ihtiyaçlarını karşılamaktır. İşçinin mübadeleden kazandığı zenginlik değil, ihtiyaç maddesidir.

Marx, *Felsefenin Sefaleti*'nde bu emek miktarını asgari ücretle sınırlamıştı. Ama *Grundrisse*'de bu yaklaşımı aşar. Burjuvazinin amacı satın aldığı kullanım değerini (emek kapasitesini) olanaklı olduğu kadar ucuza getirmektir. Ama işçinin "uygarlık payını" istemesi olanaklıdır.

"*İşçinin daha yüksek doyumlardan, hattâ kültürel doyumlardan pay alması, çıkarları uğruna mücadele vermesi, gazete okuması, konferanslara katılması, çocuklarını eğitmesi, zevklerini*

[51] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.355.
[52] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.357.

*geliştirmesi vb. gibi, kendisini köleden ayırdeden tek faktör olan **uygarlık payı**, ekonomik açıdan ancak işlerin iyi gittiği ve belli bir ölçüde tasarrufun sözkonusu olabildiği dönemlerde zevklerinin çerçevesini genişletmeyi başarmasıyla mümkündür.*"[53]

Marx şimdilik "uygarlık payını" istemenin en önemli aracının sınıf mücadelesi olduğunu ayrıca ele alıp incelemez. Ama sınıf mücadelesi fikri daha önceden Marksizmin doğuşu aşamasında zaten Marksizme kaydedilmiştir.

İşçinin, kapitaliste sunduğu (mübadeleye soktuğu) bir kullanım değeridir. Kendisi için değil, sermaye için. Ayrıca henüz bu kullanım değeri bir ürün olarak nesnelleşmiş değildir. Bir potansiyel kullanım değeridir. Potansiyel halden hareketli hale geçmesi sermaye tarafından gerçekleştirilir. Bu hareketle birlikte kullanım değeri, üretken faaliyet haline gelir.

Sermaye kendini nesnelleşmiş emekte (üretim araçlarındaki cansız emekte) somutlamıştır. Sermaye-olmayan kendini canlı ve üretken emekte somutlamıştır.

Tüm metaların ortak özü (mübadele değeri olarak özü) nesnelleşmiş emek olmalarıdır. Üretim araçları da birer metadır ve nesnelleşmiş emeği temsil ederler. Üretim araçlarının sahibi sermaye olduğundan dolayı, sermayeyi temsil ederler.

Sermaye-olmayanın sunduğu kullanım değeri de bir metadır; ama özel bir metadır. Henüz nesnelleşmemiş, ama nesnelleşme yolunda olan bir metadır. Üretim öncesinde canlı öznenin bir yeteneği, bir potansiyeli, bir kapasite olarak vardır.

İşçinin mübadeleye soktuğu emek değil, emek kapasitesidir.

"*Şimdi, işçinin kapitaliste ya da genel olarak herhangi birine sunduğu kullanım değeri bir ürün halinde nesnelleşmiş değildir; dolayısıyla fiilen değil sadece potansiyel olarak, **işçinin kapasitesi** olarak vardır. Fiilen varolabilmesi için sermaye tarafından işe koşulması, harekete geçirilmesi gerekir.*"

"*İşçi sadece **emek kapasitesini** belli bir süre kullanma hakkını satar.*"

"***Emek kapasitesi** karşılığında bunu yaratıcı gücünü alıcıya terkeden işçinin, bu mübadelede zenginleşmeyeceği açıktır.*"[54]

"*Kapitalistin değişimde satın aldığı **emek-gücüdür**: onun ödediği değişim-değeri, budur.*"

"*Kapitalist hiçbir biçimde emeğin tümünü değil, yalnızca **emek-gücünü** öder.*"[55]

Marx, emek kapasitesini, emek-gücü olarak da adlandırır. *Grundrisse*'nin en büyük özelliklerinden biri emek ile emek gücü (kapasitesi) arasında ayrım yapabilmiş olmasıdır. Marx'ın daha önceki eserlerinde böyle bir ayrım yoktur. Bu ayrımı yapabilmek, Marx'ı "artı-değer teorisine" ulaştıracaktır.

BİRBİRİNE İKİ YABANCI GÜÇ

[53] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.367.
[54] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.339, 372, 396.
[55] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.49, 79.

Marx yabancılaşma sorununu *1844 El Yazmaları*'nda ele almıştır. Kimi yazarlar, yabancılaşma görüşünün Marx'ın gençlik dönemine ait olduğunu, olgunlaşmış Marksizmin bu görüşten vazgeçtiğini iddia ederler. *Grundrisse* ve *Kapital* bu görüşün doğru olmadığını gösterir. Marx yabancılaşma üzerine olan görüşlerini ölünceye değin korumuştur. Şüphesiz ki, Marksizmin doğuşundan büyümesine giden süreç boyunca bu görüşü derinleştirerek!

Sermaye ile sermaye-olmayan ayrımını Marx bilinçli bir düşünce tarzıyla yapmıştır. Ekonomi politikçilerden bazıları, işçinin emeğini bir sermaye olarak nitelerler. Onlara göre nasıl ki göz, görme eyleminin sermayesiyse; işçinin sattığı emek de işçinin sermayesidir.

Marx bu yaklaşımı şairane ve esprili bulur. Ekonomi politikçiler, emek ile emek kapasitesi arasında ayrım yapmazlar. Bu nedenle mübadele edilen şeyin emek değil, emek kapasitesi olduğunu da anlamazlar. Marx mübadele sorununu "yabancılaşma" ışığı altında inceler.

Marx'ın ilk saptaması şudur: Bir yanda sermaye, diğer yanda sermaye-olmayan durur. Bu iki güç birbirinden amaçları yönünden bağımsızdır. Daha doğrusu farklı amaçlara sahiptir. Sermayenin amacı zenginleşmedir. Sermaye-olmayanın amacı, yaşamını devam ettirmek için toplumsal-fiziksel ihtiyaçlarını karşılamaktır. Farklı amaçlar, farklı çıkarlar demektir. Ve bu farklı çıkarlar iki gücü düşman güçler olarak konumlandırır. Bu duruş daha mübadele başlamadan önce iki düşman gücü birbirine yabancı kılmıştır. Yani bir tarafta yabancılaşmış emek vardır; diğer tarafta yabancılaşmış sermaye.

"*İlk önvarsayım, bir yanda **sermayenın** öbür yanda da **emeğin**, birbirinden bağımsız –ve dolayısıyla birbirine **yabancı**– iki oluşum olarak durduklarıdır. Sermayenin karşısında duran emek **yabancı emektir**; emeğin karşısında duran sermaye **yabancı sermayedir**. Karşılıklı duran iki kutup birbirinden spesifik olarak ayrılmıştır.*"[56]

Marx asıl yabancılaşmayı mübadeleden önce başlatmaz; yukarıda ifade ettiği görüşü bir genellemeden ortaya çıkan "ilk önvarsayım" olarak kabul eder. Gerçek yabancılaşma mübadeleden sonra, bir kullanım değeri olan emek kapasitesinin üretim sürecinde kullanılmasıyla başlar.

"*Böylece, işçinin emeğinin üretkenliği, yani kapasite olarak değil eylem halinde, fiilî emeği, işçiye **yabancı** bir kudret haline gelir; sermaye de buna karşılık, ancak **yabancı emeği** kendine maletmek yoluyla değerlendirilebilir.*"[57]

Marx yabancılaşma sürecini burada bırakmaz. Üretimin sonucunda ortaya bir meta çıkar. Her meta bir mübadele değeri içerir. Yabancılaşmış emek süreci, yapılan etkinliğin ürünü olarak bir mübadele değeri (meta) üretmiştir. Fakat bu meta, metayı üreten işçinin karşısında yabancı bir nesne (madde) olarak durur.

"*Canlı emeğin rahminde yatan potansiyeller, üretim sürecinin sonunda, onun dışında, gerçek bir varlık kazanırlar – ama geldiği rahme **yabancı** olan ve mülkü onun **antitezi** olarak oluşturan bir varlık.*"[58]

[56] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.339.
[57] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.396-397.
[58] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.485.

Bu mübadele değeri, yabancılaşmış sermayeye ait olduğundan dolayı, yabancılaşmış emek, bu mübadele değerini de yabancılaşmış bir güç olarak kabul eder. Demek ki, işçinin emek kapasitesinin yarattığı meta da işçiye yabancıdır.

"*Sonuç olarak, ürün, ona, **ötekinin** malzemesinin, **ötekinin** aletinin ve **ötekinin** emeğinin bir bileşimi olarak –**ötekinin** mülkiyeti olarak– görünür ve, üretimden sonra, harcadığı yaşam gücü kadar yalnızca yoksullaşmıştır.*"[59]

Süreç sürekli olarak yeniden kendini tekrarlar. Dolayısıyla sermaye zenginleştikçe, toplumsal servet artar; ama aynı zamanda toplumsal servetin yabancı ve egemen güç olarak, emeğin üzerinde kurduğu yabancılaşma da artar. Toplumsal servetin büyümesiyle, yabancı emeğin büyümesi burjuva toplum için özdeştir.

"*Ne kadar çok emek nesnelleşirse, emeğin karşısında **yabancı bir varlık** –yabancı mülkiyet– olarak duran nesnel değerler alemi de o kadar büyür.*"[60]

SOYUT EMEK

Üretici faaliyet, bütün üretilen ürünler için insanın emeğinin (emek gücünün) harcanmasıdır. İnsan beyniyle, kaslarıyla, sinirleriyle üretim sürecinde emeğini kullanır. Farklı somut emek biçimleri (kullanım değeri üreten emekler) ortak olarak bu özelliğe sahiptir; yani bir enerji (emek gücü) harcanmasıyla oluşmuştur. Üretilen bir metadan kullanım değerini alıp çıkarırsak (soyutlarsak) geriye yalnızca onun üretiminde harcanmış emekgücü kalır. İşte, emek gücünün (enerjinin) harcanmasını simgeleyen bu emek, **meta üreten** bir toplumda **soyut emektir**. Metanın mübadele değerini yaratan emek budur. Soyut emek, yalın ve saf insan emeğine (emek gücüne) **nicelik** olarak indirgenmiş (soyutlanmış) emektir; ama üretimin, **meta üretimine** dönüşmesiyle ortaya çıkar. Soyut emek, emeğin toplumsal örgütlenmesine (meta üretimine) bağlıdır. **Fizyolojik emek harcaması ile soyut emek özdeş değildir.** Kapitalizmde üretim sürecinde harcanan özel ve somut emekler mübadeleden geçerek toplumsal ve soyut emek haline gelirler. Mübadele, somut emeği, soyut emeğe dönüştürür.

Demek ki, her türlü emek, fizyolojik olarak emekgücünün harcanmasıdır. Kullanım değeri olarak belirli bir amaca (yararlılık amacına) dönük olarak harcanmasıdır. Ama bu fizyolojik enerji harcanması meta üretimi olmadan soyut emeğe dönüşmez. Mübadele değeri için harcanan emek soyut emektir. İnsan enerjisinin fizyolojik olarak bir **meta** üretmek için harcanması soyut emeği yaratır.

"*Demek ki değişim-değeri yaratıcısı emek, genel soyut emektir.*"[61]

* * *

Şimdi *Grundrisse*'ye bakabiliriz.

Marx, *Grundrisse*'de soyut emek kategorisinden bahseder; ama *Kapital*'deki gibi soyut emeği ayrıntılandırmaz, soyut emeğin özüne girmez.

[59] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.359.
[60] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.487.
[61] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 1976, s.48.

Sermaye karşısında emek, soyut yabancılaşmış bir biçimdir; bir beceri, bir yetenek olarak işçinin bedenselliğinde vardır. Sermaye ile ilişkiye geçince (üretim sürecinde) bir etkinlik olur.

"*Sermayenin antitezi olarak gözüken emek hakkında değinilmesi gereken son nokta şudur: sermaye olarak vazedilen paranın karşısındaki özgül kullanım değeri olarak bu emek, şu ya da bu emek değil salt emek,* ***soyut emektir***."

"*İşçinin ekonomik varlığı, demek ki* ***soyut anlamda emeğin*** *–yani, sermayenin kullanım değeri olarak emeğin– taşıyıcısı olmaktadır; Sermayecinin karşısında duran bir emekçi olarak vardır.*"[62]

Marx'ın *Grundrisse*'de ifade ettiği "soyut emek kategorisi" ekonomi politikçilerin keşfedemediği bir kategoridir. Marx'ın bu kategoriyi saptamasına, emek ile emek kapasitesi arasında yaptığı ayrım yol göstermiştir. Artı-değeri bulmaya giden yol, soyut emek kategorisinden geçer.

CANLI EMEĞİN CANSIZ EMEĞİ DÖLLEMESİ

Marx canlı emeği (işçinin emeğini), cansız emeğe (sermayeye, üretim araçlarına) katılan, onu kabartan bir maya gibi görür. Üretim süreci mayalanma sürecidir. Bu süreçte sermayeyi oluşturan maddi içerik işlenir ve emek yoluyla tüketilir. Aynı zamanda sermayenin maddi varlığında emek bir nesne meta haline gelir.

Sermayenin maddi varlığı (hammadde, emek aracı, vb.) tahrip edilerek yeni bir madde yaratılır. Söz konusu olan maddenin biçim değiştirmesidir. Bu mayalanma süreci, sermayenin varlığını sürdürmeyi ve artırmayı sağlar.

Marx mayalanma sürecine "döllenme" adını da verir. Canlı emek, cansız emeği dölleyerek onu canlandırır; ona kan verir. Ya da başka bir benzetmeyle, cansız emek, canlı emeğin kanını emer. Hangi biçimde alınırsa alınsın, sermayenin döllenme süreci onun çoğalma sürecidir.

"*İşçi ile yaptığı mübadelede sermaye, emeği kendi mülkü yapmıştır; sermayenin bir parçası haline gelen emek, şimdi onun durağan ve dolayısıyla* ***ölü nesnelliği*** *üzerinde üretken,* ***dölleyici*** *bir canlılık etkisi yapar.*"[63]

* * *

Emek vasıtasıyla sermayenin döllenme süreci **sermayenin değerlenme sürecinden** başka bir şey değildir. Değerlenme süreci, hem sermayenin korunmasıdır, hem de sermayenin değerinin artırılmasıdır.

Değerlenme sürecinin amacı, başkaları için (sermaye için) daha büyük bir kullanım değerinin ve mübadele değerinin yaratılmasıdır.

Değerlenme süreci boyunca sermaye hammaddesini yitirir ve hammadde emeği bir kullanım değeri olarak tüketir. Hammadde ve emek tamamen, üretim aracı ise kısmen tüketilmiştir. Ortaya çıkan meta bütün bu öğeleri kapsar.

---

[62] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.378, 379.
[63] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.381.

Marx burada bir metanın değerini meydana getiren öğeleri belirlemiş olur:

- Hammadde (bütünüyle) tüketilir.
- Üretim aracı (kısmen) tüketilir.
- Emek (bütünüyle) tüketilir.

Hammadde, üretim aracı, emek (aslında emek-gücü demek lazım) birer metadır. O halde bir ürünün fiyatı (üretim maliyeti), değerlenme (döllenme) sürecinde tüketilen metaların toplamına eşittir.

"*Ürünün değeri = hammaddenin değeri + Üretim aracının tüketilen, yani ürüne aktarılan, başlangıçtaki biçimi yokedilen kısmı + emeğin değeri. Ya da, ürünün fiyatı = bu üretim maliyeti, yani üretim sürecinde tüketilmiş olan metaların fiyatlarının toplamı.*"[64]

Marx yukarıdaki formülü bilinçli biçimde yazmıştır; amacı emek ile emek kapasitesi arasında ayrım yaparak değerlenme sürecinde ek bir değerin oluştuğunu göstermektir.

Metanın değeri = Hammaddenin değeri + üretim aracının tüketilen kısmının değeri + emeğin değeri.

Sözgelimi hammaddenin değeri = 50 lira, üretim aracının yıpranma değeri = 10 lira, Emeğin değeri ücret olarak 40 lira ise; Metanın değeri = 50 + 40 +10 = 100 lira. Ne var ki bu hesapta bir yanlışlık olduğu açıktır; sermaye başlangıçta ne ise, döllenmenin sonucunda da aynı kalmıştır. Yani sermaye değerlenmemiştir.

Oysa emeğin değeri olarak ifade edilen ücret aslında emek gücünün (emek kapasitesinin) değeridir. Sermayenin değerlenme ekini taşımamaktadır. Bu yanlış hesabı düzeltmenin yolu, emek ile emek gücünü birbirinden ayırmaktır: Marx şimdi döllenmenin sonucu olan metanın değerini bu ek değeri hesaba katarak yapacak ve artı-değerin kaynağını gösterecektir.

DÖLLENMENİN ÇOCUĞU ARTI-DEĞER

Sermayenin, sermaye-olmayana (işçiye) ödediği ücret emek kapasitesinin fiyatıdır. Yukarıdaki örnekte 40 liradır. Sözgelimi işçi 8 saat çalışıyorsa, aldığı bu ücreti örneğin 4 saatte üretir. Yani emek kapasitesinin (emek-gücünün = ücretinin) değeri = 4 saatlik emek zamanıdır.

İşçi geriye kalan 4 saatte patron için çalışır ve 4 saatte yine bir EK DEĞER daha üretir; ama sermaye buna el koyar.

İşte, işçiye ödenmemiş bu emek parçasına Marx artı-değer (ek değer) ismini verir.

O halde Metanın değer formülünü yeniden şöyle yazmak gerekir:

Metanın değeri = Hammaddenin değeri + Üretim aracından kısmen aktarılan değer + Ücret + Artı-değer.

Artı-değer = Artı-emektir = İşçiye ödenmeyen emek zamanı parçasıdır.

[64] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.405.

”*Bütün bir gün yaşamak için işçiye yalnız yarım işgünü gerekliyse, işçi olarak varlığını sürdürmek için de yalnız yarım gün çalışması gerekir. İşgününün ikinci yarısı zorlama çalışmadır;* ***artı-emektir****. Sermaye tarafından* ***artı-değer*** *olarak görünen, işçi tarafında, tam da, işçi olarak gereksiniminin üstünde, yani canlılığını korumak için doğrudan gereksiniminin üstünde* ***artı-emeğe*** *tekabül eder.*”[65]

Marx buradan başka bir sonuca varır. İşçi, işgününün belirli bir parçasında kendisi için çalışır. Bunun karşılığını, emek kapasitesinin (emek gücünün) fiyatı olarak alır. Bu parça ücrettir. Ücret = Emek kapasitesinin değeri = Ödenmiş emektir. Artı-değer = İşgününün sermayeye ait olan parçasıdır = Karşılığı ödenmemiş emektir. Eğer işçi bütün işgününü kendisi için çalışsaydı ne olurdu? O zaman artı-değer olmazdı ve dolayısıyla sermaye de var olamazdı.

”*Bir işçinin bir işgünü boyunca yaşamda kalması için bir işgünü gerekli olsaydı,* ***sermaye varolmazdı****, çünkü o zaman işgünü kendi ürünü karşılığında değişilir, sermaye sermaye olarak değerlenemez ve bu yüzden de korunamazdı.*”[66]

Demek ki, metanın değeri, nesneleşmiş emeğin toplamına eşittir. Artı-değer = sermayenin değerlenmiş parçasıdır. Sermayenin değerlenmesi = Artı-değer üretmekle sağlanır.

”*Değer yalnızca nesneleşmiş emektir ve* ***artı-değer (sermayenin değerlenmesi)*** *yalnızca, emek-gücünün yeniden-üretimi için gerekli nesneleşmiş emek bölümünün üzerindeki fazlalıktır.*”[67]

METANIN DEĞERİ

Marx, *Grundrisse*’de değişen ve değişmeyen sermaye olarak bir ayrım yapar. Bu ayrımın önemi artı-değeri açıkça göstermesidir. Ekonomi politikçiler böyle bir ayrımdan yoksundurlar. Bu nedenle artı-değeri net olarak ifade edemezler. Onların yaptığı, sabit sermaye (binalar, makineler, vb.) ile döner (dolaşır) sermaye (hammaddeler, yardımcı maddeler, ücretler) arasındaki ayrımdır. Ekonomi politikçilerin sabit-dolaşır sermaye ayrımı, artı-değeri gizler.

Marx, binalar, altyapı hizmetlerini, makineleri, hammadde ve yardımcı maddeleri, **değişmez sermaye** altında toplar. Ücretleri ise **değişir sermaye** olarak isimlendirir. **Değişir sermaye** = işçinin geçim araçlarına ücret olarak ödenen kısmıdır; yani emek kapasitesinin fiyatıdır. Artı-değeri açığa çıkarmak yönünden çok önemlidir.

”*Sermayenin, biri* ***değişmeyen*** *kısım (emekten önce olan ve çok eski zamandan beri varolan – başka sözcüklerle, hammadde ve aletlerden oluşan kısım) ve biri* ***değişen*** *kısım (canlı emek-gücü karşılığında değişilebilen geçim araçlarına ayrılan kısım) olarak bölünmesi.*”[68]

Metanın değeri, sermayenin bu yeni ayrımıyla birlikte şöyle yazılabilir:

Metanın değeri = Değişmez sermaye + Değişir sermaye + Artı-değer.

Marx şimdi ulaştığı sonucu daha açık formüle etmiştir.

* * *

[65] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.235.
[66] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.234.
[67] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.300.
[68] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.352.

Marx, metanın değerini belirleyenin, metayı üretmek için gereken emek süresi olduğunu *Grundrisse*'de belirtir.

Metada nesneleşmiş (nesnelleşmiş) emek zamanını Marx üç parçaya böler. Birincisi hammaddede, ikincisi, emek aletlerinde, üçüncüsü emek fiyatında nesneleşmiş emek zamanı.

"*Sermayede nesneleşmiş olan emek-zamanı **üç** bölümden meydana gelen bir toplam olarak vardır: a) hammaddede nesneleşmiş emek-zamanı; b) alette nesneleşmiş emek-zamanı; c) emek fiyatında nesneleşmiş emek-zamanı.*"[69]

Birinci ve ikinci öğeler sermayenin parçaları olarak değişmez. Bu iki parça **değişmez sermayeyi** oluşturur.

Emek fiyatında nesneleşmiş emek zamanı (işgünü) iki parçalıdır: 1) **Ödenmiş emek zamanı** = Ücret 2) **Ödenmemiş emek zamanı** = Artı-değer. Ödenmiş emek zamanı = Değişen sermayedir. O halde metanın değeri şöyle de yazılabilir:

Metanın değeri = Hammaddede ve alette nesneleşmiş emek zamanı (üretim araçlarında nesneleşmiş emek zamanı) + Ödenmiş emek zamanı + Ödenmemiş emek zamanı.

Marx , *Grundrisse*'nin değişik bölümlerinde "emeğin fiyatı" terimini kullanır. Ne var ki, Marx'ın kendisi emek ile emek-gücünü birbirinden ayırdığı için bu terim *Grundrisse*'nin geneline uygun değildir. Marx, artı-değeri görünür hale getirmek için ekonomi politikçilerin yanılsamalı kategorilerine başvurur. *Grundrisse*'yi inceleyen bir okuyucunun buna dikkat etmesi gerekir.

Marx'ın *Grundrisse*'deki üstünlüğü, artı-değeri gözle görünür hale getiren değişmez ve değişir sermaye ayrımına başvurmasıdır. Marx'ın kendisinin de söylediği gibi bu ayrımı ilk kez yapan Marx'tır. Değişmez ve Değişir sermaye ayrımı Marx'ın buluşudur.

DOLAŞIM ALANININ VE TÜKETİM ALANININ GENİŞLETİLMESİ

Marx işgününün ödenmiş emek zamanı parçasına "**gerekli-emek**", ödenmemiş emek zamanı parçasına "**artı-emek**" isminin verir.

Artı-değer ile artı-emek aynı anlama gelir. Artı-değeri yükseltmek için iki temel yöntem vardır. Birincisi, gerekli emek zamanı değişmezken, işgününü uzatmak. İkincisi, işgünü değişmezken, gerekli emek zamanını kısaltmak.

Marx artı-değeri büyütmenin birinci yöntemine **mutlak artı-değer**, ikincisine **göreli (nispî) artı-değer** yöntemi adını verir.

Grundrisse mutlak artı-değeri ve göreli artı-değeri dolaşım alanının ve tüketim alanının genişletilmesi çerçevesinde açıklamaya çalışır.

* * *

[69] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.232.

Sermayeye dayalı kapitalist üretim, sürekli genişleyen bir dolaşım alanı yaratmaya çalışır. Bu genişleme iki türlü olabilir. Birincisi doğrudan doğruya dolaşım alanının genişletilmesi. İkincisi daha çok üretim odağının yaratılması yoluyla dolaşım alanının genişletilmesi.

Burjuva üretim biçimi, bir yandan daha çok artı-emek yaratmaya yönelir, diğer yandan buna tekabül edecek mübadele odakları yaratmaya yönelir. Mutlak artı-değer, doğrudan doğruya dolaşım alanını genişleterek artı-değeri büyütmeye yöneliktir.

"*Sermayenin **mutlak artık-değer** –daha çok nesnelleşmiş emek– yaratmasının koşulu, **dolaşım çerçevesinin genişlemesi** ve sürekli olarak genişlemesidir. Bir noktada yaratılan artık-değer, karşılığında mübadele edilmek üzere bir başka noktada da artık-değerin yaratılmasını gerektirir.*"[70]

Nispî artı-değeri büyütmek, emek üretkenliğini artırmakla, üretici güçleri geliştirmekle mümkündür. Bu da yeni tüketim odaklarının yaratılmasını zorunlu kılar. Metaların çeşitlerini artırmak, tüketim odaklarını genişletecektir. Yeni ihtiyaç yaratılması, kapitalizmin artı-değeri büyütme mantığıyla direk ilişki halindedir. Yeni ihtiyaç yaratılması, yeni ihtiyaçların üretilmesi demektir. Emeğin çeşitlerini çoğaltmak, emeğin üretkenliğini yükseltmeyi gerektirir. Üretkenlik iki katına çıkarsa, sermaye kendisinin bir parçasını farklı bir üretim dalına yatırabilir.

Nispî artı-değer daha çok yeni üretim odağının yaratılmasına olanak sağlar.

"*Öte yandan, **nisbî artık-değerin üretimi**, yani üretici güçlerin artışı ve gelişmesine dayanan artık-değer artışı, **yeni tüketimlerin üretilmesini** gerektirecektir; dolaşım içinde ürünler çerçevesinin genişlemesi gibi, tüketim çerçevesi de genişleyecektir. Önce, varolan **tüketimin nicelikçe genişlemesi**; ikincisi, varolan ihtiyaçları daha geniş bir alana yaymak yoluyla **yeni ihtiyaç yaratılması**; üçüncüsü, yeni ihtiyaçların üretilmesi, yeni **kullanım değerlerinin keşfedilmesi** ve yaratılması.*"[71]

TASARRUF İLE TÜKETİM ARASINDAKİ ÇELİŞKİ

Kapitalizm çelişik istemleri uzlaştırmaya çalışan bir üretim tarzıdır. Bireysel kapitalistlerin yanılgıları, görüntü ile özü birbirine karıştırmaları bu nedenledir. Sözgelimi her kapitalist, işçilerin tasarrufta bulunmalarını ister. Az ücretle idare etmek, tasarrufta bulunmaktır. Ücret ile artı-değer ters orantılı olduğundan dolayı bu istem kapitalistin genel çıkarını yansıtır.

Ne var ki, bireysel kapitalist bütün işçilerin tasarrufta bulunmasını istemez; sadece ücret ödediği işçilerin tasarrufta bulunmasını ister. Çünkü kendi çalıştırdığı işçileri bir işçi gibi görürken, diğer kapitalistlerin çalıştırdığı işçileri birer tüketici olarak görür. Tüketici olan işçiler tasarruf yapmamalıdır ki, bireysel kapitalistin ürettiği metalar satılabilsin. Bu amaçla yeni tüketim malları yaratmak, tüketimi teşvik etmek, metaları güzel paketler içinde sunmak gerekir.

"*Her kapitalist, işçilerinin tasarrufta bulunmasını ister – ama **sadece kendi işçilerinin**, yoksa geri kalan işçiler aleminin değil; çünkü kendi karşısında işçi rolünde olan birincilerdir, ikincileri **tüketici** rolündedir. Bu yüzden kapitalist, tüm 'fazilet' lakırdılarına karşın, bu*

[70] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.444.
[71] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.446.

*ikincilerde **tüketimi tahrik etmek**, yeni ihtiyaçlarla beyinlerini yıkamak, mallarını daha arzu edilir hale getirmek vb. için elinden geleni esirgemez.*"[72]

Sermayeye dayalı burjuva üretim, mübadeleye dayanan tüketimle etrafı çevrelenmiştir. Her kapitalist ürettiği malın mübadeleye girmesini ve kendine para olarak dönmesini diler. Tasarruf etmesi istenen işçileri de diğer kapitalist birer tüketici olarak görür. Ortaya bir çelişki çıkmıştır. Ücretler artırılmadan tüketim alanı işçiler açısından genişletilemez. Ama diğer taraftan ücretler ile artı-değer ters orantılıdır.

Bireysel kapitalistin yanılgısı, kendi işçileriyle olan ilişkinin de sermaye ile emek arasındaki genel ilişkiyi kapsadığını unutmasıdır. Tasarruf ile tüketim çelişkisinden veya üretim ile tüketim arasındakı çelişkiden burjuva üretim biçimi sorumludur. Kapitalizmin krizleri bu nesnel temel üzerine oturur. Arz ile talep arasında her seferinde dengeyi bulabileceğine inanan kapitalist kendi yanılgılarının kurbanı olur. İşçiler için **eksik tüketimi** hem kapitalistler yaratır, hem de aşırı üretimle birlikte **aşırı tüketimi** körüklerler. Bu durum, kapitalist üretimin çözemediği bir çelişkidir.

"*Her üretim öteki sermayenin işçilerinin şahsında kendisi için **tüketiciler** yarattığından, bireysel sermaye için işçi sınıfının üretim süreci içinde yaratılan talebi 'yeterli bir talep' imiş gibi gözükür. Bizzat üretim süreci içinde yaratılan bu talep, sermayeyi, işçiler için yapması gereken **üretim oranını aşmaya** yöneltir; öte yandan, işçinin kendi talebi dışındaki talep azalır, ya da yokolmaya yüzyutar ve **kriz** basgösterir.*"[73]

SERMAYE İÇİN ÜRETKEN EMEK

Sermayenin değerlenmesini (artı-değer üretimini) sağlayan emeği Marx ilk kez *Grundrisse*'de inceler. Daha sonra *Artı-Değer Teorileri*'nde bu konuyu ayrıntılı biçimde ele alır. Ayrıca hemen hemen aynı tarihte yazılmış (1862 yıllarında) *Dolaysız Üretimin Sonuçları*'nda üretken emek üzerine değerlendirmeler buluruz. Ne var ki, ne *Artı-Değer Teorileri*, ne de *Dolaysız Üretimin Sonuçları* Marx tarafından yayımlanmıştır.

Marx sadece kendi yayımladığı *Kapital*'in birinci cildinde üretken emekten kısaca bahseder. Bu açıdan *Grundrisse*'de üretken emeğin ilk kez ele alınışı Marksizm açısından önem taşır.

* * *

Sermayenin amacı artı-değer elde etmektir. Sermaye-olmayanın emek kapasitesini bu amaca bağlı olarak (bir kullanım değeri olarak) satın alır. Bir kullanım değeri olan emek kapasitesi ona ek bir değer (artı-değer) yaratacaktır. **Sermaye için değer yaratan emek, üretken emektir.**

Sermaye kendi zevki için de kullanım değeri olan bir emeği satın alabilir. Sözgelimi bir kapitalist, etini kızartması için bir uşak tutabilir; onun kullanım hizmetini satın alır. Bu hizmet karşılığında ona bir para öder. Ama sermayenin satın aldığı bu kullanım değeri ona bir artı-değer kazandırmaz. Çünkü sermaye burada hizmet sunanın karşısına bir kapitalist olarak çıkmaz.

[72] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.368.
[73] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.463.

”*Taraflardan biri ötekine karşı kapitalist durumunda olmadığı için, hizmet görenin yaptığı bu **hizmet**, üretken emek kategorisine girmez.*”[74]

Sermaye sahibi, uşak karşısında kapitalist değildir; artı-değerinden harcayan biridir. Üretken olmayan emek, artı-değeri getiren değil, artı-değeri götüren emektir.

Efendisinin (sermayenin) servetini büyütmeyen emek, kapitalist açısından üretken emek sayılmaz.

Üretken emek = Sermaye üreten emektir. Emek kendi karşıtını, yani sermayeyi üretebiliyorsa üretken emektir. Üretken emek ile yararlı emek aynı şey değildir. Uşağın sunduğu emek de yararlı emektir; fakat hiçbir artı-değer üretmez.

Marx, *Grundrisse*'de piyano üreten bir işçi ile piyano çalan bir insanı örnek verir. Piyano üreten işçi, artı-değer yaratır. Zevki için bir piyanistin emek kapasitesini (hizmetini) satın alanan sermayeci, artı-değerinden bir kısmını (gelirinin bir kısmını) ona öder.

”***Piyano yapıcısı** sermayeyi yeniden-üretir; oysa **piyanist** emeğini sadece gelir karşılığında elden çıkarır. Piyanist müzik ürettiğine ve ses duyumuza bir doyum sağladığına göre, o da bir anlamda üretici değil midir? Evet öyle: piyanistin emeği bir şey üretir; ama bu onun ekonomik anlamda **üretken emek** olduğu anlamına gelmez – tıpkı hayaller üreten budalanın emeğinin üretken sayılmayacağı gibi. Emek ancak **kendi karşıtını** ürettiği ölçüde üretkendir.*”[75]

Piyano üreten patronun yanında çalışan işçiler, üretken işçidir; piyanist ise üretken olmayan işçi. Sermayeyi çoğaltmayan emek, üretken emek değildir. Üretken işçiler, artı-değer üretmiştir; sermayeyi çoğaltmıştır. Piyanist ise artı-değer üretmemiştir.

Üretken emek ile sermaye arasındaki mübadelede artı-değer **üretilmiştir**. Üretken olmayan emek ile sermayenin mübadelesinde artı-değer **tüketilmiştir**. Birincisinde para, sermayeye dönüşmüştür. İkincisinin de sermaye bir gider olarak paraya dönüşmüştür. Servet üretilmemiştir; servet tüketilmiştir. Para tüketmek, para üretmek değildir. Ya da sermayeyi üretmekle, sermayeyi tüketmek aynı şey değildir.

Üretken olmayan emek ile üretken emek arasındaki farklı anlamak için mübadelenin karakterine bakmak gerekir. Mübadele edilen hizmet, sermaye ile mi, yoksa gelirle mi mübadele edilmiştir? Artı-değer ortaya çıkmış mıdır, çıkmamış mıdır?

Kapitalist, gelirinin bir kısmını kendi özel yaşamı için kullanır. Gelirin diğer kısmını sermayesini büyütmek için ek sermaye (artı-sermaye) olarak kullanır.

Birinci durumda mübadeleye giren hizmet onun gelirinden kesintidir, gelirin tüketilmesidir. Amacı artı-değer kazanmak değil, özel zevkini tatmin etmek, rahat yaşamaktır.

İkinci durumda amacı artı-değer elde etmektir. Burada emek gücünün karşısına sermaye olarak çıkar. Sermaye ile emek gücü mübadele edilir ve artı-değer kazanılır.

Birinci durumda sözkonusu olan basit mübadeledir. Hizmet ile para mübadele edilir. Hizmeti yapan hizmetini satmış olur, ücretini alır; ama sermayeye sermaye eklemez.

---

[74] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.192.
[75] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.392.

İkinci durumda süreç yine basit mübadele ile başlar. Ne var ki, basit mübadeleden sonra üretim sürecine girilir ve emek gücü kendi değerinden daha fazla değer üretir. Sermaye, artar.

"*Sırf dolaysız ihtiyaçları karşılayan **hizmet** biçimindeki emeğin sermaye ile hiçbir ilişkisi yoktur ve sermayenin ilgilendiği emek bu değildir. Kapitalistin biri kuzu çevirmek için odun kestirdiğinde, gerek kendisinin oduncuyla gerekse oduncunun kendisiyle olan ilişkisi, **basit mübadele** ilişkisidir. Oduncu ona **hizmetini**, yani sermayeyi artırmayan, aksine tüketen bir kullanım değeri sunar, o da buna karşılık oduncuya **para** biçimi altında bir başka meta verir. Aynı durum, üreticinin bir başka şahsa doğrudan para karşılığında sattığı ve o şahıs tarafından tüketilen tüm **hizmetler** için geçerlidir. Sözkonusu olan **gelir tüketimidir** ve bu haliyle her zaman için sermaye dolaşımına değil, **basit dolaşıma** girer. Taraflardan biri öbürünün karşısında kapitalist sıfatıyla çıkmadığı sürece, ifa edilen hizmet **üretken emek** kategorisine girmez. Orospudan papaya kadar koskoca bir asalak takımı burada sayılabilir.*"[76]

Öz olarak üretken emek üzerine şu söylenebilir: Sermaye açısından artı-değer üretmeyen hiçbir emek üretken değildir.

"*Üretken emekçi, doğrudan doğruya **sermayeyi artıran** emekçidir.*"[77]

Marx, *Grundrisse*'de A.Smith'in "üretken emek" yaklaşımını diğer ekonomi politikçilerle kıyaslayarak onaylar. A.Smith'in bu konudaki çelişkili bakışını *Artı-Değer Teorileri*'nde eleştirecektir. *Grundrisse* maddi olan emek, maddi olmayan emek kategorilerini üretken emek yönünden incelemez. Marx bunu *Kapital*'de (*Artı-Değer Teorileri*'nde) yapacaktır.

SERMAYENİN MODERNLEŞTİRİCİ ETKİSİ

Yeni ihtiyaçlar yaratmak, tüketimi tahrik etmek sermayenin uygarlaştırıcı eğilimidir. Modernleşme, uygarlaşmaktan başka bir şey değildir. Uygarlaşma ise burjuva üretim biçimin tüm dünyaya yayılması, eski aşamaların yerel biçimler olarak geride bırakılmasıdır. Dünya pazarı yaratma eğilimi, sermayenin yayılma doğasından gelir ve modernleşme dünyaya yayılır.

Doğanın araştırılması, yeni maddelerin, metaların keşfedilmesi, ülke ürünlerinin dünya çapında mübadelesi, bilimin bir üretici güç haline gelmesi, modernleşmeyi-uygarlaşmayı geliştirir.

Sermaye çok yönlü doyumlar yaratır; dolayısıyla çok yönlü duyum yeteneği olan eğitilmiş-kültürlü insanı yaratır. Üretici güçleri kendi ihtiyaçlarına uygun biçimde geliştirir. Toplumsal insanı, burjuva üretim biçimine uygun olarak terbiye eder.

Sermaye bir yandan üretimi ve üretimin çeşitliliğini artı-değeri yükseltmek için artırır; öte yandan buna uygun uygarlık koşullarını (tüketiciyi) hazırlamak zorunda kalır. Sermayenin uygarlaştırıcı etkisi nesnel bir süreçtir; modern üretim, modern insanı gerektirir.

"*Sermayeye dayalı üretim, o halde, bir yandan evrensel üretkenliği –artık-emeği, değer-yaratıcı emeği– yaratırken, bir yandan da doğanın ve insanın tüm özelliklerinin sonuna kadar işletilip kullanıldığı bir **evrensel yararlanma** sistemini yaratır.*"[78]

---

[76] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.348-349.
[77] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.393.
[78] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.447.

* * *

Sermayenin uygarlaştırıcı yönüne, insanın metalaşması-şeyleşmesi, hayalet insana dönüşmesi eşlik eder. Burjuva toplumun modern bireyi uygarlaştıkça, insanlıktan kopar; mübadelenin-paranın "kutsallığına" kul olur. Demek ki sermaye, insanı uygarlaştırırken onu "insana" yaklaştırmaz; kendi bencilliğine, kendi özel çıkarına yaklaştırır. Bütün dünya bireyin beynine kendi özel çıkarı olarak yansır. Her şeye yabancılaşma uygarlığın diğer yüzüdür. Sermayenin hem insanı uygarlaştırması, hem de yabancılaşmayı artırması çelişik değildir; üst üste düşer.

Sermayenin doğa putperesliğini yıkarken karşımıza uygarlaştırıcı bir güç olarak çıkması, meta-para tapınmacılığı yaratırken barbarlaştırıcı güç olarak çıkması; yani insanı hem geliştirmesi, hem de sakatlaması burjuva üretim tarzının özelliğidir.

Sermaye önüne çıkan setleri yıkarken, aynı zamanda üretici güçlerin gelişiminin önüne setler diker. Üretici güçlerin gelişimi sınırsız-özgür değil, koşulludur. Sermaye, üretici güçleri, insan ihtiyaçlarını, üretimin çeşitlenmesini geliştirirken amacı mübadelenin önündeki sınırları ortadan kaldırmaktır. Mübadeleyi "Tanrı yapmak" isteği, mübadelenin önündeki tüm sınırları yıkmayı gerektirir. Bu yıkım, modernleşmeyi (uygarlaşmayı) doğurur; ama aynı zamanda barbarlık yönünde çelişkiler üretir. Sermaye bu çelişkiler içinde ilerler; bir çelişkiyi çözer, diğer çelişkiyi önüne diker. Çelişkiler içinde kıvranarak yol almak, sermayenin sorun çözücü olduğu kadar, sorun yaratıcı olduğunu da ortaya koyar.

"*Sermaye bu dinamiği gereğince doğa putperestliğini aştığı gibi,* ***tüm ulusal ayakbağlarını*** *ve önyargılarını, verili ihtiyaçların geleneksel, dar, kanaatkâr, kabuk bağlamış doyumlarını, eski yaşam tarzının sürekli yeniden-üretimlerini yıkıp geçer.*
(...)
Ancak, sermayenin tüm bu sınırları birer ***ayakbağı*** *olarak gördüğü, dolayısıyla ideal olarak onları aştığı gerçeğinden, gerçekte de onların* ***üstesinden geldiği*** *sonucu çıkmaz; ve bu türden her ayakbağı, sermayenin özgül niteliğiyle çelişki içinde olduğundan, sermayenin üretimi, sürekli olarak* ***aşılan****, ama sürekli yeniden vazedilen* ***çelişkiler*** *içinde ilerleyecektir.*"[79]

SERMAYENİN SINIRI

Sermayenin (burjuva üretim biçimin) kendisinden önceki üretim biçimlerden farkı, üretici güçlerin evrensel gelişimi yönünde çaba göstermesidir. Sermaye bu eğilimiyle, kendisinden sonra gelecek sosyalist toplumun (meta değerlerinin aşıldığı toplumun) maddi hazırlayıcısı olur. Sermaye artı-değer hırsıyla sınır tanımazdır; her sınır onun için engel sayılır. Sermayenin durmadan yayılma isteği onu sınırsız yapar. Sınırsızlık sermaye için bir eğilimdir.

"*Sermaye, servetin genel biçiminin –paranın– temsilcisi olarak, kendi sınırının ötesine taşmaya* ***sınırsız ve ölçüsüz eğilimlidir****. Her sınır onun için engeldir ve engel olmalıdır. Yoksa, sermaye, kendi kendini üreten olarak para olmaktan çıkar.*"[80]

Diğer yandan üretici güçlerin serbest, engelsiz, özgürce gelişimine kendi sermaye varlığı engel olur. Sermayenin sürekli olarak yaratmak istediği evrensellik, sermayenin kendi doğasında sınırını bulur. Bunun anlamı, sermayenin gelişiminin belirli bir aşamasında sermaye kendi kendisinin engeli olur.

[79] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.448-449.
[80] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.243.

Sermaye, üretici güçleri geliştirirken en temel üretici güç olan insanı tek yanlı duruma getirir, sınırlandırır. Sermayenin üretici güçleri geliştirme isteği ile üretici güçleri sınırlandırılması çelişir. Her iki eğilim de sermayenin kendi yapısından gelir.

"*Dolayısıyla sermaye, doğası gereği, emek ve değer yaratımı için bir **sınır koyar**, bu sınır onun bunları sonsuzca **büyütme eğilimi ile çelişki** halindedir. Hem kendine özgü bir sınır koyması, hem de öte yandan bütün **sınırların ötesine** doğru çabalaması, canlı bir çelişkidir.*"[81]

Sermaye, üretici güçlerin gelişimi için elindeki kırbacı-mahmuzu kullanır. Üretici güçlerin özgürce gelişmini engellemek için de elindeki dizgini.

Bir yandan üretimin (artı-değerin) büyümesi için her türlü bilimsel olanağı kullanarak üretici güçleri büyütür, geliştirir. Gerekli emek zamanını kısaltır, kullanılabilir zamanı yaratır. Öte yandan yedek işsizler ordusu yaratarak onları tahrip eder: Kullanabilir serbest zamana, artı-emek zamanı olarak el koyar.

"*Bu yüzden **sermayenin eğilimi**, olabildiğince çok emek yaratmaktır; gene onun eğilimi, gerekli-emeği en düşük düzeye indirmektir. Bu yüzden gene onun eğilimi, çalışan nüfusu çoğaltmak kadar, bunun bir kısmını her zaman **artı-nüfus** olarak –sermaye kullanabilinceye kadar yararsız kalan nüfus– tutmaktır.*"[82]

Bir yandan yüksek üretim teknolojileri yaratır. Öte yandan kendi elindeki eski üretim araçlarını moral eskimeye uğratarak zamanından önce çöpe atar. Yani sermayenin bir kısmını yok eder.

Cansız emeğin (ölü emeğin) sürekli büyümesi, gelişmesi sermayenin bir yasasıdır. Üretim araçları ve bilim hızla büyür. Ne var ki, canlı emeğin üretim dışına sürülmesi de büyür. Ölü emek kendi başına artı-değer yaratmaz. Artı-değeri yaratan canlı emektir. Canlı emek ile cansız emek arasındaki bu çelişki sermayenin içsel sınırıdır.

Demek ki, sermaye üretici güçleri mutlak-sınırsız biçimde geliştirmez. Üretici güçler ile üretim ilişkileri arasında çelişki, sermayenin sınırını çizer. Periyodik krizler bu sınırı görünür hale getirir. Üretken güçlerin gelişimine eşlik eden yabancılaşma, servetin sermaye hanesinde büyümesine hizmet ederken, üretici güçleri kısırlaştırır. Servetin üretimi, üretici güçleri geliştirir. Ama aynı zamanda servete el koyan sermaye olduğu için sermaye-olmayanı yabancılaştırır.

"***Sermayenin sınırı**, bütün bu gelişmenin çelişkili bir biçimde ilerlemesindedir, ve üretken güçlerin, genel servetin vb., bilginin vb., çalışan bireyin kendine **yabancılaşması** –kendisinden ortaya çıkan koşullara kendi koşulları olarak değil, ama ötekinin **serveti** ve kendisinin yoksulluğu olarak ilişkisi– biçiminde ortaya çıkan ilişkisindedir.*"[83]

* * *

Ricardo gibi büyük ekonomi politikçiler bile sermayenin bir sınırı olduğunu görmezler. Ricardo, sermayenin önüne çıkan bunalımları (aşırı üretim krizlerini) bunun için anlayamaz. Sermayenin önüne çıkan engeller Ricardo'ya göre rastlantıdır, geçicidir. Sermayenin sınırı yoktur; sonsuza kadar varlığını koruyacaktır. Marx, Ricardo gibi düşünenlere sermayenin bir

[81] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.321.
[82] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.300.
[83] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.33.

sınırı olduğunu, aşırı üretim bunalımlarının sermayenin sınırını gösteren ”maddi olgular olduğunu” şu sözlerle hatırlatır.

”*Ricardo ve ekolü ise, sermayenin bu çelişkilerinin, her seferinde sermayenin, toplumun ve üretimin temeli olma niteliğini biraz daha fazla tehdit eden büyük fırtınalarla patladıkları gerçek* ***modern krizleri*** *katiyen anlayamamışlardır.*

Ortodoks iktisadın, belli bir anda genel aşırı-üretimin mümkün olduğunu inkar çabaları aslında çocukcadır.”[84]

Sonuç olarak diyebiliriz ki, sermayenin gelişimi hem sınırsızlık eğilimi taşır; hem de sınırlılık eğilimi. Bu iki çatışan eğilimin kaynağı ise sermayenin kendisidir. Üretici güçlerle, üretim ilişkileri arasında yarattığı çelişkidir. Sermayenin sınırı bu çelişki üzerinden geçer. Üretici güçlerle, üretim ilişkisi arasındaki çelişkinin çözümü, aynı zamanda sermayenin sınırının işçi sınıfı lehine ortadan kaldırılmasıdır.

[84] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.450-451.

SERMAYENİN DEĞERSİZLEŞMESİ

Sermayenin değerlenme süreci artı-değer yaratma sürecidir. Üretim sonucunda ortaya çıkan meta (nesnelleşmiş emek), üretimin başlangıcındaki değerden daha büyük değerdir. Artı-değerin kaynağı da aradaki farktan doğar.

Üretilmiş metanın içinde taşıdığı artı-değerin ortaya çıkması için metanın satılması gerekir. Sermaye elindeki parayı üretime yatırarak onu metanın içinde toplamıştır. Para bir metaya dönüşmüştür; yani sermaye değer kazanmak için (ya da para, değerlenme süreciyle sermaye olmak için) önce değersizleşmiştir. Değersizleşme, parasızlaşmadır.

Meta içinde sermayeyi taşıdığı için değerlenmiştir, ama sermayenin yeniden paraya dönüşümü henüz gerçekleşmediği için değersizleşmiştir, parasızlaşmıştır.

"*Burada sözkonusu olan **değersizleşme**, sermayenin para biçiminden bir meta biçimine, gerçekleşmesi gereken belirli bir fiyata sahip bir ürün biçimine geçişi demek olan **değersizleşmedir**.*"[85]

Değersizleşmeyi kavrayabilmek için üretim sürecine bir daha bakalım.

Sermaye, emek kapasitesini satın alır. Bunun için emek gücüne bir para öder. Ayrıca üretim araçları satın alır, onlara da bir para öder. Bu kullandığı paraların karşılığında, üretimin sonunda bir meta elde eder. Bu meta, artı-değeri içerir. Yani sermaye, artı-değeri yaratarak potansiyel olarak değerlenmiştir. Ama artı-değeri cebine koyabilmesi için metayı pazarda (dolaşım alanında) satmalıdır ki, artı-değeri realize edebilsin. Metayı satarsa sermaye değerlenmiş olur, artı-değer sermayeye eklenir. Eğer satamazsa sermaye değersizleşmiş olarak kalır.

"*Sermaye, üretim süreci yoluyla 1) **değerlenmiş**, yani bir yeni değer yaratmış olarak, 2) **değersizleşmiş**, yani para biçiminden belirli bir meta biçimine geçmiş olarak, 3) aynı zamanda ürünü yeniden dolaşıma atılmış ve M(eta) olarak P(ara)ya karşı değişilmiş olduğu ölçüde, yeni değeri ile birlikte **değerlenir**.*"[86]

Diyelim ki metayı satamadı. O zaman sermayenin elinde bir meta vardır; fakat para etmemektedir. Sermaye parasını metaya çevirerek, değer yitirmiştir; çünkü meta tekrar para haline gelememektedir. Marx buna olumsuzlanmış sermaye ismini verir.

"*Sermaye, bitmiş ürün biçiminde hareketsiz ve bağlı kaldığı müddetçe, sermaye olarak faaliyet gösteremez; **olumsuzlanmış sermayedir**. Değerlenme süreci bu süre boyunca kesintiye uğramış, süreç halindeki değer (olma niteliği) olumsuzlanmıştır.*"[87]

Demek ki, sermayenin değerlenme süreci, onun değersizleşme olasılığını içinde taşır. Her üretilmiş meta hem değerlenme sürecini ifade eder, hem de değersizleşme olasılığını. Metanın paraya dönüşümü "Piyasa Tanrısının" yaratacağı rastlantıya bağlıdır.

---

[85] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.304.
[86] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.345-346.
[87] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.599.

”*Tam söylemek gerekirse, demek ki, sermayenin değerlenme sürecinin –ki para ancak bu değerlenme sürecinden dolayı sermaye niteliğini kazanır– aynı zamanda sermayenin* ***değerini yitirme süreci****, para niteliğini yitirmesi olduğu görülmektedir.*”[88]

Sermayenin değerlenmesi → Paradan sermayeye dönüşmesidir; yani artı-değer elde etmesidir.
Sermayenin değersizleşmesi → Artı-değeri taşıyan metanın satılamadan kalmasıdır.

Burjuva üretim sistemi, sermayenin değersizleşme ihtimalini hep içinde taşıyan bir üretim biçimidir. Mübadelenin olmama olasılığı, sermayenin değersizleşme olasılığıdır.

Metanın ”kaderi” artık bütünüyle dolaşım alanına (pazara) bağlanmıştır. Meta mübadele yoluyla kullanım değeri haline gelemezse, sermaye değersizleşir. Sermayenin değerlenmesi metanın satılmasına bağlanmıştır. Başka bir deyişle tüketime bağlanmıştır; meta tüketilmezse artı-değer ortaya çıkmaz, sermaye değersizleşir.

O halde sermayenin değerlenmesini başarması, üretim ile dolaşım alanının birliğini, uyumunu gerektirir.

DEĞERSİZLEŞME OLASILIĞININ ANLAMI

Ricardo, üretim sürecinin, sermayenin değerlenme süreci olduğunu görür. Ne var ki, bu değerlenme sürecini, değersizleşme olasılığı ile birlikte ele almaz. Dolaşım alanının (tüketim alanının) sınırlı olabileceği ihtimalini hesaba katmaz.

Sismondi gibi ekonomi politikçiler, tüketimin sınırlılığına vurgu yaparlar. Burjuva üretim sisteminin tek yanlılığına dikkat çekerler.

Ricardo, sermayenin belirleyici eğilimi olan sürekli üretme eğilimi tarafında yer alır. Ne var ki, burjuva bakış açısından bu doğru tutum, büyük bir yanlışı içinde taşır.

Sermayenin değersizleşme olasılığı, kendini aşırı üretimle, periyodik bunalımlara neden olarak kendini gösterir. İşte, Ricardo gibi iktisatçılar bu bakış açıları nedeniyle periyodik bunalımları bilimsel olarak çözümleyemezler.

”*Ricardo ve ekolü ise* (…) *gerçek modern krizleri katiyen anlayamamışlardır.*”[89]

Sermayenin değersizleşme olasılığı = Bunalım olasılığı demektir.

Aşırı üretimin amacı, aşırı artı-değer elde etmektir. Ne var ki, aşırı üretim, aşırı tüketime tekabül etmezse, aşırı üretim bunalıma yol açar; sermayenin bir kısmının tahribine yol açar.

”*Dolayısıyla bir* ***bunalım*** *durumunda –fiyatların genel olarak düşmesi durumunda– aynı zamanda, belli bir dereceye kadar genel bir* ***değersizleşme ya da sermaye yıkımı*** *meydana gelir.*”[90]

Say, Mill gibi ekonomi politikçiler, Ricardo’dan çok daha ötelere giderek sermayenin değersizleşme ihtimalini tamamen ortadan kaldırırlar. Modern krizlerin ihtimalini yok ederler.

[88] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.436.
[89] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.450-451.
[90] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.344.

Onların savunduğu, ”arz = talep özdeşliği” bunu içerir. Aşırı üretimi kabul etmemek, üretilen bütün metaların satılacağını düşünmek, burjuva üretim biçiminin körü olmak demektir. Periyodik krizler, sermayenin değersizleşme olasılığının bir gerçeğe dönüşmesinden başka bir şey değildir.

Burjuva üretim biçiminde üretim ile tüketim özdeş değildir; üretim plansız yapıldığından dolayı iki alanın birliğinin kopması hep ihtimal dahilindedir. Bu ihtimali ortadan kaldırmanın yolu, mübadele değerleri üretiminden sadece kullanım değerleri üretimine geçmektir. Başka bir söyleyişle, planlı-ortakçı bir üretim biçimine geçmektir.

* * *

Sermayenin değerlenme sürecinin aynı zamanda değersizleşmeyi içinde taşıması bize sermayenin sınırını bir kez daha gösterir.

Sermayenin üretici güçleri geliştirme eğilimiyle, sermayenin yapısından doğan üretim ilişkileriyle (mülkiyet ilişkileriyle) çatışması; bu iki olgunun uyumsuzluğu, sermayenin sınırını gösterir. İşte, aşırı üretim bunalımları bu çelişkinin patlama biçimleridir.

Hiçbir toplum üretimden kaçamaz; ama aşırı üretimden kaçınabilir. Ne var ki, burjuva üretim sistemi aşırı üretimi doğuran bir sistemdir; bu nedenle sermayenin dönem dönem değersizleşmesi kaçınılmazdır.

Sermayenin üreticileri sınırsız geliştirme dinamiği ile mutlak biçimde sınırsızca geliştirememe dinamiği arasındaki çelişki, sermayenin içsel çelişkisinin iki yanıdır. Üretici güçler ile üretim ilişkileri arasında her zaman uyumsuzluğu içinde taşıması, sermayenin ekonomik dengesizliğini (aşırı üretim bunalımlarını) içinde taşıması demektir.

”*Burada ele aldığımız sorun henüz sadece sermayenin* ***değerlenme*** *sürecinin nasıl aynı zamanda onun* ***değer kaybetme*** *süreci olduğu sorunudur. Sermayenin dinamiği üretici güçleri sınır tanımaksızın* ***ileri götürmek*** *iken, aynı zamanda en birinci üretici gücü yani insanın kendisini nasıl tekyanlılaştırdığı, kısıtladığı, vb., şimdilik konu dışı kalır; genelde üretici güçleri* ***kısıtlama*** *dinamiği.*”[91]

Sermayenin sınırını çizen sermayenin üretim biçimidir. Üretici güçlerin gelişimi otomasyon, makineleşme yönündedir. Yani canlı emeği sürekli azaltma yönündedir. Artı-değeri canlı emek yaratır. Canlı emeğin ortadan kalktığı (her şeyin makinelerle-robotlarla, teknolojiyle vb.) yapıldığı bir üretimi hayal edersek, artı-değerin de ortadan kalktığını hayal etmemiz gerekir. Ama o zaman da kapitalizm varlığını koruyamaz.

Artı-değer = sıfır olursa, sermaye kendini inkâr eder. Demek ki, sermayenin artı-değeri fazlalaştırma amacıyla, emek üretkenliğini yükseltmesi dolayısıyla canlı emeği azaltması kendi içinde bir çelişki taşır ve sermayenin sınırını oluşturur. Emek üretkenliğinin yükseltilmesi, daha kısa zamanda fazla meta üretmek demektir. Metaların satılamama olasılığı sınırın devamını oluşturur. Mübadele olmadan kapitalizm yaşayamaz. Metalar mübadele edilmezse, artı-değer realize olmaz, sermaye birikimi mümkün olmaz. Bu nedenle aşırı üretim ve onun patlama biçimi olan periyodik bunalımlar sermayenin sınırlarına işaret eder.

[91] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.467.

”*Genel olarak üretimin değil, ama sermayeye dayalı üretimin bir **sınırı** vardır. Sınır iki tanedir, ya da aynı sınır iki ayrı yandan ele alınabilir. Burada sermayenin –üretimin önündeki **her engeli aşmak** yönündeki temel dinamiğiyle çelişen bir şekilde– üretime kendine özgü birtakım **ayakbağları** getirdiğini göstermek, gelişmiş sermayenin temel çelişkisi olan aşırı üretimin temellerini ortaya çıkarmamıza ve genelde, sermayenin, iktisatçıların sandığı gibi, **üretici güçleri geliştirmenin mutlak biçimi olmadığını** –mutlak biçim olmak bir yana, bir mülkiyet biçimi olarak, üretici güçlerin gelişimi ile **mutlak uyum** içinde bile olmadığını– göstermemize yetecektir.*”[92]

ÇOKPARÇALI SERMAYE VE DEĞERSİZLEŞME

Ekonomi politikçiler genel olarak sermayenin arasında rekabet olduğunu kabul ederler. Hatta serbest rekabeti, burjuva üretim biçiminin üstünlüğü olarak göklere çıkarırlar. Ne var ki, hiçbiri rekabetin kendisini analiz etmezler.

Rekabet, sermayenin içsel dinamiğinden gelir. Sermaye zorunlu olarak çokparçalıdır; çokparçalı olması içsel bir özelliktir. Rekabet bu içsel özelliğin dışa vurumudur. Eğer sermaye tek parçalı olabilseydi (evrensel-birleşik olabilseydi) rekabet diye bir şey olmazdı.

Sermaye kendi kendini parçalayan ve iten bir toplumsal ilişki biçimidir; üretim ilişkisidir. Rekabet bu üretim ilişkisinin hareketini, yayılmasını, genişlemesini sağlar. Bir sermaye bu dinamik içinde kendi karşıtını bulur ve iter. Bu açıdan karşısında başka bir sermayenin olmadığı evrensel sermayeyi hayal etmek, sermayenin içsel dinamiğini anlamamaktır; inkâr etmektir. Sermaye rekabeti ortadan kaldırarak evrensel sermaye haline gelemez.

Evrensel sermayeyi (rekabetsiz, birleşik tek sermayeyi) kabul edersek, barbarlığa denk düşen tek bir sermayenin imparatorluğunu da kabul etmemiz gerekir.

Marx bundan dolayı der ki:

”*Karşısında başka sermayelerin olmadığı **evrensel bir sermaye** (…) anlamsızlıktır.*”[93]

”*Kavramsal açıdan **rekabet**, sermayenin **içsel dinamiğinin**, özünü tanımlayan yapının, çok sayıda sermayenin karşılıklı etkileşimi biçiminde belirmesi ve realize edilmesi; iç dinamiğin dışsal bir zorunluk biçiminde tezahür etmesidir. Sermaye ancak **çok sayıda sermaye** biçiminde varolabilir ve dolayısıyla sermayenin kendi kendini yönlendirişi, **bu çok sayıda sermayenin** karşılıklı etkileşimi şeklinde gözükür.*”[94]

İşte, sermayenin evrensel tek parçalı olamama durumu, ekonomide ”orantısızlık sorununu” doğurur.

Her sermaye piyasa temelinde üretim yapar; üretim ile metaların satılması arasındaki bağı kısmen kurmaya çalışır. Üretim ile dolaşım (pazar) alanının birliği, sermayenin değerlenmesi için olmazsa olmaz bir koşuldur. Bu bağ koparsa, üretim çevrimi parçalanır. Sermaye meta halinden para haline dönüşemez. Başka bir deyişle meta sermaye, para sermaye haline gelemez. Bunun anlamı aşırı üretim yapılmış demektir.

---

[92] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.458.
[93] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.321.
[94] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.455-456.

Bütün sermayeleri yöneten tek bir merkez yoktur. Sermaye farklı üretim merkezlerine bölünmüştür; yani çokparçalı biçimde üretim yapar. Dolayısıyla üretim ile dolaşımın birliğini sürekli sağlayacak bir planlamadan yoksundur. Üretim ile tüketim alanındaki birliğin kopma olasılığı her an kapıdadır. Bu nedenle burjuva üretim biçiminin karşısına "orantısızlık sorunu" çıkar. Orantısızlık, üretilen oranda, metaların satılamama olasılığından türer.

"*Sermaye oranlı üretimin hem sürekli **getiricisi**, hem de **götürücüsüdür**. Varolan **oranlılığın**, artı-değerlerin yaratılması ve üretken güçlerin çoğaltılması yoluyla durmadan ortadan **kaldırılması** gerekir. Ama üretimin **aynı zamanda** ve **eşanlı olarak** aynı oranda genişletilmesi yolundaki bir gereklilik, onun kendisinden asla gelmeyen dışsal istemleri sermayeye yöneltir; aynı zamanda, bir üretim tarzında bulunan orana uymadığı için, bütün üreticileri, bu oranı terketmeye ve eşit **olmayan oranlarda** üretime götürür.*"[95]

Orantısızlık sorunu belirli koşullarla birleştiğinde periyodik krizlere yol açar. Ya da orantısızlık sorunu, bunalım olasılığını içinde taşır.

Emek üretkenliğini yükseltebilen sermayeler ile emek üretkenliğini yükseltemeyen sermayeler arasındaki çelişki, bunalım döneminde sermayenin bir kısmının değersizleşmesine yol açar. Zayıf olan, güçlü olanın ayakları altında ezilir. Kısacası sermayenin bir parçası değersizleşerek tahrip olur. Sermayenin değerlenme süreci, değersizleşmeyle paralel gider. Dönem dönem sermayenin bir parçasının (zayıf sermayelerin) yok olması (değersizleşmesi) burjuva üretim biçiminin gerçek anlamda yazgısıdır. Tanrı kanunları açısından değil, kapitalizmin yasaları açısından!

"*Dolayısıyla **aşırı-üretim**; yani, sermayeye dayalı üretimin bu zorunlu ögelerinin aniden hatırlanması; bizzat bu unutkanlığın sonucu olan genel **değerlenmeme** durumu. Bu durumla karşı karşıya kalan sermaye, şimdi üretici güçlerin daha yüksek bir gelişme noktasından vb. çabasına yeniden başlamak ve her seferinde sermaye olarak daha büyük bir **çöküntüye** uğramak durumundadır.*"[96]

ARTI-SERMAYE VE YENİDEN ÜRETİM

Toplumun varlığını devam ettirebilmesi için sürekli biçimde üretim yapması zorunludur. Üretim biçiminden bağımsız olarak üretimin sürekli yinelenmesi, toplumun **yeniden üretimini** oluşturur.

Sermayenin egemen olduğu toplum için yeniden üretim süreci, artı-değerin sürekli üretimidir. Sermaye üretimin bu yanıyla ilgilenir. Sermaye üretimini sürekli yenilerken kazandığı artı-değeri ne yapacaktır? Şüphesiz ki, kendisine iki yol gözükür. Birincisi artı-değeri tümüyle tüketmektir. Ama o zaman yeniden üretim eski sermayeyle devam etmesine rağmen sermaye büyümez. Sermayenin gelişme dinamiğine uygun olmayan bir durum ortaya çıkar. Kapitalizm için artı-değerin tümünün kapitalistin zevkine harcanması ancak soyut bir varsayım olabilir. Sermaye artı-değerden elde ettiği gelirini bütünüyle tüketmez. Toplumsal sermaye olarak bunu yaparsa, kendi doğasını inkâr etmiş olur.

[95] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.314.
[96] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.460.

”*Sermaye, gelir olarak –üretkenliğe içkin nitelik olarak katıldığı için– kârla ilişkili olur. Bunun bir kısmını sermaye, sermaye olmaktan çıkmaksızın tüketebilir* ***(görünüşte tümünü tüketebilir, ama bunun yanlış olduğu anlaşılacaktır)***.”[97]

* * *

Burjuva üretim tarzı açısından onun dinamiğine uygun olan davranış, artı-değerin bir kısmını tüketmektir; diğer tüketmediği parçasını yeniden üretime yatırmaktır. Sermaye bunu yapmaya zorunludur; yoksa gelişemez.

İşte, artı-değerin bir kısmının eski sermayeye eklenecek olması bu artı-değer kısmını **artı-sermaye (ek sermaye)** yapar.

Artı-sermaye, eski sermayeyi büyütmek için ona eklenen parçadır. Bunun diğer adı **sermaye birikimidir**. Demek ki, artı-değerin (artı-emeğin) sermaye olması, artı-sermayedir; sermaye birikimidir. Artı-sermaye, ötekinin (yabancılaşmış emeğin) sermayeleşmesidir.

”*Artı-sermayede bütün öğeler ötekinin emeğinin ürünüdür – sermayeye dönüşmüş ötekinin artı-emeğidirler.*”[98]

Artı-sermayenin ilk sermayeye eklenmesi, sermayenin yeniden değerlenmek üzere ikiye bölünmesidir. Bir kısmı emeğin nesnel koşullarına (hammaddeye, emek araçlarına vb.) yatırılacaktır. Yani değişmez sermaye parçası olarak kullanılacaktır. Diğer kısmı emeğin öznel koşullarına (canlı emeğe) yatırılacaktır. Yani değişen sermaye olarak kullanılacaktır. Bu parça, sermayenin **emek fonu** adını alır.

”*Artık-ürün artık-sermaye haline gelip, yeniden üretim ve değerlenme süreçlerine girdiğinde, iki parçaya ayrılır: 1) işçinin canlı emek kapasitesine karşı mübadele edilecek olan ihtiyaç maddeleri. Sermayenin bu parçasına* ***emek fonu*** *adını verelim.*”[99]

Emek gücü, artı-sermayeyi üretmiştir. Aynı zamanda yeni bir artı-emek (artı-değer) yaratma zorunluluğunu üretmiştir. Yeniden üretim, üretimin sürekli yinelenmesi olduğuna ve burjuva yeniden üretim biçimi sürekli artı-değeri üretmeyi amaçladığına göre, artı-sermaye sürekli olarak üretilecek, eski sermayeye eklenecektir. Sermaye birikimi artacak, sermaye büyüyecektir.

Burjuva üretim biçiminde yeniden üretim, sermaye birikimi anlamına gelir. Aynı zamanda değişmez ve değişir sermayenin yeniden üretilmesi anlamına gelir. Daha da önemlisi, sermaye ile sermaye-olmayan arasındaki **ilişkinin** yeniden üretilmesi demektir. Emek kapasitesinin sürekli olarak sermayeyi; sermayenin sürekli olarak emek kapasitesini üretmesi demektir. Emek gücü ile sermaye arasındaki toplumsal ilişkilerin yeniden yeniden üretilmesi, bu ilişkinin içindeki olumsuzluğun sürekli üretilmesi demektir. Gerçek sermaye, **üretim ilişkisi** olarak kendini yeniden üreten sermayedir.

”*Nihayet, bizzat sermaye-emek ilişkisinin, kapitalist ile işçi arasındaki ilişkinin* ***yeniden-üretimi*** *ve yeni-üretimi, üretim ve değerlenme sürecinin başlıca sonucu olarak görülmektedir.*

[97] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.222.
[98] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.351.
[99] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.485-486.

*Bu **toplumsal ilişki**, bu **üretim ilişkisi**, gerçekte sürecin maddî sonuçlarından çok daha önemli bir ürünüdür.*"[100]

Marx'ın ekonomi politikçilere yaptığı en büyük eleştirilerden biri, yeniden üretimin aynı zamanda **üretim ilişkilerinin yeniden yeniden üretimi** olduğunu görmemeleri noktasındadır.

[100] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.492.

İLK BİRİKİM

Paranın, sermaye dönüşmesi yeniden üretim sürecinin bir sonucudur. İlk artı-değer elde edildikten sonra sermaye artı-değerin bir kısmını kişisel gelir olarak kullanır. Diğer parçasını artı-sermaye yaparak biriktirir. (Üretime yatırır.) Daha önce belirtildiği üzere bu işlem sermaye birikimidir.

Peki, artı-değeri doğuran ilk sermaye nereden gelmiştir? Marx bu sorunun yanıtını tarihsel gelişme içinde, kapitalizmden önceki koşullar içinde arar. Sermayenin önkoşulları (doğuşunun koşulları), onun henüz sermaye olmadığı dönemin koşullarıdır.

"*Sermayenin oluşumunun, doğuşunun koşulları ve önkoşulları da, onun henüz olmadığı, ama olması gerektiği anlamına gelir.*"[101]

Paranın sermaye dönüşümünün önkoşulları, ücretli emek ile bu emeği satın alacak üretim aracı sahibini gerektirir. Mübadele sürecinde bir tarafta üretim araçları sahibi olmayan ve emek kapasitesini yaşamak için satmak zorunda olan birey vardır; diğer tarafta üretim araçları sahibi olan ve emek gücünü satın alarak onu kullanmak isteyen birey vardır. Bireyin kapitalistleşmesi için emek kapasitesini satın alarak üretim sürecinde artı-değer elde etmesi zorunludur.

Ücretli emek ile üretim araçları sahibinin varlığını gerektiren tarihsel koşullar, ücretli emeğin daha önceden üretim araçlarından yoksunlaştırılmasını varsayar. Yani ilksel mülksüzleştirmeyi varsayar. Sermayenin oluşabilmesi için, üretim araçlarından emeğin ayrılmış olması gerekir.

"*Ücretli emeğin önkoşullarından biri ve sermayenin tarihsel koşullarından biri,* ***özgür emek*** (...) *ise; bir başka önkoşul da,* ***özgür emeğin****, onun gerçekleşmesinin nesnel koşullarından –* ***emek aracından ve emek gerecinden– ayrılmasıdır****.*"[102]

Demek ki, burjuva sistemini (sermayeyi) hazırlayan önkoşul, emekçinin elindeki üretim araçlarının daha önceden onun elinden alınmış olmasıdır. İşte, **ilk birikim**; köylülerin, küçük üretim aracı sahiplerinin zorlama yoluyla bu üretim araçlarından yoksun bıraktırılmasıyla temellendirilir. Devlet ilk birikimin sağlanmasının vurucu gücüdür. Üreticilerin mülksüzleştirmesi yoluyla sağlanan ilk birikim, sermayenin doğuşuna hizmet eder.

* * *

Feodalizmden kapitalizme geçişte çözülen ilişki biçimi, dolaysız kullanım değerine yönelik üretim ilişkilerinin, tamamen mübadele değerine ait ilişki haline gelmesidir.

Kapitalizm, kullanım değeri olan ilişkileri çözüştürür ve bir emek pazarının ortaya çıkmasını sağlar. Burada önemli olan nokta, mübadele değerinin kullanım değerinin önüne geçerek egemen olmasıdır. Üretimin mübadele değerinin egemenliğinde yapılmaya başlanması, aynı zamanda paranın sermayeye dönüşümün koşullarının hazırlanmasıdır; sermayenin ilk birikiminin hazırlanmasıdır. Sözgelimi bir tüccar, değişik meslekten insanları kendi hesabına

[101] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.357.
[102] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.367.

çalıştırarak onlara metalar ürettirir. Bir sonraki adım, onları bir çatı altına toplar ve ücretli emekçi haline getirir. Kendisi de sermaye olarak ortaya çıkar.

"*Tarihsel bakımdan, paranın sermaye haline gelmesi, çok basit ve açık yollardan olmaktadır; örneğin tüccar, iplikçiliği, dokumacılığı tarıma ek bir uğraş olarak yapmış olan iplikçiyi ve dokumacıyı, kendi hesabına çalıştırır ve onların bu yan uğraşını baş uğraşları haline getirir; ama bundan böyle de, onları kendi denetimine alır ve* ***ücretli emekçiler*** *olarak kendi buyruğu altına sokar.*"[103]

* * *

Bir kez bu koşullar oluştuktan sonra yeniden üretim sürecinde gerçek sermaye ortaya çıkar, artı-sermaye yoluyla kendi temellerini sağlamlaştırır. İlk birikimi, gerçek sermaye birikimi izler; ama ilk birikim de onu takip eder. Çünkü emek ile üretim araçları arasındaki kopuşma, yeniden üretim süreci boyunca yinelenir. Sermayenin kendi doğası mülksüzleştirme sürecidir; kendisi mülksüzleştirilinceye kadar bu doğasını korur.

Ekonomi politikçiler (burjuva iktisatçılar) genel varsayım olarak, para biriktirerek sermayenin oluştuğunu düşünürler. Oysa bu istisnai bir koşul olabilir. Böylece paranın her koşulda sermaye olmadığını, sermaye olabilmek için önce emek gücünü sömürmesi gerektiğini unuturlar. Servet birikimi olarak paranın üretken olmadığını unuturlar.

Sermayenin önkoşulları ile (sermayeye dönüşmeden önceki koşullarla), sermayeye dönüştükten sonraki varlık koşulları aynı değildir. Sermaye, emek kapasitesinin artı-değer yaratma gücüne dayanarak tarihsel süreç sonucunda oluşur. Emeğin sömürülmesi zorunlu ilk adımdır.

"*Herhangi bir sermaye her zaman için, sözgelimi istifçilik vb. yoluyla ortaya çıkabilir. Ama istifin sermayeye dönüşmesi, ancak* ***emeğin sömürülmesiyle*** *gerçekleşir.*"[104]

Sermaye bir kez oluştuktan sonra, artı-sermaye sermayenin önkoşullarından çıkış yapmaz. Artı-sermayenin (ek sermayenin) kendisi, sermayenin varlık koşulu olur. Sermayenin varlık koşulu ise onun birikiminin, dolayısıyla büyümesinin koşulları olur.

Marx, *Kapital*'in birinci cildinde ilk birikimi yeniden ele alır; *Grundrisse*'de söylediklerini öz biçimde aktarır. Marx'ın sermayenin ilk birikimi ile ilgili görüşleri kısaca şöyle özetlenebilir:

- Sermayenin ortaya çıkması bir ilk birikimi zorunlu kılar.
- İlk birikimin kaynağı üreticilerin, üretim araçlarından ayrılmasıdır.
- Sömürgecilik, sermayenin ilk birikiminin temellerinden biridir. Burada devlet, zorlayıcı güç olarak rol oynar.
- Kamusal borçlanma, ilk sermaye birikimin diğer önemli bir kaynağıdır.

[103] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.401.
[104] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.498.

İLK BİRİKİM ÖNCESİ SÜREÇLER ÜZERİNE

Marx, *Grundrisse*'de *Kapital*'den farklı olarak ilk birikim öncesi (kapitalist üretim öncesi) üretim biçimlerini ayrı bir bölüm halinde inceler. *Kapital*'de ise bu üretim biçimlerine yer yer değinmelerde bulunur; ama bunları incelemez. *Grundrisse* bu konuyu ele aldığı için ayrı bir önem taşır.

Ne var ki, bu bölümü anlamak o kadar kolay değildir. Bu açıdan Marx'ın ve Engels'in konuyla ilgili *Grundrisse*'den sonra yapılan çalışmalarını bilmek gerekir. Engels'in *Anti-Dühring*'i özellikle önemlidir; ancak bu yetmez, konuyu başka bir açıdan ilgilendiren *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'ne başvurmak gerekir. Bu son çalışma *Anti-Dühring*'ten sonra yazılmıştır.

Marx, *Grundrisse*'de ilk birikim öncesi süreçleri incelemeyi hangi amaçla yapmıştır? Marx'ın konusu sermayedir, burjuva üretim biçimidir. İlk birimi anlamak, sermaye düzeninin nasıl ortaya çıktığını anlamaktır. Ama ilk birikimin de bir öncesi vardır. İlk birikimin öncesini anlamak, ilk birikimin maddi temelini doğrudan doğruya kavramaya hizmet eder.

Özel mülkiyetin kökenini anlamak için topraktaki özel mülkiyetin kökenini bilmek gerekir. Marx topraktaki özel mülkiyeti hep varsayan görüşlere darbe vurmak için, bir zamanlar toprakta özel mülkiyetin olmadığını ve bunun sonradan geliştiğini göstermek ister. Çünkü sermayenin önkoşulu olan "özgür emeğin" ortaya çıkması için, emeğin üretim araçlarından, her şeyden önemlisi topraktan kopması gerekir.

* * *

Engels'in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Marx'ın 1880-1881 yıllarında Morgan'dan yararlanarak hazırladığı "eski toplum biçimlerinin gelişimi üzerine" olan notlara dayanır. Engels yeni araştırmalarla bu notları destekleyerek söz konusu kitabı yazar.

Grundrisse'yi ilgilendiren yönüyle bu kitaptan bize bırakılan önemli düşünce şudur: İnsanlık üç büyük tarihi dönemden geçmiştir. Birincisi yabanıllık, ikincisi barbarlık, sonuncusu uygarlık.

Yabanıllık, doğanın yarattığı ürünleri bulunduğu gibi, hiç değiştirmeden kullanmaya dayanır. Barbarlık, doğal ürünlerin üretim yöntemini öğrenme dönemidir. Uygarlık ise doğal ürünlerin hammadde olarak kullanımına dayanır; sanayinin gelişme dönemidir. Şüphesiz ki, bu ayrım maddi üretim yönünden yapılmış bir ayrımdır.

Uygarlığa girene kadar bütün barbarlardaki ortak kurum Gens (klan, kabile, aşiret, cemaat) olarak isimlendirilebilecek bir yapılanmadır. Bu yapılanmanın farklı biçimleri uygarlık dönemine de sarkar; fakat barbarlık dönemindeki özelliklerine sınıfsal-devletsel özellikler eklenir.

Başlangıçtaki ilk gensler sınıfsız-devletsiz-yabancılaşmanın olmadığı-ürünlerin ortak üretilip, ortak paylaşıldığı, dolayısıyla özel mülkiyetin olmadığı bir yapıdadır. Üretim kullanım değeri için yapılır, mübadele yoktur. Kısacası, bu gensler **ilkel komünist** topluluklardır.

* * *

Marx, *Grundrisse*'de ilkel komünist topluluğu incelemez; bu topluluğun kalıntısı olan, toprakta özel mülkiyetin henüz oluşmadığı komünal toplulukları inceler.

Grundrisse komünal toplulukları üç biçime ayırır:

a) Asya biçimi
b) Antik biçimi
c) Alman (cermen) biçimi

Asya biçimi, toprağın tümüyle ortak olduğu biçimdir. Antik biçim, toprakta hem ortak mülkiyeti, hem de bireysel mülkiyeti içerir. Alman biçimi ise bireysel mülkiyetin egemenliğinde, toprakta ortakçı mülkiyeti içerir. Burada ortakçı mülkiyet, bireysel mülkiyetin tamamlayıcısıdır.

Asyatik biçim, kent ve kırın ayrışmamış birliğidir. Antik biçim, kente dayanır. Alman biçimi köye dayanır; kentte yoğunlaşmamıştır. Marx bütün bu farklı biçimlerin ortak özelliği olarak, topraktaki üretimin amacının kullanım değeri üretmek olduğunu belirtir; toprakta çalışan cemaat bireyleri mübadele değeri için (servet için) üretim yapmazlar. Doğayı (yeryüzünü) emeğin ilk koşulu olarak kendilerinden bir parça olarak kabul ederler. Toprağa özel mülkiyetçi gözle bakmazlar. Topraktaki üretim hakkı onlara komünal topluluğun bir üyesi oldukları için verilmiştir. Emekçi kendi emeğinin koşullarına kendi mülkü olarak davranır. Kendini üretim koşullarının efendisi sayar. Üretimin amacı, kendinin ve bağlı olduğu komünal topluluğun varlığını sürdürmektir.

"*Burada asıl dava şudur: Toprak mülkiyeti ve tarımın ekonomik düzenin temelini oluşturduğu, dolayısıyla ekonomik amacın* ***kullanım değerleri üretimi****, yani bireylerin, cemaatle arasındaki verili ilişkiler çerçevesinde yeniden-üretimi olduğu bütün bu biçimlerde, şu özellikler mevcuttur.*
(…)
Birey emeğin nesnel koşullarını dolaysız olarak ***kendisine ait şeyler****, kendi öznelliğinin* ***inorganik vücudu*** *olarak görür.*
(…)
Ama çalışan bireyin, toprak üzerinde ***mülk sahibi olma konumu****, bu ilişki, onun bir* ***cemaatin üyesi*** *olmasıyla dolayımlanmıştır.*"[105]

Topraktaki ortakçı mülkiyetin önkoşulu komünal topluluktur. *Grundrisse*, *Alman İdeolojisi*'nde olduğu gibi; ailelerin, genişleyen klan toplumunu yarattığını kabul eder. Bu varsayım *Kapital*'de devam eder. Ama Marx bu varsayımdan sonradan vazgeçer. Kabileden, aileyi üretir.

ASYA ÜRETİM BİÇİMİ

Marx'ın en fazla önem verdiği üretim tarzı asya üretim biçimidir. Öyle ki, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'da bu üretim biçimini özellikle anar.

"*Geniş çizgileriyle,* ***asya üretim tarzı****, antikçağ, feodal ve modern burjuva üretim tarzları, toplumsal-ekonomik şekillenmenin ileriye doğru gelişen çağları olarak nitelendirilebilirler.*"[106]

[105] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.541, 542.
[106] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 1979, s.26.

Asyatik üretim biçiminde, komünal topluluğun (cemaat birliğinin) üst düzeyinde bir büyük şef (bir despot veya bir despotik hükümet) bulunur. Toprağın gerçek mülkiyetini cemaat adına bu toplayıcı birlik temsil eder. Bireyin toprak üzerinde yararlanma hakkı (zilyed hakkı) vardır. Toprakta özel mülkiyet yoktur. Komünal topluluğunun her üyesinin topraktan yararlanma hakkı vardır.

"*Asyatik biçimde (en azından çoğu durumda), mülkiyet değil, yalnızca **bireyin zilyedliği** vardır; gerçek anlamında asıl **mülk sahibi topluluktur** – öyleyse mülkiyet, ancak **toprağın ortaklaşa mülkiyeti** olarak vardır.*"[107]

Komünal birlik, ortak mülk sahipliğinin gerçek önkoşuludur. Komünal birlik üyesi aslında mülksüzdür. Bireyin ürettiği artı-ürün (fazla ürün) en üst birliğe (topluluğun şefine, hükümetine) aittir. Komünal topluluk kendi kendine yeter biçimde örgütlenmiştir.

"*Doğu despotizmi içinde, **mülkiyetin hukuksal açıdan bulunmayışı** belirgin bir nitelik gibi görünmekle birlikte, bu, imalat ile tarımın birleşmesiyle mutlak olarak kendine yeterli duruma gelmiş olan ve yeniden-üretimin ve artı-üretimin bütün koşullarını bizzat içeren küçük topluluğun içinde çoğu zaman yaratılmış bulunan **kabile ya da topluluk mülkiyeti**, temel olarak gerçekten vardır.*"[108]

Komünal topluluğun bireyi, komünal topluluğun üyesi olarak "özgür" gözükse de, aslında komünal birliği temsil eden merkezin, devletin esiridir. Topraktan yararlanma hakkı, bireyin cemaatın üyesi olmasına bağlı olduğundan ve bu topluluğu despot merkez temsil ettiğinden dolayı kaçınılmaz bir sonuçtur bu! Ne var ki, buradaki kölece ilişki, emeğin koşullarını, bireyin kendisini toprağın efendisi olarak görmesini engellemez.

"*Öte yandan, bu biçim içersinde, her bir birey, hiçbir zaman **bir mülk sahibi haline gelmeyip**, yalnızca içeren şeyin **mülkü**, kölesidir, ve burada kölelik ne emeğin koşullarını ortadan kaldırır, ne de temel ilişkiyi değiştirir.*"[109]

Komünal bireyler mübadele amacıyla tarımda üretim yapmazlar; ama büyük şefe (hükümdara) bıraktıkları artı-emeği hükümdar kendi geliri olarak kullanır; serbest çalışan zanaatçılarla mübadele yapar. Bu durum bir kez daha komün bireyinin hükümdarın bir malı olduğunu gösterir.

"***Hükümdarın toprağın artı-ürününün tek sahibi olduğu Asyatik toplumlarda**, hükümdarın gelirinin,* (...) *serbest elzaanatçılarıyla **değişilmesiyle**, aslında göçebe kamplardan başka bir şey olmayan kentler meydana gelir.*"[110]

Asyatik biçim kent ve kırın birliğine dayanır. Ama büyük kent ekonomik yapının üzerine oturtulmuş gibidir ve despot kişiliğin karargahı işlevini görür.

* * *

[107] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.376.
[108] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.369.
[109] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.385.
[110] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.364.

Marx, *Kapital*'de asya üretim tarzına örnek olarak eski Hindistan'ın komünal topluluklarını gösterir. Bu köy toplulukları, ortak toprak sahipliğine, tarım ve elzanaatlarının karışımına, katı bir planla örgütlenmiş bir işbölümüne dayanır.

Komünal topluluk belirli bir bölge üzerinde kendi kendine yeterli kapalı bir birim oluşturur. Bu ufak komünal topluluk kendi için gerekli her türlü ürünü üretir. Ürünlerin temel kısmı komünal topluluğun doğrudan doğruya kullanımı içindir; dolayısıyla meta biçimini almazlar. Bu ürünler sadece kullanım değerine sahiptir; mübadele değeri yoktur.

Ürün fazlası (artı-ürün), bir rant olarak devlete verildikten sonra meta haline gelir. Devlet bu ürünleri mübadeleye sokar, kendi özel ihtiyaçları için harcar.

"*Bu nedenle, buradaki üretim, bütünüyle Hint toplumunda, meta değişimi ile oluşan işbölümünden bağımsızdır. Ancak* ***ürün fazlası meta halini*** *alabilir ve hatta bunun bir kısmı, bilinemeyecek kadar eski zamanlardan beri belli bir miktarda aynı rant biçiminde* ***devletin eline geçtikten sonra*** *ancak* ***meta*** *halini alır.*"[111]

Komünal topluluğun (kabilenin) dışında kalan Hindistan parçasında meta mübadelesi ile oluşmuş bir işbölümü vardır. Dolayısıyla eski Hindistan toplumunun bu parçasında meta üretimi vardır.

Komünal köy topluluğu, asyatik devletin iktidar kavgalarını umursamaz; krallıklar parçalanır, krallar değişir; ama bu kendi kendine yeterli toplum, köyün hangi krala bırakıldığını düşünmez. Komünal topluluğun kendi içindeki kalıcı-değişmez birliği ile, devletin sürekli parçalanarak değişmesi, bir hanedandan diğer hanedana geçmesi birbirine çelişik bir yapı oluşturur.

"*Bu kendi kendine yeterli topluluklardaki üretim için örgütlenme sadeliği – bu sadelik,* ***asyatik toplumların*** *değişmezliğin sırrının anahtarını verir; bu değişmezlik,* ***asyatik devletin*** *sürüp giden dağılmaları, yeniden kurulmaları ve bitip tükenmez hanedan değişiklikleri ile çarpıcı bir karşıtlık oluşturur. Toplumun ekonomik öğelerinin yapısı, politik gökyüzündeki fırtına bulutlarının etkisi dışındadır.*"[112]

Marx eski Hindistan'da belirli bölgelerde kurulan ve toprağın ortak işlendiği ve ürünlerin komün üyeleri arasında bölüşüldüğü bu birimin iç işleyişinin ayrıntılarını verir: İplik eğirme, dokuma, her ailenin yardımcı zanaatı olarak var olur. Ufak komünal birlik içinde bir başkan; yargıç, polis, vergi toplama görevini yerine getirir. Toprağın ekim hesaplarını kontrol eden bir sayman bulunur. Sınırları koruyan bir sınır-koruyucusu; su dağıtan bir su gözcüsü, komünü eğiten bir öğretmen; bir gömlekçi, bir berber, din işlerine bakan bir budist rahip, bir müneccim, bir çamaşırcı, bir demirci, bir marangoz, bir ozan vardır. Bu insanların bakımı, komünal toplum tarafından sağlanır. Komünal topluluk üzerinde bir otorite yoktur. Şüphesiz ki, toplumun bütünü açısından merkezi devlet bir otoritedir; ama komünal topluluğun, devletle ilişkisi dış bir ilişkidir. Kendi içlerindeki otoritesizlikle, bu dış otorite bir çelişki oluşturur. Komün içinde otoriteyi katı işbölümü sağlar; komünün üstünde kendisinin özel olarak yarattığı bir otorite yoktur.

"*Toplulukta* ***işbölümünü*** *düzenleyen yasa, bir doğa yasasının karşı konulmaz otoritesi ile işler, aynı zamanda, her zanaatçı, demirci, marangoz ve diğerleri, işyerlerini, zanaatçılarının bütün*

[111] Karl Marx, *Kapital 1*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1986, s.371.
[112] Karl Marx, *Kapital 1*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1986, s.372-373.

işlerini, zorlayıcı, geleneksel olarak, ama bağımsız ve üstlerinde ***herhangi bir otorite olmaksızın*** *yürütürler.*"[113]

Demek ki, asyatik komün içinde bir işbölümü vardır; ama bu meta üretimine yol açmaz. Meta üretimi bu toplulukların dağılma süreçlerinde devreye girer ve önemli rol oynar.

"***Eski Asyatik*** *ve öteki eskiçağ üretim biçimlerinde, ürünlerin metalara dönüştürülmesi ve bu nedenle de insanların metalar üreticilerine dönüşmeleri* ***ikincil*** *bir yer tutar; ne var ki, bu ilkel topluluklar* ***dağılmaya yüztuttukça*** *bunun önemi de artar.*"[114]

* * *

Asya üretim biçimi, ilkel komünizmin kalıntılarını taşıyan bir biçimdir ve uygarlık dönemine (sınıflı tarih dönemine) aittir. Komünün bağlı olduğu despot devlet, toplumun sınıfsal bölünmesinin sonucudur. Bir bütün olarak asya üretim tarzı **sınıflı, devletli** bir toplumdur. Topraktaki özel mülkiyetsizlik bu üretim tarzının özelliğidir; ama başka bir açıdan toprağın özel mülkiyeti aslında despot kişinin veya hükümetin varlığıyla somutlaşır. Komün üyeleri toprağın yalnızca kullanım hakkına sahiptir.

"*Bütün toplumsal kuruluşlarda, hâkim sınıf (veya sınıflar) daima emeğin nesnel koşullarını elinde tutan sınıftır; ve onun temsilcileri, çalıştıkları ölçüde, işçi olarak değil, malikler olarak çalışırlar.* ***Hizmet eden sınıf*** *ise, daima, kendisi veya emek gücü mülk sahiplerinin elinde olan (kölelik) ve asla kendi emek gücünden daha fazlasını kontrol etmeyen sınıftır. (Hindistan, Mısır vs.'de olduğu gibi,* ***toprak mülkiyetine sahip gibi görünse bile, gerçek malik aslında kral*** *veya bir kasttır.*"[115]

İlkel komünizm ile asya üretim tarzını birbirine karıştırmamak gerekir. İlkel komünizm, insanlığın toplumsal gelişiminin ilk dönemine aittir. Bu toplum biçiminde sınıflar ve devlet yoktur. Saf biçimiyle hiçbir sınıf, devlet tanımaz. Asya üretim tarzı ise tanır. Asya üretim tarzı, ilkel komünizmden sonra ortaya çıkmıştır. İlkel komünizmin topraktaki mülkiyetsizliği bu üretim tarzına kalıtım yoluyla geçmiştir.

KOMÜNAL TOPLULUĞUN ÇÖZÜLÜŞÜ

Komünal topluluk asyatik, antik, cermen (Alman) biçimine uygun olarak farklı biçimlerde dağılma sürecine girer. Çözülüş içten ekonomik ya da bir kabile topluluğunun diğerini savaş yoluyla (istila etmesiyle) olabilir.

Toprağa mülk gözüyle bakılması (toprağın özel mülk edinilmesi) toprağın işgal edilmesiyle ortaya çıkar. Savaş, istila, toprakta ilk mülkiyetin doğuşunun koşullarını hazırlar. Eğer bir kabile diğerini istila ederse, istilaya uğramış kabile istila edenin özel mülkiyetine geçer; aynı biçimde istila edilen kabilenin toprağı da! Böyle durumda kölelik ve serflik ilişkileri doğar.

"***İstila durumlarında****, toprakla birlikte insanlar da, toprağın organik bir eklentisi olarak fethedildiğinde, insan da, toprak gibi, bir üretim koşulu olarak ele geçirilmiş olur* ***ve kölelik ve***

[113] Karl Marx, *Kapital 1*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1986, s.372.
[114] Karl Marx, *Kapital 1*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1986, s.94.
[115] Karl Marx, aktaran Jon Elster, *Marx'ı Anlamak*, çev. Semih Lim, Liberte Yayınları, 2004, s.321.

serflik ilişkileri *doğar. Bunlar kısa sürede* ***cemaatin orjinal biçimini saptırır****, değiştirir ve kendileri cemaatin temeli haline gelirler. Basit yapı böylece* ***olumsuzlanmış*** *olur.*"[116]

Demek ki, istila, bir kabileyi mülksüzleştirmenin yoludur. Kabile bireylerinin hem kendileri, hem toprakları mülksüzleştirilir. Kölelik ve serflik buradan türer. Yani kölelik ve feodalizm, kabile (klan) düzeninin gelişmesinin (yıkılışının) daha ileri aşamalarıdır. Marx bu değişime en fazla direnen komünal topluluk biçiminin asya üretim tarzı olduğunu söyler.

"*Kabile sistemine (ki topluluk başlangıçta bunun içinde çözüşür) dayanan mülkiyetin temel koşulu –kabilenin üyesi olmak– bir başka kabile tarafından* ***istila edilen*** *ve boyun eğdirilen kabileyi* ***mülksüz*** *kılar.*
(…)
Kölelik ve serflik, öyleyse, ancak kabile yapısına dayanan mülkiyetin bütün biçimlerini değiştirirler. Bunu, ***en az asyatik biçimde*** *yapabilirler.*"[117]

Marx asya üretim biçiminin direncinin nedenini, bu komünal toplumun dayandığı temel ilkeden çıkarır: Temel ilke, birey, komünal toplumdan bağımsız değildir; sıkı sıkıya komünal topluluğa bağlıdır. Ayrıca üretim, kendi kendine yeterlidir; tarım ile elzanaatları birleşik haldedir.

Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'da asya üretim biçiminin çözülmesinin irdelenmesiyle, diğer komünal topluluk biçimlerinin (antik, cermen) çözülüşüyle ortaya çıkan özel mülkiyetin anlaşılabileceğinin altını çizer.

"*Asya'da ve özellikle Hindistan'da, kolektif mülkiyet biçimlerinin ayrıntılı bir incelemesi, bu çeşitli* ***ilkel kolektif mülkiyet biçimlerinin dağılmakla değişik mülkiyet biçimlerini doğurduklarını*** *gösterdi. Böylece, örneğin Roma'da ve Cermenlerdeki değişik özgün tipteki özel mülkiyeti, Hindistan'da bulunan çeşitli* ***kolektif mülkiyet şekillerinden*** *tümdengelim yoluyla bulmak mümkündür.*"[118]

* * *

Mülkiyet kendiliğinden gerçekleşmez; mutlaka üretim yoluyla gerçekleşir. Üretim süreci koşulları değiştirir; mübadele ortaya çıkar; işbölümüne bağlı olarak meta üretimi gelişir. Kentler mübadelenin gelişmesinin uygun koşullarını hazırlar. Yeni üretim, eski üretimin koşulları içinde gelişir; kendi karşıtına döner. Nüfusun artışı bile bireyin belli miktarda toprağı elinde tutmasını olanaksızlaştırır.

Yeni üretim nesnel koşulları değiştirir. Sözgelimi köyü, kent haline getirir; boş toprakları tarıma açar, yeni ilişki biçimleri, yeni gereksinimler yaratır. Dolayısıyla üretici güçler de bu gelişime ayak uydurarak gelişir. Eski üretim biçimi, yok olmamak için yeni üretim biçimine direnir. Eski üretim biçiminin kendisi ne kadar geleneksel ise, direnç o kadar büyüktür. Tarım ile elzanaatları ne kadar birleşmişse (birbirini tamamlıyorsa) direncin süresi artar. Kentsel yapının köyden ayrı olduğu ve geliştiği yerde yeni üretim, eski üretim biçimini daha kolay aşar.

Asya üretim tarzı kent ile köyün birliğine dayandığından ve geleneksel yapı köklü olduğundan dolayı, yeni üretim koşulları kendi içinden kolayca gelişemez. İşte, dıştan gelen istila ona yardım eder; eski üretimin direncini kırar; çözülmeyi başlatır.

---

[116] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.551.
[117] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.384, 385.
[118] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 1979, s.53.

”*Doğulu biçimde bu **yitirme**, tümüyle **dışsal etkiler** dışında, hemen hiç **olanaklı** değildir, çünkü bireysel topluluk üyesi toplulukla, arasındaki (nesnel, iktisadi) bağı yitirmesine yolaçabilecek ölçüde bağımsız bir ilişkiyi hiçbir zaman kurmaz. O, kökleşmiştir. İmalat ve tarımın, kentin (köyün) ve kırın **birliğinde** de durum budur.*”[119]

İnsan tarihsel süreç yoluyla bireyselleşir. Başlangıçta komünal topluluk içindeki insan (komünal toplumun üyesi) birey değildir. Mübadelenin bu yapı içinde başlaması ile komünal toplumun üyesi birey haline gelir. Üretici güçlerin gelişmesi bu bireyselleşmeye paralel olarak komünal yapıyı çözer.

”*İnsan, başlangıçta bir tür varlığı, bir **klan varlığı**, bir sürü hayvanıdır.*
(…)
***Mübadele**, **bireyselleşme sürecinin başlıca araçlarından biridir.** Sürü düzenini gereksiz kılar ve çökertir. Bir süre sonra öyle bir noktaya gelinir ki, bireyin birey olarak varlığı artık sadece kendisiyle ilişkilidir. Ve kendini genel ve kamusal hale getirmesi, sadece kendini yalıtık bir birey olarak vazetmenin bir aracıdır.*”[120]

Bütün bu çözülme süreci, daha önce komünal topluluğun dayandığı dolaysız kullanım değeri üretiminin yerine, mübadele değerine dayanan üretiminin (meta üretiminin) gelişmemiş biçimiyle geçirilmesidir. Eski üretim ilişkilerinin çözülmesi, mübadeleye dayanan yeni üretim ilişkilerinin geçirilmesidir. Ticaret ve para ekonomisi, çözülme sürecinin altında yatan kırmızı çizgidir.

* * *

Marx’ın daha önce belirttiği gibi, komünal topluluğun dağılma sürecine girmesi, köleci ve feodal üretim biçimine uzanır. Ne var ki, toprakta özel mülkiyetin olmadığı komünal toplulukların kalıntıları bu yapılar içinde de bir parça olarak varlığını sürdürür. Kapitalizm ilk birikim sürecinden sonra hem küçük köylüleri, hem komünal kalıntıları tamamen ortadan kaldırır; çözer. Özellikle binlerce yıla dayanan asya komünal biçimin son kalıntılarının ölüm fermanı imzalanır. Feodalizmin küçük toprak mülkiyetleri ve Doğu komünal topluluğun kalıntıları, emekçinin henüz topraktan bütünüyle kopmadığını, emeğin nesnel koşullarını kendi mülkiyeti olarak gördüğünü simgeler.

İşte, ilk birikimden sonra kapitalizm, emekçinin toprakla son bağlantısını koparark onu meta pazarında emek gücünü satılabilecek ”özgür emekçi” yapar. Emekçi, emek aracından ve emek gerecinden ayrılarak, topraktan ayrılarak, sermayenin önkoşullarından biri olan emek gücünden başka satacak bir şeyi olmayan özgür emekçi haline gelir.

”*Ücretli emeğin önkoşullarından biri* (…) ***özgür emeğin**, onun gerçekleşmesinin nesnel koşullarından –**emek aracından ve emek gerecinden**– ayrılmasıdır.*”[121]

Böylece ilk birikim öncesi süreç, önce ilk birikime, sonra da sermaye düzenine bağlanır.

ESKİ DÜNYANIN YÜCELİĞİ VE SERMAYE DÜNYASININ TATMİNSİZLİĞİ

[119] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.386.
[120] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.559.
[121] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.367.

Mübadelenin asıl amaç olmadığı, emeğin doğal koşullarının (yeryüzünün) insana hizmet ettiği, insanın doğayı kendisinden bir parça olarak gördüğü ilkel dünya, eski dünyadır. Toprak, iş araçlarını ve malzemesini, üretim yerini sunan bir depodur. İnsan bu toprakla ”safça” ilişki kurar. Kişi kendi emeğine, emek koşullarına sahiplik yapar. Doğa, emekçinin inorganik bedeni olarak görünür. İnorganik beden ve öznenin organik bedeni bir bütünlük, uyum sağlar. Doğa-toprak ile (inorganik bedenle) insanın varlığı arasında bir ayrılık değil, birlik vardır.

Kölelik ve serflik ilişkisinde bile, inorganik bedenden henüz kopuş yoktur. Ücretli emek ve sermaye ilişkisi eksiksiz ayrılmayı tamamlar. Sermaye, yeni uygar dünyanın kurucusu olur.

Yeni dünya, mübadelenin egemen olduğu, emekçinin doğadan yani inorganik bedeninden kopartıldığı dünyadır. Artık insan, üretimin amacı değildir; üretimin amacı mübadeledir, sermayedir. Servet, üretimin amacı haline gelir. Yabancılaşma yeni dünyanın üzerinden hiç çıkarmadığı giysidir.

Grundrisse eski dünya ile yeni dünyayı karşılaştırır. Eski dünyayı, yeni dünya karşısında ”saf”, ”masum”, ”yüce” bulur.

”*Hangi dar ulusal, dinî, politik sınırlar çerçevesinde tanımlanırsa tanımlansın,* ***insanın daima üretimin nihaî amacı olarak belirdiği eski dünya*** *görüşü, insanın amacının üretim, üretimin amacının da servet olarak gözüktüğü* ***modern dünyaya*** *oranla* ***çok yüce****, çok soylu gözükür.*”[122]

Şüphesiz ki, eski dünya bütünüyle tertemiz değildir. Mübadele-ticaret orada da vardır. Yabancılaşma bireyselleşmeyle, mübadele ile başlar. Ama her şeye karşın servet biriktirmek ve onu amaç haline getirmek sadece ortaçağın bazı tüccar topluluklarına (Yahudiler gibi) özgüdür. Servet, kişisel tatmini sağlayan bir araçtır bu dünyada.

Yeni dünya (sermayenin dünyası) bütünüyle sermayenin emek üzerindeki tahakkümüne dayanır. Her şey mübadelenin konusu haline gelir. İnsanın kendisi bir meta haline gelir. İnsan ilişkileri her alanda şeyleşir; yabancılaşır. Tatminsiz ve bayağılaştırılmış insan, sermaye dünyasının insanıdır.

”***Eski çocuksu dünyanın*** *daha* ***yüce*** *gözükmesinin nedeni, bir açıdan, budur. Öte yandan, kapalı formlar ve verili sınırlamaların sözkonusu olduğu her alanda,* ***eski dünya gerçekten üstündür****. Eski dünya, sınırlı bir görüş açısından, tatmindir;* ***yenisi ise tatminsiz*** *bırakır, ya da kendi kendisiyle tatmin olmuş göründüğünde, bayağı olur.*”[123]

* * *

Eski dünya yüceliğine rağmen bireylerin çok yönlü ihtiyaçlarını, yeteneklerini, zevklerini, üretici güçlerini evrensel ölçüde geliştirmez. Kapalı bir dünya içinde sınırlı bir tatmin sağlar.

Yeni dünya, sermayenin dar burjuva biçimi içinde bireyleri evrensel kılar; gereksinmeleri, zevkleri, yetenekleri çoğaltan koşulları hazırlar. Artı-değeri en yüce değer kılmak uğruna üretici güçleri geliştirir, uygarlaştırır. Bütün olumsuzluğu içinde yeni sermaye dünyası, insanın tarihsel gelişmesinin dinamiğini sağlar. Örneğin eski köleci toplum, tüketim çılgınlığına dayanır. Yeni toplum ise aşırı üretim çılgınlığına!

[122] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.545.
[123] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.546.

”***Eski devlet sisteminin*** *yıkılışını korkunçluğa ve garipliğe varırcasına tanımlayan* ***aşırı üretim*** *değil,* ***aşırı tüketim*** *ve* ***çılgın tüketimdir****.*”[124]

Marx, eski dünyanın yüceliğine bakarak, eski dünyayı, yeni dünyanın yerine koymaz. Burjuva biçimi kaldırıp atarak, onun biriktirdiği tarihsel gelişime sahip çıkar. Komünizmin maddi temeli, tohumu, burjuva biçimi içindedir. Sorun burjuva biçimi parçalayarak bu tohumu toprağa ekmektir.

Demek ki, Marx tarihsel gelişmeyi nesnel gözle ele alır. İnsanlığın yaşadığı yabancılaşmayı tarihsel bir **zorunluluk** olarak görür. Öyle bir zorunluluk ki, insanın tarihsel-çokbiçimli gelişmesini sağlayan geçici bir zorunluluk! Ekonomi politik bu zorunluluğu bütün toplum biçimlerine yapıştırır; sermayeyi geçici değil, kalıcı kılar.

Sermayenin gelişmesiyle birlikte, emeğin yabancılaşması (çevriltme süreci) kaçınılmaz olarak daha fazla gelişir. Çevriltme (yabancılaşma) burjuva üretim biçiminin temelini oluşturur. Zorunludur, ama geçicidir. Komünizm, çevriltme sürecini ortadan kaldıracaktır.

”*Çevriltme süreci, belirli bir tarihsel çıkış noktasından ya da temelden başlayan üretken güçlerin gelişmesi için yalnızca tarihsel bir* ***gerekliliktir****, ama üretimin mutlak bir gerekliliği asla değildir; tersine* ***geçici*** *bir gerekliliktir, bu sürecin sonucu ve amacı (içsel), bu sürecin biçimini olduğu kadar bu temelin kendisini de ortadan kaldırmaktır.*”[125]

Marx’ın bu sözlerinden anlıyoruz ki, ortakçı bir üretim (sosyalizm), insanlığın üzerine bir zorunluluk olarak yapışmış yabancılaşmayı ortadan kaldıracaktır.

[124] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.333.
[125] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.291.

DOLAŞIM ALANI VE SERMAYENİN DOLAŞIMI

Üretim ve dolaşım alanı hem birbirine bağlı, hem de göreli olarak birbirinden ayrı iki alandır. Bireysel sermaye açısından bu iki alan ayrı gözükür. Toplumsal sermaye açısından birlikte gözükür; dolaşım, üretimin devamı olur.

Üretim alanının üretim sürecini kapsadığını ve bu sürecin sonunda meta elde edildiğini (meta üreticisi bir toplum için) biliyoruz. **Üretim alanı = Artı-değerin üretildiği alandır.** Üretilen metaların satılması gerekir.

Metaların alım ve satımın yapıldığı (para ile metalar arasındaki mübadelenin yapıldığı) alana, **dolaşım alanı** diyoruz. Dolayısıyla bu alanı kapsayan ilişki biçimlerinin bütününe **dolaşım** diyoruz. Dolaşım, meta ile para arasındaki ilişkileri içerir. **Dolaşım alanında, artı-değer yaratılmaz.** Ama metalar satılarak (ya da satın alınarak) artı-değer **gerçekleştirilir**. (Artı-değer, paraya dönüştürülür.) Dolaşım alanı = Artı-değerin gerçekleştirildiği alandır. Dolaşım = Gelişmiş mübadeledir. Canlı emek, üretim alanında değer yaratır; sermayenin dolaşımı sırasında da bu değer gerçekleştirilir; yani değer, paraya dönüştürülür.

"*Nasıl canlı emek **değer yaratıcı** ise, sermayenin dolaşımı da değer **gerçekleştiricidir**.*"[126]

* * *

Dolaşım alanında metalar, para veya sermayeye dönüşmüş para (sermaye olarak) dolaşır. Metanın veya paranın dolaşımı ile sermayenin dolaşımı iki farklı kategoridir.

Bir meta üreticisi metasını dolaşım alanına (piyasaya) sunar. Meta satılır, karşılığında meta üreticisi parayı alır. İstediği bir zamanda kendi ihtiyacını karşılamak için başka bir meta üreticisinin metasını satın alır. Kısaca söylemek gerekirse, buradaki işlemin özeti şudur: Meta-para-meta-para…

Birbirinden bağımsız ve farklı olan meta üreticilerinin bu biçimdeki alışveriş (alım-satım) işlemlerinin tümü dolaşım sürecini oluşturur.

Bu dolaşım sürecinde meta ve para birer dolaşım aracıdır. Bu dolaşımın amacı, bir kullanım değeri elde etmek ve tüketmektir. Marx bu dolaşım biçimine, **basit dolaşım** ismini verir. Basit dolaşım, metaların dolaşımı veya paranın dolaşımı olarak da ifade edilebilir. Meta-para = satıştır. Para-meta = satın almadır. Satın alma aynı zamanda satıştır. Basit dolaşımda:

"*Dolaşıma sokulan metalar amacına ulaşmıştır; birbirlerine karşı değişilmişlerdir; her biri gereksinim konusu olur ve tüketilir. Öyleyse bununla **dolaşım bitmiştir**. Geride basit kalıntı olarak paradan başka bir şey yoktur.*"[127]

Dolaşım alanında rastlanan ikinci süreç paranın sermaye olarak dolaşımıdır. Paranın sermaye olarak dolaşım sürecinin özü, satmak için satın almaktır. Para sahibi, metalar satın alır; ama amacı bu metalar üzerinden daha fazla değer elde ederek satmaktır. Yani artı-değer elde ederek

[126] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.34.
[127] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.183.

satmaktır. Paranın sermaye olarak dolaşımı, sermayenin genel formülüyle çakışır = Para-Meta-Çoğaltılmış para.

BASİT DOLAŞIM İLE SERMAYENİN DOLAŞIMI ARASINDAKİ FARKLAR

Basit dolaşımda para henüz sermaye değildir. Sermaye dolaşımında ise para artık sermaye haline gelmiştir. Basit dolaşım sürecinin öznesi dolaşımın kendisidir. Bir meta dolaşımdan tüketilmek üzere çıkar, yerine başka bir meta gelir. Her meta geçici bir süre yerinde durur, satılır. Yerine başkası konur. Para, metaların dolaşımına aracılık eder. İstenirse para dolaşımdan çıkarılıp bir yere yığılabilir (para stoklanması yapılabilir); ama yine para, para olmaktan çıkmaz; sermaye değildir.

Sermayenin dolaşım sürecinin öznesi, sermayenin kendisidir; dolaşım onun yaşadığını gösteren süreçtir.

Para dolaşımı (basit dolaşım), birçok noktadan yola çıkar, birçok noktaya geri döner. Elinde parası olan farklı bireyler, paralarıyla metalar satın alarak paranın başka bireylere geçmesini sağlarlar. Paranın çıkış noktası ile geri dönüş noktası çakışmaz.

Sermayenin dolaşımı ise paranın çıkış yeri ile geri dönüş noktasını çakıştırır. Sermaye sahibi parasıyla emek gücü, üretim araçları satın alır. Üretim yapar. Meta elde eder. Metayı satar. Para çoğalmış olarak kendine (aynı yere) döner.

”***Sermayenin dolaşımında*** *çıkış noktası, geri dönüş noktası olarak ve geri dönüş noktası, çıkış noktası olarak konmuştur.* ***Çıkış ve geri dönüş noktası kapitalistin kendisidir.*** *O, para karşılığında üretim koşullarını değişir, üretir, ürünü gerçekleştirir, yani onu paraya çevirir ve sonra sürece yeniden başlar.*”[128]

* * *

Basit dolaşım süreci kendi içinde dolaşımın büyümesi dinamiğini taşımaz. Sermayenin dolaşım süreci ise genişleyen-büyüyen-yayılan bir dinamik taşır. Para dolaşımı kendi başına ateş almayan bir süreçtir; oysa sermaye dolaşımı sürekli olarak ateşi içinde taşır. Marx’ın deyimiyle bu süreç, ”devri daim makinesi” gibidir. Kan dolaşımı gibidir. Para dolaşımı kendi yörüngesinde hareket eder. Sermaye dolaşımı ise kendi yörüngesini sürekli genişletir. Öyle ki, bir ülkenin sınırlarına sığmaz, dünya pazarı onun dolaşım alanı olur.

”*Her türlü* ***yersel sınırların ötesinde dolaşmak*** *sermayenin doğasında vardır.*”[129]

Para dolaşımında, para meta ile mübadele edilir. Meta kullanılır ve tüketim süreci tamamlanır. Meta dolaşımında, meta, para karşılığı mübadele edilir. Para, ya başka bir metanın alımında kullanılır (yani süreç yine tüketimde sona erer) veya para dolaşımdan çekilir, ölü bir hazine olarak saklanır.

Buradaki para dolaşımı ile meta dolaşımı, basit dolaşımın iki farklı görüntüsüdür. Her iki görüntüyü içeren basit dolaşım statik olarak varlığını sürdürür. Ama sermaye, dolaşım sürecinin belirleyeni olunca durum değişir. Sermaye dolaşımı, sermayenin dolaşım sürecine egemen olmasıdır.

---

[128] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.11.
[129] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.18.

Sermayede metanın tüketimi, üretimin bir parçasını oluşturur. Sermaye bazen meta olarak, bazen para olarak karşımıza çıkar ve üretim sürecine bağlanır. Sermaye dolaşımı sırasında değişik evrelerden geçer, ama her seferinde bir değer olarak konumlanır.

Böylece para dolaşımı veya meta dolaşımı bir basit dolaşım olarak sermaye dolaşımının gölgesi altına girer. Ne var ki, burjuva toplum için para ve para dolaşımı hem sermayenin kendisinin, hem sermaye dolaşımının koşuludur.

"***Para dolaşımı*** *–şimdiki durumundan bakıldığında– şimdi de yalnızca sermaye dolaşımının* ***bir öğesi*** *olarak belirir, ve bağımsızlığı salt görünüştedir. Her anlamda sermayenin dolaşımı tarafından* ***belirlenmiş*** *olarak ortaya çıkar.*"[130]

"*Para ve paranın dolaşımı –biz buna* ***basit dolaşım*** *diyoruz– gerek sermayenin kendisinin, gerek sermaye dolaşımının bir* ***varsayımı****, bir koşuludur.*"[131]

SERMAYE DOLAŞIMININ EVRELERİ

Marx, *Kapital*'in II. cildinde sermayenin dolaşımını incelemiştir. Şimdi *Grundrisse*'de bu konuya ilk kez giriş yapar.

Marx, *Kapital*'de sermayenin hareketini (dolaşımını) üç aşama içinde incelemiştir.

Birinci aşamada, sermaye, emek gücü ve üretim araçları alarak kendini metalara dönüştürür. Sermayenin elindeki para, para-sermayedir. **Para-sermaye**, böylece üretken sermayeye dönüşür.

İkinci aşama, **üretken sermaye** üretimi gerçekleştirir, ortaya metayı çıkarır. Böylece üretken sermaye, **meta sermayeye** dönüşür.

Üçüncü aşama, metalar dolaşım alanında satılır. Böylece meta sermaye, tekrar **para sermayeye** büyümüş biçimde dönüşür.

Marx'ın *Kapital*'ine dayanarak sermayenin dolaşım evrelerini şöyle somutlayabiliriz:

Birinci aşama: Kapitalist, meta ve emek pazarında alıcıdır. Parasını, emekgücü ve üretim araçlarına yatırarak metaya dönüştürür.

Birinci aşamanın sonucunda: Para-sermaye, üretim sermayesine giriş yapar. Henüz üretim başlamamıştır.

"*Birinci aşama: Kapitalist, meta ve emek pazarında alıcı olarak ortaya çıkar; parası, metalara dönüşür.*"[132]

İkinci aşama: Kapitalistin pazardan satın aldığı emekgücü ve üretim araçlarının kullanılmasıdır; **üretken tüketim** yapmasıdır. Üretken sermaye üretim sürecinde kullanılan sermayedir.

[130] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.29.
[131] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.147.
[132] Karl Marx, *Kapital II*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1979, s.35.

Sonuç daha büyük değerde bir metadır. Üretken sermaye, meta-sermayeye dönüşmüştür.

"*İkinci aşama: Satın alınan metaların kapitalist tarafından üretken tüketimi. Burada, o, kapitalist meta üreticisi olarak hareket eder; sermayesi üretim sürecinden geçer. Sonuç, üretimine giren öğelerden* ***daha fazla değer taşıyan*** *bir metadır.*"[133]

Üçüncü aşama: Kapitalist, meta pazarında, ürettiği metaları satar ve metalarını paraya dönüştürür. Yani meta-sermaye, para sermayesine dönüşür.

"*Üçüncü aşama: Kapitalist, pazara satıcı olarak geri döner; metaları paraya dönüşür.*"[134]

Burada para-sermaye, meta (emekgücü ve üretim aracı) satın almaya; üretken-sermaye, artı-değer yaratmaya; meta-sermaye, artı-değeri paraya çevirmeye hizmet eder.

Sermaye bir biçimden diğer biçime geçerek dolaşımını (çevirimini) tamamlar. Süreç yeniden başlar. Sermaye önünde bir engel olmadığı süreci bu daire üzerinde dolaşır. Sermayenin geçtiği bütün evrelerin toplamına **sermaye çevrimi** denir.

* * *

Marx, *Grundrisse*'de sermayenin bütünsel dolaşımını önce üretim süreci ve dolaşım süreci olarak ikiye ayırır. Birinci öğe, sermayenin üretim süreci içinde metayı yaratmasıdır. (Ür**etim süreci.**) İkinci öğe, sermayenin metaya dönüşmesinden, metanın paraya dönüşmesine kadar geçen süredir. (**Dolaşım süreci.**)

Marx burada dolaşımın kendisini bir üretim öğesi yapar. Çünkü, sermaye ancak dolaşımdan geçerek sermaye olur. Dolaşımın kendisi üretim sürecinin bütünü göz önüne alınırsa, böyle bir konuma erişir. Marx'ın demek istediği, sermayenin egemenliğindeki bir üretim tarzında, dolaşım, üretimin bir momenti olarak gözükür. Marx dolaşımının evrelerini şöyle sıralar:

"*Sermaye ancak üretim sayesinde sermaye olduğuna göre, bizzat* ***dolaşımın kendisi üretimin bir parçasıdır****; dolaşım, üretim sürecinin bütünselliği olarak görülebileceğine göre, üretim de dolaşımın bir parçasından ibarettir. Ögeler şunlardır: I)* ***Fiilî üretim*** *süreci ve bunun süresi. II)* ***Ürünün paraya çevrilmesi****. Bu işlemin süresi. III)* ***Paranın*** *uygun oranlarda hammadde, iş aracı ve emeğe, kısacası* ***üretici sermayenin ögelerine çevrilmesi****. IV)* ***Sermayenin*** *bir parçasının canlı* ***emek kapasitesiyle mübadelesi*** *ayrı bir bir öge olarak ele alınabilir, hatta alınmak zorundadır, çünkü emek piyasası, ürün vb. piyasasından farklı yasalara tabidir.*"[135]

Sermayenin dolaşımını meydana getiren aşamalar, ilk sermaye oluşumu sözkonusu ise paranın üretim koşullarına yeniden dönüşüyle başlaması gerekir. Marx, *Grundrisse*'de oluşmakta olan sermayeden değil de, oluşmuş sermayeden bahsettiği için sermayeyi şu sırayla dolaştırır:

"*1)* ***Artı-değerin yaratılması*** *ya da doğrudan üretim süreci. Sonucu: ürün. 2) Ürünün pazara getirilmesi. Ürünün metaya dönüşmesi. 3) a)* ***Metanın normal dolaşıma girmesi****.* ***Metanın dolaşımı.*** *Sonucu: Paraya dönüşüm.* (…) *b)* ***Paranın üretim koşullarına geri dönüşümü: paranın dolaşımı****;* (…) *4)* ***Üretim sürecinin yenilenmesi.***"[136]

---

[133] Karl Marx, *Kapital II*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1979, s.35.
[134] Karl Marx, *Kapital II*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1979, s.35.
[135] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.593.
[136] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.101-102.

Sermayenin dolaşım evreleri veya sermaye çevrimi kaç aşamaya bölünürse bölünsün, üretim süreci ve dolaşım süreci arasındaki ilişki değişmez. Burada sözkonusu olan sermayenin bütünsel süreç içindeki dolaşımıdır. Kabaca bu çevrimi şöyle yazabiliriz:

Üretim->Meta->Metanın satışı->Yeniden üretim.

Üretim sürecine başlayabilmek için sermayenin emek gücü ve üretim araçları satın alması gerekir. Bu metalar dolaşım alanından satın alınır. Üretimin sonucu metadır. Metanın satılması, dolaşım alanında gerçekleşir. Artı-sermaye, emek gücü ve üretim araçları satın alarak (sermaye birikimi yaparak) yeniden üretime başlar.

Burada önemli olan nokta, dolaşımın, sermaye için salt dışsal bir eylem olmadığıdır. Sermayeyi ölümsüz kılacak olan dolaşım alanıdır. Eğer dolaşımda metalar satılmazsa, üretim yeniden başlamaz ve sermayenin dolaşımı sakatlanmış olur. Sermayenin dolaşımı akışkan bir süreçtir; sürekli yeniden yeniden devam eder.

Sermayenin akışının devamı, sermayenin dolaşım alanından metaları satarak geçmesine bağlıdır.

"*Üretim sürecinde kaldığı sürece **dolaşım yeteneğinden** yoksundur; ve potansiyel olarak **değersizleşmiştir**. Dolaşımda kaldığı sürece **üretim yeteneğinden** yoksundur, artı-değer ortaya koyamaz, sermaye süreci içinde değildir. Pazara getirilemediği sürece ürün olarak kalmıştır; pazarda kalmak zorunda olduğu sürece meta olarak kalmıştır. Üretim koşulları karşılığında değişilemediği sürece, **para** olarak kalmıştır.*"[137]

* * *

Marx, *Grundrisse*'de dolaşımın üç biçiminin (görünümünün) olduğunu belirtir. Birincisi bütünsel süreç olarak sermayenin dolaşımı: Yukarıda anlatılmış olan dolaşım böyle bir dolaşımdır. Sermayenin birbirini izleyen evreleri olarak yol almasını gösterir. Sermaye üretim içinde **üretken sermaye** olur. Üretim sonunda **meta sermaye** olur. Metaların satılmasından sonra da **para sermaye** olur. Bu akışın kesintiye uğrama ihtimali vardır. Süreç bir aşamada kesintiye uğrarsa, bütünsel süreç olarak sermayenin dolaşımı durur. Marx dolaşımının birinci görüntüsünü anlatmaya başlar:

"*Bir bütün olarak alındığında, o halde, dolaşım üçlü bir görünüm arzetmektedir: 1) bütünsel süreç – sermayenin, birbirini izleyen farklı evreleri boyunca yol alması* (...) ***meta sermaye, para sermaye, üretim koşulları biçimindeki sermaye***."[138]

KÜÇÜK VE BÜYÜK DOLAŞIM

Şimdi Marx, dolaşımının diğer iki biçimini kısaca inceleyecektir. İkinci biçim, küçük dolaşımdır, üçüncü biçim büyük dolaşımdır.

Küçük dolaşım, emek kapasitesi ile sermaye arasındadır. Aradaki ilişkiyi emek kapasitesine ödenen ücret sağlar. Ücret, işçinin geçim araçlarını (metaları) almasını sağlar. Geçim araçları (tüketim araçları) sermayeye ait oldukları için bu sermaye parçası dolaşıma girer. Bu dolaşım

[137] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.103.
[138] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.628.

üretim sürecine refakat eder. Küçük dolaşım, emek gücünün ücret karşılığında mübadelesini (işçinin geçimini sağlamayı) gerektirir. Ama bu biçimiyle üretim sürecine girmez. Sermayenin üretim sürecine girmemesinin nedeni, geçim araçlarının zaten tüketilmek üzere üretim sürecinden sonuç olarak çıkmış olmasıdır. Geçim araçları, bireysel tüketim yoluyla tüketilecektir; bitmiş bir üründür. Sermayenin ücret olarak işçiye sunulmuş kısmı, bu geçim araçları metalarıyla mübadele edilecek ve sermayenin küçük dolaşımı sağlanacaktır.

"*Sermaye örneğin her hafta **ücretleri** öder; işçi bu ücreti bakkala vb. götürür; bakkal, doğrudan ya da dolaylı olarak parayı bankaya yatırır; ve ertesi hafta fabrikatör aynı parayı bankerden alıp yine aynı işçilere dağıtır ve böylece devam eder. Aynı para tutarı, sürekli olarak sermayenin yeni bir parçasını dolaştırmaktadır.*"[139]

Demek ki, küçük dolaşım yeniden üretim sürecine girmeden üretim sürdükçe ona eşlik eder. Küçük dolaşımı sağlayan ücretlerdir. Ücretler, sermaye ile emek arasında kurulan küçük dolaşımı yürütür. Sermayenin bir kısmının geçim aracı olarak dolaşmasını ve yeniden üretilmesini yaratır. Sermaye bir yanda metanın (geçim araçlarının) koşulu olur, diğer yandan geçim araçları sermayenin koşulu olur. Küçük dolaşım, üretim sürecinin ve dolaşım sürecinin koşulu olur. Küçük dolaşım olmazsa işçi yaşayamaz. Dolayısıyla üretime başlayamaz. Metaların olmadığı bir dolaşım da olmaz.

Diğer yandan sermaye bu dolaşımı gerçekleştiremezse, geçim araçları satılamadığı için üretime geri dönemez. Küçük dolaşım da yeniden başlayamaz.

Marx küçük dolaşımın özünü kısaca şöyle ifade eder:

"***Küçük dolaşım** süreklidir ve üretim sürecinin kendisi ile aynı zamanda aralıksız sürüp gider. Sermayenin **ücret** olarak ödenen, emek-gücü karşılığında değişilen kısmıdır.*"

"***Küçük dolaşımda** sermaye işçiye **ücret öder**, işçi bunu kendi tüketimi için gerekli ürünler karşılığında değişir.*"[140]

* * *

Büyük dolaşım, sermayenin üretim aşaması dışındaki tüm evreyi kapsar. Sermaye üretim sürecinden çıktıktan sonra büyük dolaşım başlar, tekrar yeniden üretime başlayıncaya kadar sürer. Kısacası, büyük dolaşım, sermayenin **dolaşım zamanıyla** çakışır. Üretim süreci dışındaki dolaşım sürecinin bütününü kapsar. Emek zamanı-üretim zamanı süresinin antitezi olarak büyük dolaşım, dolaşım süresiyle özdeştir.

"***Büyük dolaşım**, sermayenin **üretim sürecinden çıktığı** andan ona geri dönünceye kadar geçen dönemi kapsar.*"

"***Büyük dolaşım**; sermayenin üretim evresi dışındaki hareketi, burada onun zamanı, emek-zamanının tersine **dolaşım zamanı** olarak görünür.*"[141]

Küçük ve büyük dolaşım, sermayenin genel süreç olarak dolaşımının parçalarıdır.

---

[139] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.628.
[140] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.150, 170.
[141] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.150, 154.

ÜRETİM ZAMANI – EMEK ZAMANI - DOLAŞIM ZAMANI – DEVİR ZAMANI

Sermayenin dolaşımı sırasında üretim alanında kaldığı süre, **üretim zamanı** kategorisidir. **Emek zamanı**, üretimin kendisinin yapıldığı süredir.

Üretim zamanı emek süreci dönemini kapsar. Bazı koşullarda üretim zamanı, emek zamanından uzun bir süreyi kapsar. Sözgelimi mahzende mayalanmaya bırakılmış bir şarabın üretimi böyledir. Artı-değer, emek zamanında üretilir. Üretim zamanının, emek-zamanını aşan kısmında artı-değer üretimi olmaz. Burada üretken sermaye gizil (potansiyel) durumdadır. Üretken sermaye gizil durumdayken (işlev yapmazken) artı-değer üretilmez.

Burjuva üretim biçimi üretim zamanının, emek zamanıyla çakışmasını ister. Eğer üretim zamanı, emek zamanından uzunsa sürekli bunu kısaltmanın yollarını arar. Bunun nedeni daha önce belirttiğimiz gibi, artı-değerin üretim zamanında değil, emek-zamanında yaratılıyor oluşudur. Artı-değerin kaynağı canlı emektir. Eğer canlı emek üretim zamanında üretim yapmıyorsa, emek zamanı kullanılmamış demektir. Dolayısıyla artı-değer yaratmamış demektir. Üretim zamanının, emek zamanıyla çakışan bölümünde artı-değer üretilir.

"*Değer, aynı zamanda da **artı-değer, üretim evresinin sürdüğü zamana değil**, üretim evresi sırasında kullanılan **emek-zamanına**, nesneleşmiş ve canlı emek-zamanına eşittir.*"[142]

Sermaye bütünsel dolaşım sürecinde canlı emek kullanmadan artı-değer üretemez. Emek zamanı, canlı emeğin kullanıldığı zamandır. Artı-değerin üretildiği zamandır. Üretim zamanı ile emek zamanının örtüşmesi burjuva üretim biçiminin amacıdır.

* * *

Dolaşım zamanı, sermayenin dolaşım alanındaki kalış süresidir. Dolaşım zamanı ile üretim zamanı karşıt konumdadır. Çünkü dolaşım sırasında meta üretilmediği için, dolaşım zamanında da artı-değer üretilmez. Üretim zamanı, emek zamanıyla çakışsa da, çakışmasa da, artı-değerin üretileceği alan üretim alanıdır. Üretim zamanının, emek zamanı olarak kullanılan döneminde artı-değer üretilecektir.

Emek zamanı, sermayenin değerlendiği süredir. Sermayenin dolaşım zamanı ise değerlenmeme zamanı olarak sermayenin karşısına çıkar.

Sermayenin dolaşım zamanı sıfır olsaydı, değerlenmeme zamanı sıfırı eşit olurdu. Dolayısıyla sermaye dolaşım alanından geçmeden üretime devam ederdi, sermayenin değerlenme zamanı artardı. Sermayenin genel eğilimi, dolaşım zamanını sıfıra indirmek yönündedir.

"***Dolaşım zamanını sıfıra eşitlemek** yani kendi kendini ortadan kaldırma yolunda çabalama, sermayenin kaçınılmaz eğilimidir.*"[143]

Demek ki, dolaşım zamanı, sermayenin değerlenmesi açısından negatif bir unsurdur. Emek zamanın gerçekleştirilmesinin doğal bir engelidir.

Dolaşım zamanı, emek üretkenliğine sınır koyar. Artı-emek zamanının (artı-değerin üretildiği zamanın) azaltılmasına hizmet eder.

---

[142] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.146.
[143] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.110.

Sermaye bir yandan dünya alanını bir pazar olarak genişletmek isterken, dolaşım alananını yok etmek ister. Ama dünya pazarı bir dolaşım alanıdır. Sermayenin çelişkisi, dünya pazarını geniş bir alana yaymak ile dolaşım alanının kaldırılması arasındadır. Burjuva üretim biçimi açısından çelişkinin çözümü, dolaşım zamanını kısaltan yollar bulmaktır.

Dolaşım alanında artı-değer yaratılmaz ama, artı-değer gerçekleştirilir. Eğer dolaşım alanını ortadan kaldırırsanız, artı-değerin gerçekleşme alanını ortadan kaldırmış olursunuz. Üretilmiş metalarının satılmaması, burjuva sistem için en büyük tehlikedir.

Dolaşım zamanı, metayı gerçekleştirmenin (artı-değeri elde etmenin) hem zorunlu durağı, hem de sermaye üretimine özgü bir engeldir.

Dolaşımının hızı artarsa, dolaşım zamanı kısalır. Dolaşım hızı sonsuz olursa, sermaye dolaşımı bu hızla geçip yeniden üretime başlayabilir. Burjuva üretim tarzının eğilimi bu yöndedir. Üretken güçlerin artışı, bilimin, ulaşım yollarının gelişimi, pazara jet hızıyla gitmeyi sağlayan araçlar vb. dolaşım zamanı kısaltmak yönünde işler. Sermayenin mutlak istemi, dolaşım zamanı olmayan dolaşımdır.

"*Sermaye, **dolaşım-zamanı-olmayan bir dolaşıma** yönelir.*"[144]

Demek ki, dolaşım alanında sermayenin kalışı, üretimi sınırlayan bir engel olarak ortaya çıkar. Üstelik sermayenin kendi doğasından gelen bir engel! Sermayenin kendi doğasından kaynaklanan diğer engeller gibi, dolaşım zamanı da sermayenin en büyük engelinin kendisi olduğunu gösterir.

"***Dolaşım süresi** kendi başına alındığında sermayenin bir üretici gücü değildir; tersine, üretici gücün mübadele değeri olma niteliğinden doğan bir **ayakbağıdır**. Dolaşımın çeşitli evrelerinden sırayla geçiş burada üretimin bir **ayakbağı** olarak, bizzat sermayenin özgül karakterinin vazettiği bir **ayakbağı** olarak gözükmektedir.*"[145]

Marx, *Kapital*'in ikinci cildinde dolaşım zamanını iki parçaya ayırır. Üretilmiş metanın paraya çevrilmesi birinci parçadır. Üretimin başlayabilmesi için para tekrar metaya (yani emek gücü ve üretim araçlarına) çevrilmelidir. Yoksa üretim yeniden büyümüş biçimde başlayamaz. *Grundrisse* bu noktanın üzerinde durmaz.

* * *

Sermaye dolaşım çemberini tamamlayabilmek için hem üretim zamanını, hem de dolaşım zamanını aşmalıdır. Açıktır ki, sermayenin devir zamanı, bu iki sürenin toplamına eşittir.

"***Devir**, üretim evresinin süresi artı dolaşım süresine eşittir, **dolaşım zamanı ile üretim zamanının toplamına** eşittir.*"

"*Sermayenin bir dönüşü = üretim zamanı + dolaşım zamanıdır.*"[146]

---

[144] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.148.
[145] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.598.
[146] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.141, 109.

Dolaşım zamanı ne kadar kısaysa (dolaşım ne kadar hızlıysa) sermaye üretim sürecini o kadar çok yineleyebilir. Dolayısıyla sermayenin devir zamanı kısalır. Sermayenin devri süresince elde edilecek artı-değer miktarı, emek zamanıyla doğru orantılı, dolaşım zamanıyla ters orantılıdır. Emek zamanı, artı-değer yaratan öğedir. Dolaşım zamanı, emek zamanını sınırlayan öğedir; artı-değer yaratımını sınırlayan öğedir. Ne kadar emek zamanı artarsa, ne kadar dolaşım zamanı kısalırsa, artı-değer miktarı o kadar artar.

Sermayenin yeniden üretimi ne kadar sıklıkla yenilenirse artı-değer o kadar sıklıkla artar. Yeniden üretimlerin sayısı, sermayenin devir sayısına eşittir. Sermayenin devrini artırmak, artı-değeri artırmaktır.

DOLAŞIMIN YARDIMCISI KREDİ

Sermayenin dolaşım sürecini zorunlu bir bela gibi gördüğünü belirtmiştik. O her zaman dolaşım zamanı olmayan dolaşım eğilimindedir. **Kredi**, dolaşım zamanı olmayan bir dolaşım olarak ortaya çıkar. Borç alıp-vermek krediyi oluşturur. Genel olarak kredi, ödünç verme işlemidir. Çek, poliçe, bono, vb. kredinin araçlarıdır; bunlar ödeme vaadidir.

Sermaye devrinin sürekli bir akış halinde olması, yani sermayenin önüne hiçbir engel çıkmadan dolaşması sermayenin hedefidir. Sermayenin dolaşım evresinde tıkanması, metaların satılarak paraya çevrilememesi, sermaye dolaşımına darbe vurur; sermaye çevrimi (devri) tamamlanamaz.

Sermaye çevriminin düzenli işlemesi burjuva üretim tarzı için rastlantısaldır. Kredi bu rastlantının burjuva tarafından kaldırılmasına hizmet eder. Gelişmiş biçimiyle kredi, burjuva sistemin buluşudur.

Şüphesiz ki, borç alma-borç verme kapitalizmle birlikte başlamamıştır. Kapitalizm öncesi ortaya çıkmış tefeci sermaye de bu işlevi yüklenir. Ama gelişmiş biçimiyle kredi sistemi olmadığı için yüklenir. Aynı zamanda modern kredinin oluşumunu hazırlar. Tefecilik, burjuva sistemde modern elbisesi olan ”kredi” elbisesini giyer. Kredi bir üretim ilişkisidir, tarihsel olarak sermayeye özgüdür.

“*Gelişmiş, sistematik bir **üretim ilişkisi olarak kredi**, tarihî olarak da ancak sermayeye ve ücretli emeğe dayalı dolaşımda ortaya çıkar. Burjuvalaşmış, sermayeye adapte olmuş biçiminde bir kredi biçimi haline gelen **tefecilik**, burjuva-öncesi biçiminde, daha çok **kredinin yokluğunun** ifadesidir.*”[147]

Dolaşım zamanının kısaltılması, burjuva sistem için can alıcı önemdedir. Kredi, dolaşım zamanını sanal olarak kısaltan bir üretim ilişkisidir, sermaye biçimidir. Kredi kuruluşları dolaşım zamanını kısaltmaya, hatta ortadan kaldırmaya hizmet ederler. Kredi araçları, çek-bono vb. değerli kâğıtlardan oluşur. Aslında bunlar birer hayali sermayedir.

Sözgelimi bir sermayeci ürettiği metaları bir tüccara veya başka bir sermayeciye borç senedi karşılığında satar. Ortada para yoktur; yani metalar gerçekte realize olmamıştır, satılmamıştır. Sermayeci borç senedinin zamanı dolunca parasını alacaktır. Ama bu ticari kredi sayesinde sermayeci dolaşım zamanını kendisi için yok etmiştir. Metaların satışını düşünmek diğerinin işidir.

[147] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.596.

Burada kredi sanal biçimde sermayenin dolaşım zamanını bu sermayeci için suni olarak ortadan kaldırılmıştır.

Kredi sistemi, artı-değerin gecikmiş olarak sermayeciye dönüşünü sağlar. Ne var ki, krediler birbirine bağlanmıştır. Birisinin ödemeyi geciktirmesi durumunda sistem sarsılır. Uluslararası boyutlarda kredi sistemin sarsıntıları, dolaşım alanını krediyle kuran burjuvaziye bir tokat olarak döner. Bunalımlarda, aşırı-kredi verildiği ortaya çıkar. Kredi, dolaşım alanına şartlı olarak yardım eder; dolaşım engelini ve sorunlarını bütünüyle ortadan kaldırmaz. Kredi, artı-değerin realize olamama tehlikesini hep içinde taşır.

"*Bu yönden bakıldığında,* ***kredinin*** *–salt dolaşımla ilgili olarak– yapabileceği en fazla şey, üretim sürecinin sürekliliğini, bu sürekliliğin bütün* ***öteki koşulları varsa****, yani karşılığında değişim yapılabilecek sermaye gerçekten varolursa vb., sağlamaktır.*"[148]

DOLAŞIM GİDERLERİ

Dolaşım giderleri, metanın üretim alanında çıktıktan sonra, dolaşım alanında satılıncaya kadar geçen süre içinde yapılan harcamaları kapsar. Marx dolaşım giderlerini *Kapital*'de ele almıştır. Dolaşım giderlerini üç temel parçaya ayırmıştır:

a) Gerçek dolaşım giderleri (satın alma ve satış için yapılan harcamalar, defter tutma harcamaları, paranın dolaşıma getirdiği harcamalar).
b) Depolama giderleri.
c) Taşıma giderleri.

Gerçek dolaşım giderleri, üretimin devamı niteliğinde olmayan dolaşım giderleridir. Üretken harcamalar değildir; dolayısıyla metanın değerini ve artı-değeri artırmazlar. Bu dolaşım giderleri toplumsal servetten, artı-değerden bir kayıptır. Sözgelimi sigorta masrafları böyledir. Depolama giderleri ve taşıma giderleri metaların pazara ulaşmaları için (kullanım değeri olarak satılmaları için) gerekli olduğu ölçüde **üretken** dolaşım giderleridir. Burada harcanan emek gücü değer, artı-değer yaratır. Dolayısıyla metanın değerini yükseltir. Ama sermayenin dolaşım giderlerinin hepsi, sermayeden harcanmış paradır. Bu açıdan metanın değerinden yapılmış indirimdir. Dolayısıyla artı-değerden bir kayıptır. Eğer hiç dolaşım gideri söz konusu değilse, meta değerini olduğu gibi koruyarak meta pazarına girer.

"***Dolaşım giderleri****, değerin niceliğinden yapılmış* ***kesintilerdir****. Dolaşım giderleri = sıfır ise, sermayenin bir devrinin sonucu olarak alınan değer = üretim sürecinde konmuş olan değerdir.*
(…)
Bu sürecin, bu biçimsel dönüşmenin neden olduğu giderler, metanın değerinden bir ***kesintidir****.*"[149]

* * *

Marx, *Grundrisse*'de dolaşım giderlerini ayrıntılı olarak ele almaz. Dolaşım giderlerinin sermayeden yapılmış kesinti olduğunu belirttikten sonra, dolaşım giderlerinin metanın değerini artırıp artırmamasını (ek bir artı-değer getirip getirmemesini) fazladan bir emek gücünün harcanmış olup olmamasına bağlar.

[148] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.37.
[149] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.108.

"***Dolaşım**, yalnızca, üretim sürecinde doğrudan tüketilmiş olandan ayrı olarak, -ötekinin **emeğinin**- yeni istihdamını gerektirdiği ölçüde, **değer** yaratabilir.*"[150]

Eğer dolaşım masrafları, ek emek gücünün harcanmasını gerektiriyorsa, bunun metanın değerine değer eklediğini belirtir. Bunlar **üretken masraflardır**. Diğer durumda dolaşım masrafları zorunlu, ama **üretken olmayan masraflardır**. Metanın değerini yükseltmez.

Marx üretken masraflar olarak taşıma masraflarını, üretken olmayan masraf olarak parayı ele alır.

Metanın pazara taşınması, üretim sürecinin devamını oluşturur. Meta pazara getirilmeden satışa sunulamaz. Meta, pazara sunulduğu zaman tamamlanmış demektir. Meta, pazara geldiği andan itibaren üretim alanından çıkmış olur ve meta olur. Metanın pazara taşınması için yapılan harcamalar metaya yeni bir değer verir. Metanın tartılması, ölçülmesi, ambalajlanması için emek gücü harcanır; emek gücü metaya bir değer ekler. Metanın üretiminde harcanmış emek zamanına, taşımada harcanan emek zamanı da katılır.

"*Ticaret ürüne yeni bir kullanım-değeri verir (bu da tartan, ölçen, ambalajlayan ve böylece tüketim için ürüne biçim veren perakendeci bakkala kadar gider) ve bu **yeni-kullanım-değeri emek-zamanına mal olur**; dolayısıyla aynı zamanda **değişim-değeridir**. **Pazara taşıma üretim sürecine girer.** Ürün, ancak pazarda bulunduğu andan başlayarak ancak metadır, ancak dolaşımdadır.*"[151]

* * *

Dolaşım alanında araç olarak kullanılan para-meta (altın veya onun simgeleri olan kâğıt paralar) gerçekte burjuva üretim biçimi açısından üretken olmayan dolaşım gideridir. Çünkü para bir emek-zamanı ürünüdür, kâğıt paralar için bile masraf yapmak gerekir. Para, mübadele edilen metalara bir değer eklemez. Tersine parayı üretmek için yapılmış harcamalar, toplumsal açıdan gider hanesine yazılır. Mübadeleyi yapan toplum, bu dolaşım aracına bir harcama yapar ve bunun mübadeleye katılanlar tarafından (toplum tarafından) karşılanması zorunludur. Para, mübadele değerini gerçekleştirmek için zorunlu bir giderdir; ama **üretken olmayan** bir giderdir.

Marx dolaşım gideri olarak paranın konumunu ve burjuvazinin eğilimini şöyle ifade eder:

"*Para, doğrudan biçimi ile, sermaye öncesi üretimin tarihsel bir aşamasında ortaya çıktığı haliyle, sermaye karşısında **dolaşım gideri** olarak bulunur ve bu yüzden sermayenin çabası, onu gereği gibi biçimlendirmek, dolayısıyla onu **emek-zamanına mal olmayan**, kendisi değer taşımayan bir dolaşım öğesi temsilcisi yapmak yönünde olur.*"[152]

Para bir dolaşım gideridir. Sermayenin olanağı olsa bu dolaşım giderinden kurtulmaya çalışır. Çünkü burjuvazi para-meta olan altın ve onun simgeleri olan kâğıt paralar için toplumsal artı-değerden ödeme yapar; yani, artı-değerden kaybeder. Ne kadar ilginçtir ki, günümüz koşullarında altının yerine konmak istenen ulusal paraların kavgasının nedenini Marx görmüştür. Genel olarak sermaye için para, ortadan kaldırılması gereken bir dolaşım gideridir.

[150] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.39.
[151] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.116.
[152] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.148.

Ne var ki bu istem, sermayenin çokparçalı olması gerçekliği karşısında gerçekleştirilemez bir istem olarak kalır.

SABİT SERMAYE VE DOLAŞIR SERMAYE

Marx, *Grundrisse*'de ekonomi politikçilerden farklı olarak sermayeyi değişmez ve değişken sermaye olarak ikiye ayırır. Bu ayrım sermayenin yaptığı sömürü sürecindeki rolüne göre bölünmesidir. Marx'ın keşfidir.

Sabit ve dolaşır sermayeyi doğru kavrayabilmek için değişir ve değişmez sermaye kavramlarından başlamamız gerekiyor. Marx, *Kapital*'de ayrıntılı biçimde bunları anlatmıştır. Kısaca bir özet yapalım:

Üretim araçlarının, üretimde kullanılan bütün nesneleri içerdiğini biliyoruz..

Üretim araçları = emek araçları (aletler, makineler, limanlar, yollar, binalar, vb.) + emek nesnesi (hammaddeler, yarı mamul işlenmiş mallar, doğa, vb.)

Ayrıca biliyoruz ki, bir kapitalist, üretim yapabilmek için hem üretim araçlarını, hem de emek gücünü satın alıp onları birleştirmek zorundadır.

Üretim sırasında emekgücü (işçi), emeğin nesnesi üzerinde çalışarak ona bir değer katar; onu içinde değer taşıyan yeni bir ürün haline getirir. Bu katılan ek değerin emeğin kullanım değeri biçiminden (fırıncılık, ayakkabıcılık vb.) gelmediğini, emeğin soyut bir toplumsal emek olmasından dolayı doğduğunu da biliyoruz. Demek ki, emekgücü, üretim sırasında emeğe dönüşerek, **bütünüyle** ürüne aktarılır; üretilen üründe maddeleşir.

Emekgücü, üretim araçlarını kullanır. Üretim sırasında üretim araçlarının değeri de değişik biçimlerde ürüne aktarılır; ürünün içine girerler. Ama burada emek araçları ile emek nesnelerinin değerlerinin ürüne aktarılmasında önemli bir fark vardır.

Emek nesneleri (hammaddeler, yarı işlenmiş maddeler, yardımcı maddeler, vb.) **tümüyle** tüketilir ve değerlerini ürüne aktarırılar; yani üründe yeni bir biçim altında ortaya çıkarlar.

Emek araçlarında (aletler, makineler, işyerleri-binalar, vb.) durum farklıdır. Bir makine bir ürün ürettikten sonra çöpe atılmaz. Aynı ürünü defalarca üretmek için yeniden yeniden kullanılır. Makinenin ömrü yıllarla ölçülür. Fabrika binası üretim sırasında yıpranır; onun da ömrü ancak yıllarla ölçülür. Bu nedenle emek araçlarının değeri, ürüne yavaş yavaş aktarılır. Yani, yaratılan ürüne **yıprandığı kadarıyla** girer; bir seferinde tümüyle değerini aktarmaz.

O halde üretim araçları üretim sırasında **kaybettikleri değer kadar**, ürüne aktarılırlar. Bir hammadde kullanıldığı kadar, bir makine aşındığı (yıprandığı) kadar kendi değerini ürüne aktarır.

Üretim araçlarının ürüne aktarılan büyüklüğü (**niceliği**) değişmez; yani ne kadar aktarılmışsa, o büyüklükte üründe yer alır. Üretim araçlarının ürüne aktarılan değeri, aktarıldığı kadarıyla kendi kendisinin eşitidir; hacim olarak aynıdır. İşte bu nedenle; sermayenin, büyüklüğü (niceliği) üretim sürecinde aynı kalan bölümüne **değişmez sermaye** denir.

Değişmez sermaye = üretim araçlarına harcanan ve değerinin büyüklüğü değişmeyen sermaye = emek araçları + emek nesnesidir.

Kapitalist, üretim sürecinde üretim araçları dışında, emekgücünü de kullanır, dedik. Emekgücü, emeğe dönüşerek ürünün içine **bütünüyle** girer. Ancak üretim araçlarından farklı olarak kendi değerinden daha büyük bir değerle girer. Emekgücünün değerinin emekle aynı olmadığından dolayı, ürünün içine giren emek parçası, emekgücünün değerinden fazladır. Bu demektir ki, emekgücü kendi değerini ürettiği gibi, daha fazlasını (artı-değeri) üreterek ürüne aktarır. Artı-değer artıkça, sermayenin bu bölümü de değişerek büyür. O halde, sermayenin emekgücü alımında kullanılan bu parçası **değişen sermaye** adını almayı hak eder.

Marx yine özellikle *Grundrisse*'de sermayeyi yaptığı döngünün karakterine göre (dolaşımı bakımından) ikiye ayırarak inceler. Ekonomi politikçilerin kabul ettiği, ama birçok yanılgıya yol açan bu ayrımı Marx eleştirici gözle ele alır. Ekonomi politiği aşmak için ekonomi politiğin kullandığı kategorileri kullanmak bilimsel zorunluluktur.

Marx, *Grundrisse*'de sermayenin dolaşımı bakımından a) sabit sermaye b) dolaşır sermaye (döner sermaye = dolaşan sermaye) olarak ikiye ayrıldığını belirtir. Ekonomi politikçilerin konuyla ilgili görüşlerini uzunca aktarır; ve arada kendi yorumlarını yapar. Bu notlar, Marx'ın yazacağı kitaplar için hazırlık notları biçimindedir. Bu nedenle kendi içinde bir plan, düzenlilik taşımazlar. *Grundrisse*'yi ilk kez okuyan *Kapital*'i okumamış bir okuyucu için Marx'ın bu konuda yazdıklarını bütünüyle anlamak neredeyse olanaksızdır.

Marx, *Grundrisse*'de ilk kez ele aldığı sabit sermaye-dolaşan sermaye ayrımı üzerindeki görüşlerini, *Kapital*'in ikinci cildinde derli toplu hale getirmiş; kendi görüşlerini de yer yer aşmıştır.

Grundrisse ile *Kapital* arasındaki ilerlemeyi görebilmek için, *Kapital*'den *Grundrisse*'ye doğru ilerlemek gerekir.

KAPİTAL'DE SABİT VE DÖNER SERMAYE

Marx, *Kapital*'de sermayenin devri sırasında, sermayenin aşamalarını üçe ayırmıştı: Üretken sermaye, meta sermaye, para sermaye.

Üretken sermaye, emek gücünü ve üretim araçlarını (emek araçlarını+emek malzemesini) satın almış ve üretime başlamış sermayedir. Üretken sermayenin bu parçaları yaratılacak metaya kendi değerlerini değişik biçimde aktarırlar.

- Emek gücü (emek kapasitesi) kendi değerini **bütünüyle** metaya aktarır.
- Emek malzemesi (hammadde vb.) kendi değerini **bütünüyle** metaya aktarır.
- Emek araçları (binalar, aletler, makineler vb.) kendi değerlerini **kısmen**, azar azar aktarır.

Emek gücü ve emek malzemesi tümüyle tüketilir ve metanın içine girer. Emek araçları ise değerlerini kullanıldıkları oranda (aşındıkları oranda) metaya aktarır ve metaya değer katar.

Metaya değerlerini bütünüyle aktaran emek-gücü ve emek malzemesi, metanın satışıyla birlikte tekrar üretime döner. Sermayenin bu biçimde dolaşan parçasına **Dolaşır Sermaye** (Dolaşan sermaye, Döner sermaye) denir. Dolaşır sermaye = Akıcı sermayedir.

Emek araçları kendi değerini yıpranması oranında metaya aktarır, bu değer metayla birlikte dolaşır. Metanın satışından sonra parça parça sermayeye eklenir. Sermayenin bu türlü dolaşan parçasına da **Sabit Sermaye** denir.

"*Üretim sürecine giren **döner sermaye**, **bütün değerini** ürüne aktarır ve bu nedenle, üretim sürecinin kesintisiz yürümesi için, ürünün satışıyla, sürekli aynı olarak yerine konulması gerekir. Üretim sürecine giren **sabit sermaye**, değerinin ancak **bir kısmını** (aşınan ve yıpranan kısmını) ürüne aktarır.*"[153]

Burada dikkat edilmesi gereken birinci nokta (ekonomi politikçilerin atladığı nokta) sabit sermaye-döner sermaye ayrımının üretken sermaye için geçerli olduğudur. Bu ayrımın meta sermaye ve para sermaye ile ilgisi yoktur.

"*Bu duruma göre, **sabit ve döner sermaye** olarak bölünebilecek sermaye, ancak **üretken sermayedir**.*"[154]

İkinci önemli nokta, sermayenin devri açısından bütün sermaye biçimleri dolaşan sermayedir. Sabit sermaye de aktardığı değerle dolaşıma girer ve dolaşır. Fakat sabit sermaye kullanım değeri biçiminde dolaşmaz, dolaşan şey onun azar azar aktardığı değerdir. Kullanım değerinden yitirdiği oranda değer katarak dolaşır.

* * *

Üretken sermayenin üretim sürecinde sabit olarak kalan parçası, emek aracı eskiyene ve kullanılmaz hale gelinceye kadar varlığını korur. Her üretim anında sabit parçasının değerinden yavaş yavaş kaybeder. Dolaşır sermaye, emek gücü ve emek malzemesi (hammadde vb.) olarak her devir boyunca yenilenir. Sabit sermaye kullanılmaz hale gelinceye kadar yenilenmez.

"*Sabit sermayenin değeri **parça parça dolaşır** ve bu yüzden de, uzun ya da kısa aralıklarla **parça parça yerine konulmak**, maddî biçimi içerisinde yeniden-üretilmek zorundadır.*"[155]

Sabit Sermaye – Döner sermaye ayrımında gözümüzü dikeceğimiz yer üretim alanıdır. Üretken sermaye üretim alanında iş görür. Dolaşım sermayesi (meta sermayesi ve para sermayesi) dolaşım alanında iş görür.

Sabit sermaye – Döner sermayeyi anlamak için üretim alanındaki emek araçlarından, emek gücünden, emek malzemesinden yola çıkmak gerekir. Bunların üretim sürecinde gördükleri işlevler, sermayenin maddi öğeleri ve varlık biçimleridir. Dolayısıyla Sabit sermaye – Döner sermaye ayrımı da bu varlık biçimleriyle ilgilidir. Sabit ve Döner sermaye üretim sürecinde gördükleri bu işlev nedeniyle, dolaşım sermayesi olan para ve meta sermayeye karşıtlık oluştururlar. Meta sermaye ve para sermaye, sermayenin Sabit ve Döner parçalarının değer taşıyıcıları işlevini görür.

Sabit ve değişir sermaye arasında ayrım yapabilmek için her seferinde sermayenin gördüğü işleve bakmak gerekir.

---

[153] Karl Marx, *Kapital II*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1979, s.195-196.
[154] Karl Marx, *Kapital II*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1979, s.178.
[155] Karl Marx, *Kapital II*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1979, s.206.

"*Şeyler, emek-sürecinde yerine getirdikleri işlevlere göre, **döner** ya da **sabit** sermayeyi oluşturan kısımları oluştururlar. Örneğin bir baş hayvan, **iş hayvanı** (emek aleti) olarak, **sabit** sermayenin maddî varlık biçimini oluşturmasına karşılık, **besi hayvanı** (hammadde) olarak, çiftçinin **döner sermayesinin** bir kısmını oluşturur.*"[156]

Sözgelimi meta sermaye, üretim sürecine girerse üretken sermayenin döner veya sabit kısmına dönüşebilir; yani işlev değiştirebilir.

Pamuk eğiricisinin üretim eyleminin sonucu ipliktir. İplik bir meta sermayedir. Ne var ki, bu ipliği hammadde olarak kullanan bir dokumacı bu ipliği Döner sermaye haline getirir.

Makine üreten bir fabrikanın üretiminin sonucu bir makinedir. Makine bir metadır; dolayısıyla meta sermayedir. Ama bu makineyi satın alan bir kapitalist onu emek aracı olarak kullanarak sabit sermaye yapar.

Kömür üretimi yapan bir fabrikada, üretimin sonucu kömürdür. Kömür bir meta olarak meta sermayedir. Ama bir fabrikada yakıt olarak kullanılırsa, tümüyle tüketildiği için döner sermaye haline gelir.

Bir metal fabrikasının kullandığı hammadde olan metal, o fabrikada döner sermayedir. Ama burada üretilen bir metal başka bir fabrikada üretim aleti olarak iş görür. Metal birinci fabrikada hammadde olarak döner sermayedir; ikinci fabrikada emek aracı olarak sabit sermayedir.

* * *

Üretim sürecinde rol oynayan yardımcı maddeleri (kömür, odun, petrol, gaz, aydınlanma, yağ, vb.) sermayenin hangi biçimi içine sokmak gerekir? Sabit sermayeye mi, döner sermayeye mi?

Yardımcı maddelerin bir kısmı (yakıt, aydınlatıcı gaz, vb.) metanın içine maddeten girmezler. Tıpkı Sabit sermaye gibi değerlerini metaya aktarırlar. Ama sabit sermayeden farklı olarak bunlar üretim sürecinde bütünüyle tüketilirler. Yakıt olarak kullanılan kömür kendini bütünüyle tüketir ve değerini metaya aktarır.

Bir kısım yardımcı maddeler ise ürüne maddeden girer ve yine değerlerini metaya aktarmış olur. Burada önemli olan, yardımcı maddenin metanın içine maddi özünü aktarması değildir. İster maddeden metaya girsin, isterse girmesin, değerini metaya aktarmış olmasıdır.

Yardımcı maddeler üretim sürecinde bütünüyle tüketilirler. Onların işlevini belirlerken buradan yola çıkmak gerekir. Tümüyle tüketilerek değerlerini metaya aktardıklarından dolayı yardımcı maddeler üretim sürecinde dolaşır (döner) sermayedir.

"***Yardımcı maddeler ve hammaddeler**, ürünün yaratılmasında bütünüyle tüketildikleri için değerlerini **tümüyle** ürüne aktarırlar.*"[157]

Dolayısıyla döner sermaye olarak işlev görür.

GRUNDRİSSE'DE SABİT VE DÖNER SERMAYE

[156] Karl Marx, *Kapital II*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1979, s.217.
[157] Karl Marx, *Kapital II*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1979, s.175-176.

Marx, *Grundrisse*'de sermaye çevrimi bakımından her sermayenin dolaştığını (döndüğünü) belirtir. Sermaye bir özne olarak sürekli biçimde dolaşır. Üretken sermayeden, meta sermayeye geçer. Meta sermayeden para sermayeye geçer. Para sermayeden tekrar üretim sermayesine geçer. Önüne engel çıkmadığı sürece döner.

"*Dolayısıyla, bu yönden bakıldığında da,* ***her sermaye*** *döner sermayedir.*"[158]

Marx, *Grundrisse*'de sabit sermaye - dolaşır sermaye ayrımını, aynı sermayenin iki ayrı belirleme içinde meydana gelişi olarak görür. Sabit ve döner sermaye iki ayrı sermaye türü değil, aynı sermayenin iki ayrı biçimsel cephesidir. Bu açıdan aynı sermaye daima sabit ve dolaşır biçimde birlikte gözükür. Aynı sermayenin bir kısmı sabit, bir kısmı döner biçimde gözükür.

Sermayenin bir kısmı dolaşır, bir kısmı sabitleşir. Dolaşan sermaye kendini sabitleşir; sabit sermaye olarak dolaşır.

Kısacası, sabit ve dolaşan sermaye saptamalarını iki biçimsel belirleme olarak kavramak gerekir. Sabit sermaye, koşması durdurulmuş sermayedir; dolaşır sermaye, sürekli koşan sermayedir.

"*Dolaşım ve üretimin süreç halindeki birliği olarak sermaye,* ***dolaşan sermayedir****; evrelerin her birinde bağlanan, farklılaşmış biçimlerinde gözüken sermaye,* ***sabitleşmiş sermayedir****, bağlı sermayedir.* ***Dolaşan sermaye*** *olarak, kendini* ***sabitleştirir****; sabit sermaye olarak,* ***dolaşır****. O halde ilk başta,* ***dolaşan sermaye ile sabit sermaye ayrımı****, sermayenin sürecin birliği ya da ögelerinden biri olarak görülmesine bağlı* ***biçimsel bir belirleme*** *şeklinde tezahür etmektedir.*"[159]

Şüphesiz ki, yukarıdaki ayrım sabit-döner sermaye ayrımını net biçimde göstermez. Sermayenin sürekli olarak biçim değiştirerek gezdiğini gösterir.

* * *

Marx, sabit sermayeyi bir emek aracı olarak makinede somutlar. Sabit sermaye, makinede en uygun biçimine kavuşur. Sermayenin kendisiyle ilişkisi bakımından da genel olarak sabit sermayeye en uygun biçimdir. Çünkü üretken sermayenin varlığını en çarpıcı, en üstün biçimde gösterir.

Sabit sermaye üretim sürecinde kullanıldığı kadarıyla (yitirdiği değer kadarıyla) dolaşıma katılır. Maddi varlığı içinde değil, yalnızca değer olarak, metanın genel değerinin bir parçası olarak dolaşır. Bütün olarak kendini tüketerek dolaşıma katılmaz; dilim dilim tüketerek dolaşıma katılır. Sabit sermaye bir kez üretim sürecine girer, bir daha ölünceye kadar oradan çıkmaz. Ama adım adım ölmesi üretim süreci içindir. Adım adım ölmek, adım adım değerini metaya aktarmak anlamına gelir.

"*Gördüğümüz gibi,* ***sabit sermaye****, kullanım-değeri olarak üretim sürecinde* ***aşındığı*** *ya da tüketildiği ölçüde yalnız değer olarak dolaşır.*"

[158] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.103.
[159] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.613.

"***Sabit sermaye**, bununla birlikte, kullanım-değeri olarak üretim sürecinde **tüketildiği** ölçüde, yalnızca değer olarak dolaşıma girebilir.*"[160]

Marx sabit sermayeyi insanın kemik yapısına benzetir. Sabit sermaye üretim sürecine girmezse değersizleşir. Üretime girdiği zaman değerini gösterir ve azar azar değerini kaybederek maddi veya manevi değersizleşmeyle ömrünü tamamlar.

İşlemeyen sabit sermaye uyuyan sermayedir. Daha doğrusu, uyuyan sermayenin bir biçimidir.

* * *

Sabit sermayenin gelişme derecesi, genel olarak servetin, sermayenin gelişkinlik derecesini gösterir. Çünkü sabit sermayenin en üstün biçimi olan makine, bilimin, toplumsal gücün birikimi ölçüsünde gelişir. Toplumun üretken gücü, sabit sermaye ile nesnel ölçüye kavuşur. Sermaye üretime bilimsel karakter verdikçe, bu karakter kendini sabit sermayede somutlar.

Sabit sermaye, sermayenin üretimde kazandığı boyutu-teknolojiyi gösterir. Otomatik mekanizasyon sistemiyle işleyen bir makine ile, elle çalıştırılan bir makine arasındaki fark, sabit sermayenin gelişkinlik boyutuna denk düşer.

"***Toplumun üretici gücü sabit sermaye ile ölçülür.***"[161]

"***Sabit sermayenin** gelişmesi, genel toplumsal bilginin ne dereceye kadar doğrudan **üretken güç olduğunu**, dolayısıyla da toplumsal yaşam süreci koşullarının kendisinin genel bilginin denetimi altına girdiğini ve ona göre biçimlendiğini gösterir.*"[162]

MAKİNENİN OLUMSUZLUĞU VE OLUMLULUĞU

Sabit sermaye olarak makinenin gelişmesinin, otomatik makine sisteminin serveti arttırdığını, üretici güçleri geliştirdiğini gördük. Ne var ki bu sürece başka bir süreç eşlik eder. Makine teknik olarak geliştikçe, işçilerin kendileri makinenin bilinçli kol ve bacakları gibi olur. Beyin makinedir, kol ve bacaklar işçilerdir. İşçiler kendi beyinlerini makineye aktarmış, beyinsiz varlıklar gibidir. İşçiler makinenin gözleridir; onu gözetlerler, arızadan korurlar.

İşçinin becerisi, etkinliği makineye aktarılmıştır. Makine ustadır. Onun besinini veren işçilerdir. Bilim, makinenin cansız parçalarını işçiler sayesinde canlı hale getirir. İşçi bu sistemin canını makineye aktarmış ölü bir parçası gibidir. Egemen olan makinedir, köle olan işçidir. Tanrı olan makinedir, kul olan işçidir.

"*Sermaye, gerçek gelişmesi içinde, yığınsal emekle ustalığı bileştirir, ama öyle ki, yığınsal **emek fiziksel gücünü yitirir** ve ustalık işçide değil, makinede ve ikisinin bir bütün olarak fabrikadaki bilimsel bileşimindedir. Emeğin toplumsal ruhu, tek tek emekçilerin **dışında** nesnel bir varlık kazanır.*"[163]

[160] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.157, 160.
[161] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.641.
[162] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.176.
[163] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.22.

İşçi makinenin egemenliği altına girerek hem kendine, hem makineye yabancılaşmıştır. Ne makine, ne meta, ne üretim süreci işçinin egemenliğindedir. Ne de toplam olarak üretimin, üretim araçlarının sahibi işçidir.

Üretim sisteminin birliği işçiler tarafından değil, makine ve ona sahip olanlar tarafından kurulmuştur. Makine bir sermayedir; işçinin karşısına bir düşman gibi çıkar.

Bilgi, makinede toplanmış, işçiye yabancı bir şey olarak görünür. İşçi şimdi makinenin karşısında gereksiz bir şey olarak görünür. İşçinin yeteneklerinin yerine bilim ve teknoloji geçmiştir ve bunlar makinede toplanmıştır.

"***Bilim**, makinada, işçinin dışında ve ona **yabancı** bir şey olarak belirir; **canlı emek**, ondan bağımsız olarak işleyen nesnelleşmiş emeğe **tâbi** kılınır. Eylemi sermayenin ihtiyacına uymadığı takdirde, işçi gereksiz bir **fazlalık** hale gelir.*"[164]

Sermaye üretime bilimsel karakter verme eğilimini yükselttikçe, işçi bu sürecinin gittikçe önemsiz bir öğesi olarak görünür. Bilim, doğa güçlerini kendi hizmetine koşarak makineleri sürekli yetkinleştirir. Makine yetkinleştikçe, işçi yetkinsizleşir; bu büyük güç karşısında çaresizleşir. Burjuvazi makine yoluyla emeğin tüm bağımsızlığını, çekici karakterini yok eder.

"*Makinayı devreye sokmakla kapitalist, **emeği tüm bağımsızlığından ve çekiciliğinden soyar** ve kaldı ki sabit sermaye zaten emeğin bir ürünü, sermayenin sadece kendine malettiği yabancı emektir.*"[165]

Emek güçleri bol olmadığı için makine devreye girmez; eksik emek gücünün yerini doldurmak için üretim sürecine girmez. Bol olan emek gücünü gerekli ölçüye indirmek için araya girer. Üretken gücün çoğalması için işçinin dışında bir güç olan makinenin gücünün çoğalması, işçinin kendi gücünü yitirmesi gerekmektedir.

Sermaye bu eğilimini gerçekleştirirken hiç istemiş olmamasına karşın işçinin güç harcamasını en düşük düzeye indirir. Sermaye bilinçsizce geleceğin toplumuna emek-zamanını kısaltmanın koşullarını hazırlayarak hizmet eder.

"*Sermaye –**hiç bilmeden**– insan emeğini, güç harcama gereğini **asgariye** indirmektedir. **Kurtulmuş emek** bundan yararlanacaktır ve kurtuluşunun önkoşulu budur.*"[166]

Bilim, sermayenin tutsağı olur; sermaye, makinenin efendisi olur; işçi, sermayenin insanlıktan çıkmış bir bekçisi olur. İşçi üretim süreci karşısında bekçi ve düzenleyici durumdadır. Üretim sürecinin yanında yer alan ve onu gözetleyen işçi kendi kendini gereksizleştirir.

Sermaye, servetin kaynağı olarak emek zamanını görür; ama şimdi kendisi makineler sayesinde emek zamanını azaltır, emeği gereksizleştirir. Makine işçiyi çaresizliğe soktuğu kadar, sermayeyi de emek zamanını kısaltmak yönünden çaresizliğe sokar. Artı-değer emek zamanında üretilir. Emek zamanı otomatik makinelerle ortadan kaldırılırsa, artı-değer olanağı ortadan kaldırılır.

---

[164] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.642.
[165] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.646.
[166] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.646.

"*Bir yandan emek süresinin **minimuma** indirgenmesi için bastıran, öte yandan emek süresini **zenginliğin** tek ölçüsü ve kaynağı olarak vazeden sermaye, süregiden çelişkinin ta kendisidir. Sermaye zorunlu emeğe harcanan süreyi **azaltır**, ama sadece fazlalık emeğe harcanan süreyi **artırabilmek** üzere azaltır; dolayısıyla fazlalık emeği, giderek artan bir ölçüde, zorunlu emeğin koşulu –ölüm kalım meselesi– haline getirir.*"[167]

Demek ki, sermaye bir yandan serbest zamanın (özgür zamanın) koşullarını yaratır, diğer yandan bu serbest zamanı gasp eder. Bir yandan her yönüyle gelişmiş bireye ihtiyaç duyar; diğer yandan bireyi makinenin bir parçası haline getirerek aptallaştırır.

"***En gelişmiş makina**, o halde, işçiyi bir vahşinin çalıştığından, ya da kendisinin en basit, en kaba aletlerle çalışacağından **daha fazla** çalışmaya zorlar.*"[168]

Sermaye makineleri geliştirerek kendini geliştirir; ama aynı zamanda kendinin varlığının gereksizliğini de toplumsal üretime gösterir. Sermaye makineleri geliştirip modernleştirdikçe, emek zamanından tasarruf sağlar; dolayısıyla üretim giderlerini aşağıya çeker. Öte yandan emek zamanından tasarruf, serbest zamandan yararlanmak isteyen bireyi, toplumu ortaya çıkarır. Sermaye sonsuza kadar bu çelişkiyle birlikte yaşayamaz. Demek ki, makinelerin gelişiminde yaratılan olumluluk ile ortaya çıkan olumsuzluk, sermayenin karşısına üretici güçlerin gelişkinliği ile üretim ilişkilerinin buna uymaması şeklinde yansır.

ARTI NÜFÜS VE MALTHUS

Sabit sermayenin gelişmesi üretici güçleri geliştirir; kullanılabilir zaman (serbest zaman) yaratır; daha fazla artı-emek yaratır. Gerekli emeği harekete geçirerek bunu yapar. Ne var ki, sabit sermayenin bilim yoluyla teknolojik ilerlemeye uğratılması, bu gerekli emeği azaltır. Başka bir deyişle üretimi yapacak canlı emeği (işçiyi) azaltır. 10 işçinin yaptığı işi 1 işçiyle birlikte yapan bir makine, 9 işçiyi fazla nüfus haline getirir. 9 canlı emeğe olan ihtiyacı ortadan kaldırır.

Sermayenin eğilimi sabit sermayeyi geliştirmek olduğuna göre, çalışan nüfusu çoğaltmak kadar, bunun bir parçasını her zaman artı-nüfus olarak (işsizler olarak tutmak) da onun eğilimidir.

"*Dolayısıyla gene **sermayenin eğilimi**, çalışan nüfusu **çoğaltmak** kadar, bunun gerekli bölümünü sürekli **azaltmaktır** (bir bölümü sürekli olarak gene **yedekte** tutmaktır). Nüfusun çoğalması da bunun azalması için başlıca araçtır.*"[169]

Artı-emeğin artmasına, artı-nüfusun artması uygun düşer. Artı-nüfus (fazla nüfus) ise göreli yoksullukla özdeştir. Artı-nüfus, geçim araçları alması kısıtlanmış nüfustur.

Demek ki, sermayenin gelişmesi, büyümesi ile birlikte artı-nüfus sorunu da ortaya çıkar. Sabit sermayenin büyümesi ile artı-nüfusun büyümesi birbirine paralel gider.

* * *

[167] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.653.
[168] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.657.
[169] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.301.

Ekonomi politikçi Malthus sermayenin ilerlemesinin yaratımı olan artı-nüfusa dayanarak bir "nüfus teorisi" geliştirir. Malthus'a göre: Tarımsal üretim aritmetik oranda (1, 2, 3, 4, 5…) gelişir. Oysa nüfus geometrik oranda (1, 2, 4, 8, 16…) artar. Malthus bu teoriden yola çıkarak sermaye hesabına önlemler üretir.

Marx, *Grundrisse*'de Malthus'a yanıt verir. Artı-nüfusun varlığının, muhtaçlık olgusuyla özdeş olduğunu kabul eder Marx.

Toplumun bireylerinin bir kısmının artı-nüfus haline gelerek yeniden üretim koşullarından kopması, doğal olarak zorunlu geçim araçlarından kopması "muhtaçlık olgusunu" doğurur. Ama Malthus'un anlamadığı şey, bu durumun sermaye toplumuna özgü olduğudur.

"***Muhtaçlığın*** *bizzat emeğin ve emeğin üretici güçlerinin gelişiminin bir sonucu olarak gözükmesi ise, sadece* ***sermayeye dayalı*** *üretim tarzına özgüdür. O halde, toplumsal üretimin bir aşamasında* ***artık-nüfus*** *olan, bir başka aşamada olmayabilir.*"[170]

Antik çağda da artı-nüfus ortaya çıkmıştır. Kent nüfus fazlası, yeni yerleşim yerleri kurmak üzere dışarıya gönderilmiştir. Üretimin geriliği sınırlı bir nüfus kitlesiyle bağlaşabildiği için ekonomik zorunluluğa uyulmuştur. Nüfus ile artı-nüfus belli bir üretimsel temele denk düşer. Nüfusu aşma sınırı üretimsel koşullar tarafından düzenlenmiştir. Malthus üretimin biçimine, koşullarına bakmadan, bütün toplumlar için geçerli bir teori yaratır. Artı-nüfusu ekonomik gelişmenin farklı tarihsel aşamalarında hep aynı görüntü olarak görür; özgül farkları anlamaz.

Malthus, insanı tarihten soyutlar; dolayısıyla üretim koşullarından soyutlar; bu soyut insan yığını için bir nüfus teorisi yaratır.

Antik çağda fazla nüfus vardır; ama köle fazlalığı yoktur. Hatta köle azlığı vardır. Emekçi insanların (mülksüz insanların) fazlalığı sermaye dönemine özgüdür; sermayenin gelişmiş üretim koşullarına özgüdür.

"*Antik çağda artık-kölelerin bulunması, işitilmiş şey değildir. Tersine, kölelere ihtiyaç sürekli olarak artmıştır.* (…) *Artık-işçi, yani çalışan* ***mülksüz insanların fazla gelmesi****, sermaye çağının bir icadıdır.*"[171]

Malthus göreli artı-nüfusun sermaye için istediği zaman kullanabileceği bir nüfus olduğunu da anlamaz. Sermayenin kendisi göreli bir artı-nüfusa ihtiyaç duyar. Bu nüfus yedek işsizler ordusu olarak varlığını sürdürür ve işçiler ordusuna karşı rahatça kullanılır.

"*Göreli bir fazla-nüfus, sermaye için en iyi koşuldur.*"[172]

EMEK ZAMANINDAN TASARRUF YASASI

Emek zamanı, üretimin yapıldığı süredir; dolayısıyla artı-değerin üretildiği süredir. Emek zamanı iki parçalıdır: a) gerekli emek zamanı b) artı-emek zamanı. Gerekli emek zamanı işçinin yeniden kendisini ürettiği zamandır; sermayeden ücret olarak aldığı parayı karşılayan zamandır. İşçinin emek gücünün ödendiği zamandır. Artı-emek zamanı, artı-değerin üretildiği zamandır. Karşılığı işçiye ödenmeyen zamandır.

---

[170] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.607.
[171] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.610.
[172] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.14.

Sermayenin genel eğilimi, artı-emek zamanını yükseltmek, gerekli emek zamanını kısaltmaktır. **Emek zamanından tasarruf etmek sermayenin genel eğilimidir.** Sabit sermayenin (makinelerin), teknolojinin, bilimin gelişmesi, sermayeye emek zamanından tasarruf olanağını verir. Sabit sermayenin toplam değerini yükseltirken, sabit sermayenin parçalarının değerini küçültmeye, ucuzlatmaya çalışır.

"*Sermayenin eğilimi bir yandan sabit sermayenin toplam değerini **artırmak** ise, bir yandan da, aynı anda, sabit sermayenin tek tek parçalarının değerini **azaltmaktır**.*"[173]

Emek zamanından tasarruf, üretici güçlerin gelişimiyle doğru orantılıdır. Üretici güçler geliştikçe, sermaye emek zamanından tasarruf eder. Bunun sonucu, metaların üretim maliyetlerini düşürür.

"*Gerçek iktisat (tasarruf) **emek süresi tasarrufundan** ibarettir; (üretim maliyetinin asgariye indirilmesi); öte yandan, bu tasarruf **üretici gücün gelişmesiyle** özdeştir.*"[174]

Emek zamanından tasarruf etmek, serbest zamanın artması demektir. Serbest zaman, bireyin kendini çok yönlü geliştirebileceği zaman demektir. Ama sermaye bu serbest zamanın kullanılmasına izin vermez; serbest zamanı, artı-emek zamanı olarak kullanır. Sermaye bilmeden ve istemeden serbest zamanın koşullarını yaratır; emek süresinin toplum için minimuma indirgeneceği koşulları üretir. Öte yandan sürekli olarak bu zamanı artı-değer üreteceği zamana çevirir.

Sermaye için emek zamanından tasarruf yasası, artı-emek zamanını yükseltme yasası olarak işler.

* * *

Emek zamanından tasarruf sadece canlı emeğin zamanını kapsamaz. Cansız emeğin (geçmiş emeğin) zamanını da kapsar. Cansız emeğin (üretim araçlarının) modernleşmesi, gelişmesi metaların daha kısa zamanda üretilmesine hizmet eder.

Toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak zaman, toplumsal emek zamanıdır; yani canlı ve cansız emek zamanının toplamıdır. Toplumun yaşamasını sağlayacak üretimin örgütlenmesi, bu toplumsal zamanın uygun biçimlerde dağıtılmasını gerektirir. Emeğin ve üretim araçlarının toplumsal ihtiyaca göre üretim dallarına bilinçli biçimde dağıtılması, toplumsal serbest zamanı artıracaktır. Ne var ki, sermayenin yapısı toplumsal emek zamanının bilinçli biçimde dağıtılmasına izin vermez. Sermayenin yasaları piyasadan başka bir yerde işlemez. Toplumsal işbölümü, toplumsal emek zamanını kendiliğinden (bilinçsizce), rekabet temelinde dağıtır. Toplumun, toplumsal emek zamanı üzerinde bilinçli denetimi yoktur.

Sermaye bir yandan toplumsal emek zamanının kısatılması koşullarını hazırlar, diğer yandan plansız-anarşik yapısı nedeniyle bunalımlarla üretici güçleri tahrip eder. Sermaye, toplumsal emek zamanının hem tasarrufunu, hem tahribini içinde taşır.

Marx, *Grundrisse*'de sermaye düzeninde bilinçli uygulanmayan **zaman tasarruf yasasının**, ortakçı (komünal) bir toplumda en yüksek yasa olarak uygulanacağını söyler:

[173] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.698-699.
[174] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.662.

”*Zamandan iktisat ve **emek süresinin** çeşitli emek dallarına planlı olarak bölüştürülmesi, o halde **komünal üretim** temeli üzerinde de ilk iktisat yasası olarak kalmaktadır. Hatta daha da **yüksek düzeyde** bir yasa haline gelmektedir.*”[175]

* * *

Marx, *Grundrisse*’de zaman tasarruf yasasından kapitalizm sonrası ortakçı (sosyalist) toplum için başka bir sonuç daha çıkarır.

Mübadelenin kalktığı toplum olan sosyalizmde, değer yasası (metaları değerlerine göre mübadelesini sağlayan yasa) ortadan kalkacaktır; emek zamanından tasarruf yasası onun yerine geçecektir.

Sermayenin el koyduğu ve artı-emek zamanına dönüştürdüğü süre (serbest zaman = yararlanılabilir zaman = özgürlük zamanı) bu sefer toplumun gelişmesinin ve bireyin özgürlüğünün önkoşulu olacaktır. Serbest zamanı çoğaltmak, toplumun zenginliğinin ölçütü olacaktır.

”*Toplumsal üretken gücün gelişmesi öyle hızlı büyüyecektir ki, artık üretim herkesin servetinden sayılmakla birlikte, herkesin **yararlanılabilir zamanı** da artacaktır. Çünkü gerçek servet, bütün bireylerin gelişmiş üretken gücüdür. Artık o zaman servetin ölçüsü hiç de emek-zamanı değildir, **yararlanılabilir zamandır**.*”[176]

Sermaye döneminde tam işletilmeyen ya da sermayenin yararına işletilen zaman tasarruf yasası, sosyalizmde toplumun serbest zamanını yükseltme amacına hizmet edecektir. Üretim ilişkilerinin bilinçli hale gelmesi, toplumun kendi üretimi üzerinde bilinçli-planlı denetim sağlaması, zaman tasarruf yasasının toplum yararına kullanılmasını sağlayacaktır.

[175] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.252.
[176] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.177-178.

REKABET VE ÖZGÜRLÜK

Rekabet tarihsel olarak dünya pazarındaki kısıtlamalara, korumacılığa, yasakcılığa son verilme istemiyle sermaye tarafından ortaya konur. Aynı anlama gelmek üzere sermaye öncesi üretim biçiminin engellerinin yadsınmasıdır. "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" sloganı bu dönemin sloganıdır.

Serbest rekabetin koşulları, sermayenin kendisini engelleyen kendinden önceki üretim biçimi koşulları içinde hazırlanmıştır. Sermaye bu koşulları kullanarak kendini özgür durumu getirir. Sermaye her zaman kendi sınırları içerisinde, kendi yaşam koşullarıyla kendini sınırlamak ister. Sermayenin serbest rekabeti, sermayenin başka bir sermaye ile ilişkisinden başka bir şey değildir.

"***Serbest rekabet**, sermayenin kendi kendisiyle bir **diğer sermaye** biçiminde ilişkiye girmesidir.*"[177]

* * *

Rekabet, sermayeye dıştan dayatılmış bir hareket biçimi değildir; kendine özgü, kendine ait, kendi doğasından kaynaklanan bir olgudur. Rekabetin anası sermayedir; birçok sermayeyi rekabet ile birlikte doğurur. Dolayısıyla birçok sermayenin arasındaki ilişki biçimidir. Bundan dolayı sermayenin varlığıyla, birçok sermayenin birbirine etkisidir. Rekabet, sermayelerin birbiri üzerine karşılıklı etkisidir; zıt kutuplar olarak birbirlerini iterler. Diyalektiğin karşıtların birliği ve savaşımı ilkesi, sermayenin içindeki rekabette açıkça gözükür. Bir sermaye karşısında başka bir sermaye olmadan var olamaz; dolayısıyla rekabet etmeden var olmaz. Rekabet, sermayenin birbirinden kaçması ve kovalamasıdır.

Sermaye rekabet yoluyla sermayenin kanunlarını hem kendine, hem karşıdaki sermayeye zorla kabul ettirir. Sermayeye dayalı üretim biçiminin rekabet yoluyla yayılması böyledir. Her sermaye bu yasayı uygulamaya çalışır.

"*Rekabet, çok **sayıda sermayenin**, sermayenin organik yasalarını birbirlerine ve kendi kendilerine **zorla** empoze etmeleridir.*"[178]

Burjuva üretim tarzının hareket ettirici en büyük etkeni rekabettir. Rekabet, burjuva üretiminin yasalarını uygulayan büyük güçtür. Gerçekleşen yasaların bir sonucudur. Rekabet, kapitalizmin yasalarını açıklamaz; bu yasaları gösterir. Yasaların gerçekleştiğini gösteren bir görüntüdür rekabet. Rekabet geliştikçe sermayenin yasaları bu görüntü sayesinde daha fazla netliğe kavuşur. Rekabet, sermayenin yasalarını görünür hale getiren bir turnusol kâğıdı gibidir.

"***Serbest rekabet geliştikçe** ve ancak bu gelişme ölçüsündedir ki sermayenin –tarihî gelişiminin emekleme çağında sadece birer **eğilim** olarak kendilerini gösteren– **organik yasaları**, ilk kez birer **yasa** olarak vazedilirler; sermayeye dayalı üretim ilk kez kendi tutarlı biçimleri içinde*

[177] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.624-625.
[178] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.626.

ortaya çıkar, çünkü serbest rekabetin gelişmesi, sermayeye dayalı üretim tarzının özgürce gelişimidir."[179]

* * *

Serbest rekabet, sermayenin birbiriyle özgürce savaşmasıdır. Sermaye birbiriyle rekabet temelinde savaştıklarında özgür olduklarını gösterirler.

Ekonomi politikçilerin bazıları, serbest rekabetin yarattığı sermaye özgürlüğünü, bireylerin özgürlüğüne eşitler. Burjuva toplumun kendi çıkarından başka bir şey düşünmeyen bireyinin birbiriyle çatışmasını özgürlük olarak görürler.

Ne var ki, sermayenin özgür rekabetiyle özgürlüğe kavuşan bireyler değil, sermayedir. Bireylerin kendi aralarındaki karşıtlıkların ve savaşımın özgürlük olarak görünmesi yanıltıcıdır.

"*Özgür rekabette özgürlüğüne kavuşan **bireyler değil**, sermayedir. Sermayeye dayalı üretim, toplumsal üretimin gelişimine tekabül eden, dolayısıyla zorunlu biçim olduğu sürece, bireylerin sermayenin saf koşulları çerçevesinde **devinmesi**, özgürlük olarak **görülür**.*"[180]

Demek serbest rekabet, sermayenin özgürlüğüyle özdeştir. Ne var ki, bireyin özgürlüğüyle özdeş değildir. Sermayeye dayalı üretim biçimi, bireyin özgürlüğünün engelidir. Birey ancak kapitalist sermaye düzeninin ortadan kaldırılmasından sonra (komünizmde) özgür olacaktır.

[179] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.625.
[180] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.625.

MEYVE VEREN OLARAK SERMAYE

Artı-değer elde etmek bireysel sermayenin amacıdır. Artı-değeri yaratan sürenin, artı-emek zamanı olduğunu biliyoruz. Ayrıca artı-değeri yaratanın sermayenin değişen parçası olduğunu biliyoruz. Gerekli emek zamanında artı-değer yaratılmadığını biliyoruz. Marx, *Grundrisse*'de sermayenin yaptığı sömürünün derecesini saptamak ister. Bu amaçla artı-değer oranından bahseder. Marx, artı-değer ile kâr arasında bir ayrım yapar. Dolayısıyla kâr oranını da ele alır. Bu kategoriler artı-değerin nasıl kâra dönüştüğünü anlamamıza hizmet edecektir.

ARTI-DEĞER ORANI VE KÂR ORANI

Artı-değer oranı, sermayenin sömürü derecesini gösteren orandır. Artı-değerin, sermayenin değişen kısmına yüzde olarak oranıdır. Değişen sermaye, işçiye ödenen ücretleri (emekgücünü) kapsar. **Artı-değer oranı** = Artı-değer x % 100 / Ücret (değişen sermaye), olmak zorundadır.

Artı-değer = Artı-emek zamanıdır. Ücret, işçinin kendisi için çalıştığı gerekli emek zamanıdır. O halde: **Artı-değer oranı** = Artı-emek zamanı x % 100 / Gerekli emek zamanı, olarak da formüle edilebilir. Artı-emeğin, gerekli emeğe oranına, **artı-değer oranı** denir.

Artı-emek zamanı = Ödenmemiş emektir.

Gerekli emek zamanı = Ödenmiş emektir.

Artı-değer oranı = Ödenmemiş emek x % 100 / Ödenmiş emek.

Sözgelimi bir işçi 12 saatlik emek zamanının 5 saatini gerekli emek olarak kendine çalışırsa, ve 7 saatini patrona çalışırsa, Artı-değer oranı: 7 x % 100 / 5 = % 140 olur.

"*Gerçek artık-değeri belirleyen, **artık-emeğin zorunlu emeğe**, ya da sermayenin –nesnelleşmiş emeğin– canlı emekle mübadele edilen parçasının, onun yerine konulan nesnelleşmiş emek parçasına **oranıdır**.*"[181]

* * *

Üretim sadece değişen sermaye (emekgücü) ile yapılmaz. Üretime değişmez sermaye de katılır. Kapitalist, sermayenin değişmez parçası (üretim araçları) için de masraf yapar. Kâr ancak hem değişen, hem de değişmez sermayeyi hesaba katarak bulunabilir. Yatırılan değişen ve değişmez sermaye üzerinden (toplam sermaye üzerinden) hesaplanan artı-değer, kâr olarak sermayenin karşısına çıkar. Kâr ile artı-değer belirli özel koşullarda eşit olabilir. Bu noktaya sonra değineceğiz.

"***Kâr** biçimindeki artık-değer, üretim sürecinde önvarsayılmış olan **sermayenin toplam değeri** üzerinden hesaplanır.*"

"*Sermayenin belli bir döngü periyodu içinde vazettiği artık-değer, üretimde önvarsayılan **toplam sermaye** değeri üstünden ölçüldüğü takdirde, **kâr** biçimini alır. Oysa **artık-değer**,*

[181] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.679.

doğrudan doğruya sermayenin canlı emekle mübadelede kazandığı artık-emek süresi ile ölçülür."[182]

Demek ki, kâr ile artı-değer aynı şey değildir. Artı-değer, değişen sermaye üzerinden hesaplanır. Kâr, hem değişen, hem de değişmez sermayenin toplamı üzerinden hesaplanır. Dolayısıyla sermayenin sömürü derecesini gösteren artı-değer oranı ile kâr oranının da aynı olmaması gerekir.

* * *

Kâr oranı, sermayenin yaptığı sömürünün verimliliğini ölçer. Artı-değerin, toplam sermayeye oranı, kâr oranıdır.

Kâr oranı = Artı-değer x % 100 / Toplam sermaye =

Artı-değer x % 100 / Değişen sermaye + Değişmez sermaye.

Kâr oranı yüzde olarak ne kadar kâr elde edildiğini gösterir. Sözgelimi sermaye bir üretime 400 birimlik bir sermaye yatırmışsa ve 50 birim artı-değer kazanmışsa:

Kâr oranı = 50 x % 100 / 400 = % 12,5'tur.

Kâr oranı (haddi), sermayenin kendi değerini yükseltmesinin ifadesidir. Kâr haddini belirleyen; artı-değerin, sermayenin değerine (bütün parçalarına) oranıdır.

"*Sermayenin ürünü kârdır. Demek ki, artık-değerin büyüklüğü, sermayenin değeri cinsinden ölçülür ve dolayısıyla* ***kâr haddini*** *belirleyen de,* ***(artık-değerin) sermayenin değerine oranıdır.***"[183]

* * *

Kâr oranı, artı-değer oranından daha büyük olabilir mi? Olamaz! Çünkü:

Kâr oranı = Artı-değer / Toplam sermayedir.

Artı-değer oranı = Artı-değer / Değişen sermayedir.

Toplam sermaye her koşulda, değişen sermayeden büyüktür.

Sözgelimi, artı-değer = 100, Değişen sermaye = 200.

Değişmeyen sermaye = 300 ise:

Kâr oranı = 100 x %100 / (200 + 300) = 1 000 / 500 = % 2,

Artı-değer oranı = 100 x % 100 / 200 = 1 000 / 200 = % 5.

[182] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.679, 692-693.
[183] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.677-678.

Kâr oranı, artı-değeri sermayenin toplam değeri üzerinden ifade ederken; artı-değer oranı, artı-değeri canlı emek üzerinden (değişen sermaye üzerinden) ifade eder. Bu nedenle her zaman kâr oranı (kâr haddi) artı-değer oranından küçüktür.

"***Kâr*** *olarak ifade edilen artık-değer, artık-değerin kendi dolaysız gerçekliği içinde aslında olduğundan daha* ***küçük*** *bir oranı temsil eder. Çünkü artık-değer oranı, sermayenin bir parçası, yani canlı emekle mübadele edilen dilimi üstünden hesaplanacak yerde* (...) ***sermayenin tümü*** *üstünden hesaplanmaktadır.*"

"*Kâr haddi* (...) *hiçbir zaman sermayenin emeği sömürme oranını değil, ondan çok daha* ***küçük*** *bir oranı ifade eder.*"[184]

* * *

Kâr oranı ile artı-değer oranın eşit olmasının koşulu nedir?

Eğer değişmez sermaye = O ise, o zaman kâr oranı ile artı-değer oranı eşit olur. Demek ki, kâr oranının gerçek artı-değer oranını ifade etmesi (çakışması), sermayenin tümünün işçi ücretlerine ödenmesini şart koşar. Hammadde ve üretim aletlerinin değeri = O olmalıdır. Bu durumda değişmez sermayeye hiç bir masraf yapılmamıştır; yani değeri sıfırdır. Bu varsayım, sermaye yasalarına uymaz; burjuva üretim tarzının inkârıdır. Kâr oranının, artı-değer oranıyla eşit olabilmesi ancak şu koşulda mümkündür:

"*Üretim süreçlerinin eseri olan hammaddeler (çıkartım sanayiinin ürünleri), dolayısıyla (her türlü)* ***hammadde = O*** *olmakla kalmayıp, araç biçiminde olsun gelişkin sabit sermaye biçiminde olsun,* ***üretim araçları da = O*** *olduğu takdirde sözkonusu olabilir.* ***Sermayeye tekabül eden üretim tarzı temeli üzerinde bu koşulların gerçekleşmesi ise, imkân dışıdır.***"[185]

KÂR ORANLARININ EŞİTLENMESİ VE ORTALAMA KÂR

Eşit büyüklükteki sermayeler farklı büyüklükte artı-değer üretirler. Dolayısıyla kâr oranları farklıdır. Sermaye rekabet koşullarında birbirini etkiler ve belirler. Sermaye daima kâr oranının düşük olduğu alanlardan, yüksek olduğu alanlara doğru akar. Bir üretim dalında kâr oranı düşükse, kâr oranının yüksek olduğu üretim dalına akıştan dolayı kâr oranları bir noktada eşitlenmelidir. Rekabetin etkisi bu yasayı görünür hale getirir. Eğer rekabet olmasaydı (sermaye birçok sermayeden ibaret olmasaydı) kâr oranlarının eşitlenmesine gerek de olmazdı.

"*Farklı sanayi dallarındaki eşit büyüklükte sermayelerin kârları arasındaki* ***eşitsizlik, rekabet*** *sayesinde gerçekleşen* ***eşitlenmenin*** *koşulu ve önvarsayımıdır.*"[186]

Demek ki, sermayenin çokparçalı olmasının ve aralarındaki rekabetin sonucu olarak toplumsal sermaye açısından genel (ortalama) bir kâr oranına ulaşması zorunludur. Bunun diğer anlamı, bir sermayenin artı-değerinin, eşitlenmek için başka bir sermayeye aktarımı gerekir. Burada artı-değer, genel kâra dönüşür.

[184] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.693, 694.
[185] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.694.
[186] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.689.

"*Kârın genel oranı ancak ve yalnız, kâr oranı bir iş dalında çok yüksek ve ötekinde çok küçük ise; yani artı-değerin bir kısmının –artı-emeğe eşit olan kısmının– bir kapitalist tarafından ötekine **devredilmesi** sonucu olanaklıdır. Örneğin 5 iş dalında kâr oranları*

a % 15; b % 12; c % 10; d % 8; e % 5

ise, ortalama oran % 10'dur; ama bunun gerçekte varolması için, A ve B kapitalistinin D ve E'ye % 7, yani D'ye ve E'ye 5 vermesi zorunludur, C için ise durumda bir değişme olmamıştır."[187]

Artı-değerin, genel kâra dönüşümü ayrıca şunu gösterir: Artı-değer ile kâr her koşulda değil, ortalama sermaye için (kâr oranı, genel kâr oranıyla çakışan sermayeler için) eşit olabilir. Her bireysel sermaye için elde edilen artı-değer miktarıyla, elde edeceği genel kârın çakışmama olasılığı vardır. Kârların eşitlenmesi (genel kâr oranı), toplam toplumsal sermayenin ürettiği artı-değerin, her sermayeye büyüklüğüyle orantılı olarak dağıtılmasına yol açar.

"*Sermayeler artı-değeri belirli **genel oranlarda** paylaşırlar.*"[188]

* * *

Kâr oranlarının eşitlenebilmesi için metaların mübadele oranlarının, kendi öz meta değerlerinden farklılaşması zorunludur; yoksa kâr oranları eşitlenemez. Bu nedenle tekil (bireysel) sermayelerin arasında bir artı-değer aktarımı olur. (Organik bileşimi düşük sermayelerden, organik bileşimi yüksek sermayeye doğru artı-değer aktarımı olur.) *Grundrisse* bu noktayı sermayenin organik bileşimi üzerinden açıklamaz.

Demek ki, tekil (bireysel) sermayeler için artı-değer ile kâr birbirinden farklılaşır. Bazen çakışır. Ne var ki, toplam toplumsal sermaye açısından (bütün sermayelerin toplamı açısından) bakıldığında durum böyle değildir. Toplam kâr, toplam artı-değerden büyük olamaz. Toplumsal sermayenin toplam kârının, toplumsal sermayenin elde ettiği artı-değere eşit olması zorunludur. Çünkü eşit kâr oranı, toplam toplumsal sermayenin yarattığı artı-değerin, her tekil-bireysel sermayeye büyüklüğü oranında dağıtılmasıyla ortaya çıkmıştır.

Toplam artı-değer değişmemiş, yalnızca bireysel sermayeler arasındaki dağılımı değişmiştir.

"*Dolayısıyla **toplam artık-değer** ve artık-değerin bir başka tarzda hesaplanmasından ibaret olan **toplam kâr**, bu işlemde ne artabilir, ne de azalabilir; **toplam artık-değer** değil, sadece farklı sermayeler arasındaki **bölünümü** değişebilir.*"

"*Kapitalist sınıfının kârı olarak kâr, toplam artık-değerden daha **büyük** olamaz.* (...) *Dolaysız biçimiyle **kâr**, sermayenin toplam değerinin bir yüzdesi cinsinden ifade edilen **toplam artık-değerden** başka bir şey değildir.*"[189]

Bir kez daha not edelim ki, bireysel sermayeler için artı-değer ile kârın her koşulda eşit olmamasının nedeni, genel kâr oranının oluşum sürecidir. Bireysel sermayeler arasında artı-değer aktarımı olmadan genel kâr oranı oluşmaz.

---

[187] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.334.
[188] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.137.
[189] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.689, 701.

METANIN ÜRETİM MALİYETİ VE FİYATI

Sermaye bir metanın üretim maliyetini üretime yatırdığı toplam sermaye (değişmez ve değişen sermaye ile) eşitler. Artı-değeri, metanın üretim maliyetine katmaz. Böylece sermayenin meyvesi, değişmez ve değişir sermayenin ürünü olarak görünür. Oysa artı-değeri yaratan değişir sermayedir. Sermaye artı-değeri hesaba katmadan metanın üretim maliyetini yalnızca iki sermaye toplamıyla eşitler. Metanın satış fiyatı ile üretim maliyeti arasındaki fark, sermaye için kâr olarak adlandırılır.

"***Sermaye açısından üretim maliyeti*** *sadece kendi fiilen avans olarak* ***yatırdığı değerlere eşittir****, dolayısıyla üretimde sermayeye maledilen ve dolaşımda realize edilen* ***artık-değeri içermez****. Sermayenin açısından sözkonusu olan üretim maliyeti, o halde,* ***gerçek üretim maliyeti*** *değildir. Çünkü artık-değer sermayeye hiçbir şeye malolmamaktadır. Ürün fiyatının üretim maliyet fiyatının üstünde kalan fazlası, ona kârını verir.*"[190]

Marx, *Grundrisse*'de metanın fiyatının şu parçalardan oluştuğunu belirtir:

- Hammadde, makineler (yani değişmez sermaye)
- Ücret (yani değişir sermaye)
- Karşılığı ödenmemiş artı-emek (yani artı-değer)

"*Üretim sürecinde vazedilen değerin mübadelede fiyatını realize ettiğini kabul edersek,* ***ürünün fiyatı*** *gerçekte* ***hammaddenin, makinanın, ücretin ve karşılığı ödenmemiş artık-emeğin*** *içerdiği toplam emek miktarının eşdeğerini ifade eden para tutarından ibarettir.*"[191]

Demek ki, Marx'a göre:

Metanın fiyatı = Değişmez sermaye + Değişir sermaye + Artı-değer.

* * *

Marx *Grundrisse*'de kârların eşitlenmesini, bireysel sermayelerin artı-değerinin farklılaşacağını kabul etmemiş miydi?

Marx'ın bir adım daha atıp şöyle demesi gerekirdi:

Metanın fiyatı = Değişmez sermaye + Değişir sermaye + genel (ortalama) kâr.

Aslında Marx'ın *Grundrisse*'deki kâr ve artı-değer farklılaşmasına ve kârların eşitlenmesine bakışından çıkan sonuç budur.

Marx, *Grundrisse*'de var olan bu mantığı devam ettirip "üretim fiyatları" formülasyonuna ulaşmayı *Kapital*'de (*Artı-Değer Teorileri*'nde ve *Kapital*'in üçüncü cildinde) yapacaktır.

Eşit büyüklükteki sermayelerin eşit kâr oranı elde edebilmesini gerçekleştiren mübadele oranlarına "**üretim fiyatı**" ismini verecektir.

---

[190] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.690.
[191] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.691.

Farklı sektörlerdeki kâr oranlarının eşitlenmesi, metanın değeri içindeki artı-değeri, ortalama kâra dönüştürür. Böylece gerçek meta değerinden farklı **üretim fiyatları** pazarda ortaya çıkar. Bu olay aslında kapitalist maliyet fiyatına, kapitalist ortalama kârın eklenmesidir; bireysel kapitalistin artı-değerinin yerine, ortalama kârın geçmesidir.

"*Üretim-fiyatı, **ortalama kârı** içerir. Biz buna **üretim-fiyatı** diyoruz.*"[192]

Kısacası, piyasadaki ortalama kâr sayesinde metaların ulaştıkları fiyatlara, **üretim fiyatları** diyoruz. Üretim fiyatı = metanın kapitalist maliyet fiyatı + ortalama kârdır.

Üretim fiyatı, metanın üretim maliyetine (değişmez ve değişir sermayeye), ortalama kârın eklenmesiyle) ortaya çıkar.

Üretim fiyatı = Değişmez sermaye + Değişir sermaye + Ortalama kâr = Üretim maliyeti + Ortalama kârdır.

Üretim fiyatı kategorisi, değer yasasının biçimini değiştirir. Metalar, kendi değerleri üzerinden değil; üretim fiyatları üzerinden mübadele edilirler. Marx, *Grundrisse*'de bunu söyleyebilecek bütün kanıtlara sahiptir. Ne var ki, bu sorun *Kapital*'de çözülecektir.

KÂR ORANININ DÜŞME EĞİLİMİ YASASI

Sermaye ve kâr oranı (haddi) aynı oranda büyüyebilir mi? Marx, *Grundrisse*'de bu soruyu sorar. Bu sorunun yanıtının olumlu olabilmesi için, değişmez ve değişen sermayenin aynı oranda büyümesi gerekir. Eğer toplam sermayenin her iki parçası aynı hızla büyüyorsa, hem sermaye büyümüş olur, hem de kâr oranı büyür. Nitekim sermayenin kendi üretim tarzını tam yerleştiremediği, sermayenin emek üzerinde biçimsel boyunduruğunu kurduğu dönemde (mutlak artı-değerin, üretim sürecine en uygun olduğu dönemde) bu mümkündür.

"*Bu çeşit bir büyüme ancak sermayenin üretim tarzının henüz sermayeye uygun biçimi kazanmadığı dönemlerde, ya da sermayenin henüz sadece **biçimsel bir egemenlik kurmuş** olduğu üretim alanlarında, örneğin tarımda sözkonusu olabilir.*"[193]

Ne var ki, sermayenin kendi üretim tarzını mutlak olarak kurduğu, emeğin üzerinde gerçek boyunduruğunu sağladığı dönemde (göreli artı-değerin egemen olduğu dönemde) bu durum olanaklı değildir. Çünkü sermayenin eğilimi emek üretkenliğini artırma yönündedir. Bu ise değişmez sermayeyi (en başta sabit sermayeyi-makineleri) geliştirmesini gerektirir. Bilim-teknoloji-makineler geliştikçe, sermayenin değişmez parçasına ayrılan pay artarken, emek üretkenliğinin artmasıyla değişir sermayeye ayrılan pay azalır. Bu açıdan sermayenin iki parçasının aynı oranda büyümesi, sermayenin eğilimiyle uyuşmaz; sermayenin gelişme sürecini nakzeder, yani bozar.

"*Sermayenin iki kısmının **aynı oranda büyümesi** demek, sermaye büyüdüğü halde, emeğin **üretici gücünün büyümemesi**, gelişmemesi demektir. Bu ikisi birbirini nakzeder. Böyle bir şey sermayenin ve özellikle **sabit sermayenin gelişme yasasıyla** çelişir.*"[194]

* * *

[192] Karl Marx, *Kapital III*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1997, s.177.
[193] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.680-681.
[194] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.680.

Demek ki, sermayenin genel eğilimi, değişmez sermayeyi yükselterek, değişen sermayeyi (artı-değeri yaratan sermayeyi) azaltmak yönündedir.

Kâr oranı = Artı-değer x %100 / (Değişmeyen + değişen sermaye) olduğuna göre:

Değişmeyen sermayenin büyümesi (emeğin üretkenliğinin artması), değişen sermayenin azalması, kâr oranında bir düşme eğilimi yaratır.

Genel bir eğilim olarak emek üretkenliğinin büyüme ölçüsünde kâr oranı azalır. Emeğin üretken gücünün büyümesi şu anlama gelir:

- Değişmeyen sermayenin büyümesi,
- Göreli artı-değerin artması,
- Gerekli emek-zamanının azalması,
- Değişen sermayenin azalması.

Kâr oranı; değişmeyen sermayenin büyümesiyle, göreli artı-değerin artmasıyla ters orantılıdır. Bu nedenle kâr oranı bir düşme eğilimine sahip olur. Marx, artı-değerin kâra dönüşümünden çıkan birinci yasanın (kâr oranının, artı-değer oranından düşük olduğunu ifade eden yasanın) bu ikinci yasa ile tamamlandığını belirtir.

"*İkinci büyük yasa,* (...) *emeğin üretici gücü arttığı oranda,* ***kâr haddinin düşeceği*** *yasasıdır.*"

"***Kâr haddi*** *o halde nispî artık-değer ya da artık-emeğin artışıyla, üretici güçlerin gelişmiyle ve üretimde değişmez sermaye olarak istihdam edilen sermayenin büyüklüğü ile* ***ters orantılıdır****.*"[195]

Marx, *Grundrisse*'de anlattığı kâr oranının düşme eğilimi yasasını ve yasayı engelleyen faktörleri *Kapital*'de yeniden daha geniş ele alacaktır.

PERİYODİK BUNALIM

Kâr oranın düşme eğilimi yasasından Marx, periyodik bunalım teorisine varır. Aynı zamanda sermayenin sınırlarına, yıkılışına varır.

Sermaye, kâr oranı düşüş eğilimini azaltmak için her yolu dener. Marx sermayenin bu yasayı etkisizleştirme yollarını ayrıntılandırmaz; ama sermayenin ilk önleminin, gerekli (zorunlu) emeğe olan payı azaltmaya (ücretleri, emekgücünün değerinin altına düşürmeye), artı-emek miktarını artırmaya (emeğin sömürü yoğunluğunu yükseltmeye) çalışacağını söyler. Böylece üretici güçlerinin yükseltilmesi ile üretici güçlerin en önemlisi olan insanın alçaltılması çakışır.

"*Sermayenin, canlı emeğin sermayenin bütününe oranındaki ve dolayısıyla da önvarsayılmış sermayeye oranla –yani* ***kâr olarak– hesaplanan artık-değerdeki bu düşmeyi durdurmak için*** *her çareyi deneyeceği, bu amaçla* ***zorunlu emeğe ayırdığı payı azaltmaya*** *ve daha da önemlisi, harcanan toplam emek içindeki* ***artık-emek miktarını artırmaya*** *çalışacağı tabiidir. Böylelikle üretici güçlerin ulaştığı en yüksek gelişme düzeyi ve eldeki zenginliğin ulaştığı en büyük*

[195] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.694, 695.

boyutlar, sermayenin değerini yitirmesiyle, ***işçinin alçaltılması*** *ve yaşam güçlerinin en katı ve mutlak biçimde tüketilmesiyle üst üste düşecektir.*"[196]

Bunalım, sermayenin bir kısmının değersizleşmesi (tahrip olması) demektir. Sermayenin bir parçasının üretken olmayan biçimde heba edilmesi demektir.

Sermaye tarihi ilerlemesi içinde üretici güçleri belirli bir noktadan sonra yeterli ölçüde geliştiremez. Aksine üretici güçleri periyodik bunalımlarla yıkıma uğratır. Bunalımlar, üretici güçlerin gelişmesinin sermaye için bir ayakbağı haline gelmeye başladığını; sermayenin de üretici güçlerin gelişmesine ayakbağı haline gelmeye başladığını pratikte gösterir. Bunalımlar sermayeye verilmiş ölüm haberleridir. Gelecekteki ortakçı toplumun da çağırıcılarıdır.

"*Bu çelişkiler, emeğin aniden durduğu ve* ***sermayenin büyük bir kısmının tahrip edildiği*** *patlamalara, çalkantılara,* ***bunalımlara*** *yol açar, ve bu yolla sermaye, varlığını sürdürebileceği bir düzeye zorla geri götürülür.*"

"*Toplumun* ***üretken gelişimi*** *ile varolan* ***üretim ilişkileri*** *arasındaki giderek artan uyumsuzluk, kendini keskin çelişkiler,* ***bunalımlar****, kramplar biçiminde ortaya koyar. Sermayenin, kendi dışındaki ilişkiler tarafından değil, bizzat kendi varlığını sürdürmesinin koşulu olarak zorla tahrip edilmesi, pılını pırtını toplayıp yerini* ***toplumsal üretimin daha yüksek bir aşamasına bırakması*** *için kendisine verilen işaretlerin en çarpıcısıdır.*"[197]

* * *

Marx *Artı-Değer Teorileri*'nde periyodik bunalımları *Grundrisse*'den daha ayrıntılı inceler. *Grundrisse*'deki yaklaşımı daha iyi özümseyebilmek için Marx'ın oradaki görüşlerine kısaca bakalım.

Marksizm, **bunalım olasılığı** ile **fiili bunalım** arasında kesin bir ayrım yapar.

Bunalım olasılığı, bunalımın kapitalist üretim biçimi içinde hangi maddi temelden üretiğini, bunalımın önkoşullarını gösterir. Hangi koşulların bunalımı olanaklı kıldığını gösterir. Bir benzetme yapacak olursak, bunalımın nasıl bir rahimden doğduğunu gösterir. Bir bebeğin doğmasını sağlayan maddi koşullar neyi anlatıyorsa, bunalım olasılığı da bunalımın doğmasının maddi koşullarını anlatır. Bunalım olasılığı, bunalıma gebe olabilme ihtimalidir. Fiili bunalım ise doğmuş bir bebektir.

Bunalım olasılığı birtakım etmenlerle birleşerek fiili bunalıma dönüşür. Bu açıdan bunalım olasılığını açıklayan nedenlerle, fiili bunalımı açıklayan nedenler özdeş değildir.

Bunalım olasılığı, **hem üretim içindedir; hem de dolaşım alanı içindedir**. Ne var ki, bir üretim tarzını belirleyen genelde üretim olduğundan dolayı, bunalım olasılığının temel koşulları üretim içindedir. Üretimin her toplum biçimi için geçerli olduğunu biliyoruz. Bütün toplum biçimleri üretim yaptıkları için bunalım olasılığı taşımaz.

Kâr oranının düşme eğilimi yasası veya sermaye birikiminin genişleme eğilimi, kapitalist üretim tarzında sürekli işleyen bir yasadır. Bu bunalım olasılığının maddi koşullarını ifade eder; ama bunalımın kendisini ifade etmez. Bu yasalar sürekli kendilerini duyurduklarına göre,

[196] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.684.
[197] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.683, 684.

sürekli bunalım olması gerekir. Marksizm böyle bir saçmalığı kabul etmez. Zaten bu nedenle bunalım olasılığı ile bunalımı iki farklı kategori olarak ele alır. Ayrıca bunalım olasılığı sadece üretim alanını kapsamaz; aynı zamanda dolaşım alanını, yani mübadele alanını da kapsar.

Kâr oranının düşmesi ile hızlandırılmış sermaye birikimi paralel giden iki süreçtir. Birbirini olumsuz anlamıyla etkilerler. Kâr oranı düşer, sermayenin elindeki artı-değeri yeniden sermaye birikimi için üretime yatırması geriler. Kâr oranının düştüğü bir ortamda sermaye yatırım yapmak istemez. Aşırı sermaye birikimi vardır; ama sermayenin üretime yatırılmaması, piyasadaki değişmeyen sermayeye (makineler, hammaddeler, vb.) ve değişen sermayeye (emek-gücüne) olan toplam talebi azaltır. Bu durum **aşırı üretim** yapıldığını gösterir. Toplam talebin az olması, toplam üretimin fazla olduğunu gösterir; aşırı üretimi gösterir.

Aşırı üretim = aşırı meta yığını demektir.

Demek ki, piyasada satışı bekleyen metaların bolluğu söz konusudur. Ama talep azdır. Dolaşımdaki bu metalar satılamayacaktır; artı-değer realize edilemeyecektir. Başka bir deyişle üretim ile dolaşım arasındaki bağ kopacaktır; alım-satım birleşmeyecek, birbirinden ayrılacaktır. İşte bu durum, bunalım olasılığını bunalıma dönüştürür.

Dünya pazarı bütün ulusal pazarları birleştirmiştir. Bir kapitalist ulusal pazar, diğer kapitalist ulusal pazara bağlanmıştır. Kredi sistemi ulusal pazarları birbirine daha yoğun biçimde bağlar. Dünya pazarının bir parçasında başlayan bunalımın aynı zamanda dünyanın diğer pazarlarına yayılması bu nedenledir. Periyodik (devresel) bunalımlar dünya çapında meydana gelir. Bunalım aslında dünya pazarının bunalımıdır; dünya kapitalizminin çelişkilerinin açığa çıkmasıdır.

Marksist bunalım teorisini kabaca şöyle özetleyebiliriz: Kapitalist üretim biçimi bünyesinde sürekli olarak bunalım olasılığını üretir. Sermayenin üretim alanındaki değerlenme sürecinde karşılaştığı sorunlar, bunalımın asıl nedenidir. Dolaşım alanında artı-değerin relaize olamaması, üretim ile dolaşım ilişkisini koparark bunalımı ortaya çıkarır.

Bunalımın kökeninde kâr oranının düşme eğiliminin gerçeklik kazanarak, eğilimden bir somut olguya dönüşmesi yatar. Sermayenin organik bileşimi ile emek üretkenliği arasındaki ilişki, emek üretkenliğinin aleyhine döndüğü andan itibaren (emek üretkenliğinde bir tıkanıklığın oluşmasını sağladığı andan itibaren) kâr oranı düşer. Kazanılmış artı-değeri yeniden üretim sürecine yatırmada isteksizlik doğar. Sermaye üretime yatırılmadan (ek değişmeyen ve değişen sermaye talebi yaratmadan) atıl duruma geçer. Bunun anlamı aşırı sermaye birikimidir. Aşırı sermaye birikimi, pazardan ek üretim araçları ve emek-gücü satın alınmaması demektir. Metalar pazarda birikir, aşırı üretim yapıldığı ortaya çıkar. Aşırı sermaye birikimi, aşırı sermaye üretimi, aşırı meta üretimi, aşırı kredi, aşırı nispi nüfus böylece yaratılmıştır. Zorunlu olarak bunalım patlak verir.

Bunalım, kâr oranının düşüşüne karşı kapitalist bünyenin verdiği tepkidir. Kâr oranını yükseltmek için bunalımdan geçilmesi zorunludur.

Bunalımdan çıkış yolu, toplumsal sermayenin bir kısmının değersizleşmesidir, yani tahrip olmasıdır. **Sermayenin değerlenmesi için değersizleşmesi bunalımdan çıkış koşuludur.** Bunalım sonrası (sermaye değersizleşerek değerlendikten sonrası) emek üretkenliğini yeni bir teknolojiyle yükseltmek, yeniden sermayeyi yapılandırmak olanaklı hale gelir. Gerekli emek ile artı-emek arasında orantı, kâr oranını tekrar yükselterek kurulur. Bunalımlar kapitalist

üretim biçiminin çelişkilerinin yoğunlaşması olduğu kadar, bu çelişkilerin burjuva biçimiyle çözümüdür.

GRUNDRİSSE VE İKİ EKONOMİ POLİTİKÇİ

Ekonomi politik, sanayi burjuvazisinin yükseliş çağında A.Smith ve Ricardo eliyle bilimsel-olgun niteliğine kavuşmuştur. Marx bu iki ekonomi politikçiyi klasik ekonomi politiğin en önemli iki temsilcisi olarak görür. Ve onları bayağı ekonomi politikçilerden "bilimsel namusluluğa" sahip oldukları, burjuva üretim biçimin özüne girerek bu sistemin yasalarını formüle etmeye çalıştıkları için ayırır. Oysa bayağı ekonomi politikçiler üretim ilişkilerinin yüzeydeki sorunlarıyla uğraşırlar ve burjuvazinin sınıf çıkarına uygun teoriler geliştirirler.

A.Smith ve Ricardo da burjuvaziyi ve onun ideolojisini savunurlar. Ne var ki onlar bu savunuyu nesnel ölçüye uygun biçimde yaparlar. Ülkenin servet birikiminde sermayenin gösterdiği sapmaları da eleştirirler. Kısacası A.Smith ve Ricardo burjuvazinin gözü kapalı savunucuları değil, bilinçli savunucularıdır; bilimsel kurallar içinde burjuva ideologları olarak görevlerini yerine getirirler. Kendi kendileriyle çelişkiye düştüklerinde ve bir gerçeği fark ettiklerinde bunu açıkça ifade ederler.

Sözgelimi A.Smith devlet görevlilerinin üretken-adam olmadıklarını, başkasının emeğiyle geçindiklerini açıkça söyler. Devlet, burjuvazinin çıkarını savunan bir kurumdur; ama A.Smith burjuva devleti savunmak adına bu gerçeği gizlemez *Milletlerin Zenginliği*'nde şöyle yazar A.Smith:

"***Devlet gelirinin tümü*** *yahut hemen hemen hepsi, çoğu ülkelerde,* ***üretken-olmayan adam*** *beslemekte kullanılır. Kalabalık, görkemli bir saray çevresini, büyük bir kilise kurumunu, büyük donanmaları ve orduları oluşturur, barışta bir şey üretmeyen, savaşta ise beslenmeleri masrafını, hatta savaşın devamında bile karşılayacak hiçbir şey elde etmeyen kimseler, bu türdendir. Kendileri bir şey üretmediklerinden, bu gibi kimselerin hepsi, başka insanların* ***emek ürünü*** *ile beslenir.*"[198]

Yine Ricardo uzun bir zaman makinelerin gelişmesinin bütün sınıflara eşit biçimde yararlı olduğunu savunmuştur. Makinenin gelişimi sonucu kapı dışarı edilen işçinin yaşadığı olumsuzluğu görmemiştir. Ne var ki, bunu fark ettiği zaman da *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*'nde şunu yazmaktan çekinmez:

"*Artık şuna ikna olmuş durumdayım: İnsan emeğinin yerini makinelerin alması,* ***emekçi sınıfın çıkarını*** *genellikle oldukça zedelemektedir.*

Benim ***hatamın*** *nedeni, toplumun safi geliri arttığında, gayrisafi gelirinin de artacağını varsaymamdı.*
(...)
Bir yanda ülkenin safi gelirini artıran bir neden, öte yanda nüfus fazlası oluşmasına ve ***emekçinin durumunun kötüleşmesine*** *yol açabilir.*"[199]

İşte, Marx bilimsel ölçütü kullanmaya çalışan bu "sınıf düşmanı düşünürleri" ciddiye alır ve onların düşünceleri üzerinden oklarını burjuva ideolojisine ve ekonomi politiğe yöneltir.

---

[198] Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği*, çev. Haldun Derin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s.371.
[199] David Ricardo, *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*, çev. Barış Zeren, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s.349.

Şimdi *Grundrisse*'yi ilgilendirdiği kadarıyla Marx'ın ekonomi politik eleştirisini kısaca ele alabiliriz.

İŞBÖLÜMÜ VE EKONOMİ POLİTİK

A.Smith işbölümü ile mübadele arasındaki ilişkiyi yanlış biçimde formüle eder. Smith'e göre mübadele (üreticilerin metaları karşılıklı olarak değiştirmesi) insan doğasında var olan bir eğilimdir. Mübadele, işbölümünü doğurur; yani mübadele, işbölümünün önkoşuludur. İnsan doğası, mübadeleyle kendini ortaya koyar ve ardından işbölümü gelişir. Mübadele birinci, işbölümü ikincidir. A.Smith der ki:

"*Karşılıklı gereksindiğimiz lütufların çoğunu birbirimizden, böyle anlaşma, trampa, satın alma ile elde ettiğimiz gibi, kökeninde* ***işbölümüne yol açan da****, bu aynı alışveriş eğilimidir.*"

"***İşbölümüne yol açan, değiş etme gücü olduğuna göre****, bu bölünüşün alanı, her zaman için, değiş etme gücü ile yahut başka deyişle, piyasanın genişliği ile sınırlanmak gerektir.*"[200]

Böylece A.Smith mübadelenin olmayacağı bir işbölümünü düşünemez. Oysa Marx, sorunu başka biçimde formüle eder: İşbölümünün mübadele için zorunlu koşul olduğunu; ama mübadelenin toplumsal işbölümü için gerekli koşul olmadığını söyler. Yani mübadele olmadan da işbölümü olabilir.

Eğer A.Smith'in dediği gibi mübadele, insan doğasından geliyorsa, hiçbir toplum mübadeleden kaçamaz; mübadelenin olmadığı bir toplum düşünülemez. Ekonomi politik bu yargıyı bir genelleme olarak paylaşır. Bunun anlamı burjuva üretim sistemi sonsuza kadar devam edecektir.

Marx bu yanlış saptamayı kabul etmez. Mübadele "dolaysız insan doğasından" değil, belirli üretim biçimine özgü tarihsel koşullardan kaynaklanır.

A.Smith, işbölümünü, mübadele değerinin tamamlayıcısı olarak kabul eder. Oysa işbölümü ile mübadele değerlerinin üretimi özdeştir. İşbölümü, toplum bireylerinin mübadele değerleri üretmelerine olanak veren üretim koşulları ile aynı şeydir. A.Smith bunu anlamaz. Bu nedenle Marx, *Grundrisse*'de A.Smith'i eleştirmiştir.

Ricardo, sermaye ile ücreti içeren burjuva üretim biçimini tarihsel (geçici) olarak değil, doğal (insan doğasına uygun-dolayısıyla değişmez) bir toplum olarak kabul eder. A.Smith'in savunduğu noktaya o da katılır. Marx, Ricardo üzerinden bütün ekonomi politikçilere *Grundrisse*'de yanıt verir:

"*Gelelim Ricardo'ya. Onda da gene ücretli emek ve sermaye, kullanım-değeri olarak servetin yaratılışına göre belirlenmiş* ***tarihsel toplum biçimi*** *olarak değil,* ***doğal toplumsal biçim*** *olarak kavranmıştır, yani doğal olduğu, aynı geçerlikte olduğu için de biçimi böyledir.*"[201]

* * *

A.Smith mübadelenin gelişmemiş biçimini (basit mübadeleyi), mübadelenin gelişmiş biçimiyle özdeşleştirir; gelişmemiş mübadeleyi, mübadelenin tam kendisi yapar. Bunun anlamı şudur:

[200] Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği*, çev. Haldun Derin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s.16, 19.
[201] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.240.

Gelişmemiş mübadelede üretici, ürettiği ürünlerin bir kısmını kendisi için tüketir; geri kalanını meta pazarına meta olarak sunar. Oysa gelişmiş mübadele (dolaşım), bütünüyle meta pazarı için yapılmış üretimin sonucunda ortaya çıkar. Bu ise sermaye sistemine, burjuva üretim tarzına denk düşer.

Böylece A.Smith, burjuva üretimin egemen olmadığı mübadele biçimiyle, burjuva üretimin egemen olduğu (her şeyin metalaştığı, genişletilmiş meta üretimini) birbirine karıştırır. Birinci mübadele biçimi, toplumda tamamen mübadelenin egemen olmadığı bir biçimdir. İkinci mübadele biçimi, topluma tamamen egemen bir biçimdir. Bu iki mübadele biçimi iki farklı tarihsel döneme, iki farklı üretim tarzına tekabül eder. A.Smith bu ayrımı yapamaz. Marx, *Grundrisse*'de, A.Smith'in bu görüşünü eleştirir.

"*Adam Smith mübadele değerini incelerken,* ***mübadele değerinin*** *henüz tam anlamıyla* ***gelişmemiş biçimini****, yani üreticinin kendi tüketimi için ürettiği kullanım değerinin* ***fazlalık kısmı olarak*** *görülen mübadele değerini, mübadele değeri kavramının* ***ta kendisi*** *olarak almak* ***hatasına*** *düşer; oysa sözkonusu olan, mübadele değerinin henüz üretim sisteminin bütününde genel ve belirleyici bir rol oynamadığı bir dönemdeki tarihi biçimlerinden biridir. Burjuva toplumunda ise mübadele değeri,* ***egemen biçim*** *olarak kavranmalıdır; öyle ki üreticilerin kendi ürünleriyle, kullanım değeri olarak, her türlü dolaysız ilişkisi sahneden silinmiş olsun;* ***bütün ürünler ticarî ürünler*** *olsunlar.*"[202]

* * *

A.Smith toplumsal işbölümü ile işyeri içindeki işbölümünü (tekil veya parça-işbölümünü) birbirine karıştırır.

Toplumsal işbölümü, bireylerin belirli işlere (mesleklere) bağlanmasıdır. Mübadele, birbirinden ayrılmış üretim alanları arasında bağlantı kurar. Toplumsal işbölümü farklı üretim dallarının arasındaki mübadeleden doğar. Çeşitli üretim kolları, metaların alım ve satımıyla doğar. Kendiliğindendir; belirli bir iradeyle oluşmaz.

İşyerindeki işbölümü, çeşitli emek güçlerinin ortak bir emek gücü olarak bir kapitalist tarafından fabrika içinde örgütlenmesidir. Bilinçli bir iradeye dayanır. Toplumsal işbölümünde üretim araçları değişik meta üreticilerine dağılmıştır; işyerindeki işbölümünde ise bir kapitalistin elinde toplanmıştır.

Toplumsal işbölümünde üreticiler ile üretim araçlarının değişik kollara dağılımında rastlantı-keyfilik-rekabet egemendir. İşyerindeki işbölümünde ise kapitalistin kontrolünde katı bir disiplin egemendir.

İşte, A.Smith birbirinden cins olarak farklı olan iki işbölümünü aynıymış gibi ele alır; işyerindeki işbölümünü, toplumdaki işbölümüne uygular. İkisi arasındaki farkı anlayamaz.

Marx, *Grundrisse*'de, A.Smith'in iki farklı işbölümünü birbirine benzetmesini eleştirerek der ki:

"***Toplum içindeki işbölümünün, bir fabrika içindeki işbölümü ilkesine tekabül etmesi****, modern sistemden çok belki eski Mısır sisteminde geçerlidir. Toplumsal emeklerin özgür ve*

[202] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.295-296.

*karşılıklı birbirinden bağımsız olarak çatışmasından doğan ve sadece **içsel zorunlukla** bir birlik ve bütünlük oluşturan bu **işbölümü** ile bilinçli ayrıştırma ve ayrışan parçaların **bilinçli birleşmesine** dayanan **öteki işbölümü** büsbütün farklı şeylerdir ve büsbütün farklı yasalara göre gelişirler.*"[203]

METANIN DEĞERİ VE EKONOMİ POLİTİK

A.Smith "değer" sözcüğünün iki ayrı anlamı olduğunu kabul eder. Birinci anlamı, metanın (malın) faydalı olduğunu gösterir; yani kullanım değerini ifade eder. İkinci anlamı, metaya sahip olmayı ve bu sahip olma sayesinde başka bir metayı satın alabilmeyi; yani metaları birbiriyle değiştirebilmeyi (değişim değerini) ifade eder. Ayrıca A.Smith metanın değerini belirleyenin fayda yanı olmadığını kabul eder. Ricardo da ona katılır:

"*Öyleyse **yararlılık**, değişim faaliyeti için kesinlikle zorunlu olsa da, **değişim değerinin ölçütü** olamaz.*"[204]

Buraya kadar Marx da onlara katılır. Peki, değişim değerini belirleyen nedir? Bu soruyla birlikte sorun başlar. Marx, *Grundrisse*'de bir metanın değerini, bu metanın üretilmesi için gerekli olan emek miktarına (emek niceliğine, emek miktarına, emek süresine) bağlar.

A.Smith metanın değerinin nasıl belirleneceği noktasında birbirine uymayan farklı ölçüleri aynı anda savunur. Smith bir yandan metanın değerini; metanın üretimi için gerekli olan emek miktarı üzerinden ölçer. Ki bu görüş, Marx'a uygundur; doğrudur. A.Smith bu doğru görüşü kısaca şöyle ifade eder:

"*Demek ki, **emek**, bütün malların **değişim değerinin** gerçek ölçüsüdür.*"[205]

A.Smith öte yandan, metanın değerini, emeğin piyasada elde edebileceği başka meta miktarı olarak ölçer. A.Smith'in bu formülünde, meta için harcanan emek, onun satın alabileceği geçim araçlarına (metaya) indirgenmiştir.

"*Başka şeylerle değiş etmeyi tasarladığı bir şeyin, ona sahip **bulunan için değeri**, o şeyin, kendisine, satın almak ya da üzerinde **hükmedebilmek olanağını verdiği emek miktarına** eşittir.*"[206]

İşçinin meta üretmek için harcadığı emek karşılığında aldığı geçim araçları burada ölçü olmuştur. Yani işçinin aldığı ücret, meta değerinin karşılığı olmuştur. A.Smith sanki emekçinin ürettiği meta değeri ile, aldığı ödül olan ücret eşitmiş gibi bir formül yapmıştır. Bundan daha yanlış bir şey olamaz. A.Smith'in formülünü anlaşılır biçimde yazarsak:

Metanın değeri = İşçinin satın alabileceği meta (emek) miktarı = Ücret'tir.

Marx çok büyük yanlışlık taşıyan bu görüşü *Grundrisse*'de eleştirir ve Ricardo'nun bu yanılgıya düşmediğini belirtir:

---

[203] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979, s.301.
[204] David Ricardo, *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*, çev. Barış Zeren, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s.8.
[205] Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği*, çev. Haldun Derin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s.31.
[206] Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği*, çev. Haldun Derin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s.31.

"*A.Smith'in kendini kaptırdığı kaçınılmaz sonuç şudur:* ***işçinin ücreti = ürünün değeri*** *olması gerekir, yani işçinin ücret içinde aldığı nesnel biçimdeki emeğin niceliği = onun iş içinde harcadığı öznel biçimdeki emeğin niceliği olması gerekir. Ricardo ise bu* ***yanılgıya*** *düşmüyor.*"[207]

Marx, Ricardo'nun bu yanlışa burada düşmediğini, ama başka bir yoldan aynı yere vardığı önermeleri *Kapital*'de inceleyecektir.

Gerçekten Ricardo metanın değerini, harcanan emek zamanıyla ölçme ilkesinden (bu doğru ilkeden) zaman zaman uzaklaşır. Ricardo'ya sonra dönmek üzere A.Smith'in metanın değeri konusundaki üçüncü görüşünü ele alalım. Bu görüşüyle birlikte Smith diğer iki farklı yaklaşımından vazgeçer; ama bu sefer de yanlış bir noktaya ulaşır.

A.Smith'e göre metanın fiyatı (Smith buna doğal fiyat der) üç parçadan oluşur. Rant, emek (ücret) ve kâr. Smith, toplumsal (ulusal) gelirin bu üç parçanın toplamından oluştuğunu söyleyerek buradan geriye metanın fiyatına gider. Smith'e göre: Rant, topraktan elde edilen gelirdir. Emekten elde edilen gelir ücrettir. Kapitalistin geliri de kârdır. O halde metanın değeri veya fiyatı, bu üç parçadan oluşur.

Smith'in metanın değeri konusunda vardığı sonuç şudur:

"*Tüm fiyat ya doğrudan doğruya eninde sonunda, hep aynı üç kısma, yani* ***ranta, emeğe ve kâra*** *dönüşür.*"

"*Doğal fiyatın kendisi, oluştuğu* ***ücret, kâr ve rant*** *kısımlarında her birinin doğal kertesine göre değişir.*"[208]

A.Smith böylece metanın değerini, doğal fiyat dediği üç parçanın toplamıyla eşitlemiş olur.

Doğal fiyat = Metanın değeri = Kâr + rant + ücret. Kâr ve rant, artı-değerin birer biçimi olduğundan dolayı Smith'in formülünü kısaltabiliriz.

Metanın değeri = Artı-değer + Ücret

Ücret = Değişen sermaye olduğu için:

Metanın değeri = Artı-değer + değişen sermaye olmuş olur.

Bu şekilde A.Smith, metanın değerinin bir parçası olan değişmez sermayeyi yok etmiştir. Smith, ikinci formülünde (değer = ücret) diyerek artı-değer ve değişmez sermayeyi birlikte yok etmişti. Şimdi sadece değişmez sermayeyi yok etmiştir. Şüphesiz ki, her iki formül de yanlıştır. Marx göstermiştir ki:

Metanın değeri = Artı-değer + Değişen sermaye + Değişmez sermayedir.

* * *

[207] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.48.
[208] Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği*, çev. Haldun Derin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s.55, 69.

Ricardo, A.Smith'in ikinci formülünü *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*'inde açıkça eleştirir. Bir metanın değerinin, onun üretilmesi için gerekli olan emek miktarı olduğunu söyleyerek doğruyu dile getirir. Ardından ücretteki bir değişikliğin metanın göreli değerini değiştirmediğini belirterek şöyle yazar:

"*Emeğin ücretindeki bir değişme, ürettiği* ***malın göreli değerinde değişiklik yaratamaz****; ücretlerin artması, bir uğraşta daha fazla emeğe gereksinme duyulduğu anlamına gelmez, yalnızca emeğe artık daha yüksek bir fiyat ödeneceği anlamına gelir.*"[209]

Ricardo açısından metanın göreli değeri, koşullara göre değişen değerdir: Mutlak değer (gerçek değer) ise, değişmez bir standartla ölçülmüş değerdir.

Marx, göreli değer, mutlak değer ayrımını *Grundrisse*'de saçma bulduğunu belirtir:

"*Metaların göreli değeri, bu sözcük* ***anlamsızdır****, çünkü mutlak değer bir* ***saçmalıktır****.*"[210]

Metaların göreli değeri, mutlak değeri ayrımı bir yana Ricardo yukarıda aktardığımız paragrafta emek-değer teorisi açısından doğru bir noktada durur. Gerçekten de ücretteki bir artış, metanın değerini değiştirmez. Ücret azalırsa, artı-değer artar; veya tersi. Bunlar birbirini dengeler ve metanın değeri aynı kalır. Ne kadar ilginçtir ki, Ricardo bu doğru görüşten aynı kitabında yazdığı şu satırlarla hemen vazgeçer:

"*Dolayısıyla, malın değerindeki değişmelerin nedenlerini düşünürken, emeğin değerindeki artış ya da düşüşün yarattığı etkiyi tümden ihmal etmek ne kadar hatalıysa, buna* ***en büyük önemi affetmek*** *de o kadar hatalıdır.*"

"*Başka deyişle,* ***üretilmelerinde harcanan emek miktarı değişmedikçe malların değerinin de değişmeyeceği yolundaki kural değişikliğe uğrar****.*"[211]

Ricardo böylece "metanın değeri = üretilmesi için gerekli emek miktarı" doğru görüşünden yola çıkarak yanlış bir limana demir atar.

Grundrisse, Ricardo'nun, meta değerini belirleyen doğru ilkeden uzaklaşmasını, değer ile fiyatı birbirine karıştırmasına bağlar.

Marx, Ricardo'dan şu görüşü aktarır:

"***Aynı nicelikte emek kullanılmış metaların göreli değeri****, pazara aynı zamanda getirilemiyorlarsa,* ***değişir****. Daha büyük bir sabit sermayede de bir metanın daha yüksek değeri, onun pazara getirilmesine kadar geçecek daha uzun zamandan ileri gelir.*"[212]

Ardından Marx yorumunu ekler:

---

[209] David Ricardo, *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*, çev. Barış Zeren, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s.23.
[210] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.48.
[211] David Ricardo, *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*, çev. Barış Zeren, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s.30, 31.
[212] Ricardo, aktaran Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.50.

"*Bunun,* ***değerin belirlenmesi ile bir ilgisi yoktur****. Fiyata bağlı olur.*"[213]

Ayrıca Ricardo dolaşım giderlerinin metanın değerine yapacağı etkiyle, metanın değerinin kendisinin hesaplanması yöntemini birbirine karıştırır.

KÂR ORANIN DÜŞMESİ VE RİCARDO

Ricardo kâr oranının düşme eğilimi yasasını onaylar. Kâr oranının düşüşünde sermayeler arası rekabetin etkisini hesaba katar. Fakat bu düşüşün nedenini yanlış biçimde açıklar.

Ricardo'ya göre, toprağın verimliliği sürekli olarak azaldığı için besin maddelerini elde etmek zorlaşır. Bu durum tarımda üretilen metaların değerini artırır. İşçinin geçim araçları olan besin maddelerinin değeri de artar. Böylece sermaye, işçilere fazla ücret ödemek zorunda kalır. Ücretler yükseldiği için sermayenin kâr oranı düşer. Ricardo der ki:

"*Öyleyse,* ***kârların doğal eğilimi düşme yönündedir****; çünkü toplum ilerledikçe ve zenginlik arttıkça, gerekli ek besin miktarı hep daha fazla emeğin fedakârca çalıştırılmasıyla sağlanabilir.*"

"*Dolayısıyla her koşulda, ham mahsul fiyatları arttığında buna* ***ücretlerin de artışı*** *eşlik ettiğinden, tarımdaki ve bu arada imalattaki* ***kârlar düşer****.*"[214]

Demek ki son tahlilde besin maddelerinin pahalanmasından dolayı yükselen ücretler, kâr oranını düşürüyor. Ricardo'nun temel yanlışı artı-değer oranını, kâr oranıyla karıştırmasıdır.

Ücretlerin yükselmesi, artı-değer oranını gerçekten düşürür. Çünkü artı-değer oranı = Artı-değer/Ücret denklemine bağlıdır. Dolayısıyla, ücret yükselirse, artı-değer azalır. Oysa kâr oranı = Artı-değer /Toplam sermaye (değişen ve değişmez sermaye) denklemine bağlıdır.

Artı-değer oranı aynı kalsa, hatta yükselse bile kâr oranı düşme eğilimi yasası işler. Çünkü, kâr oranı, emek üretkenliğinin artmasına bağlı olarak değişen sermayenin (ücretlerin), değişmez sermayeye oranı azaldığı için düşer. Kısacası emek üretkenliğinin artması, değişmeyen sermayeyi büyütür, değişen sermayeyi (işçi sayısını, dolayısıyla onlara ödenen ücretleri göreli olarak) azaltır.

Kâr oranının düşüşü, emek üretkenliği azaldığı için değil, emek üretkenliği yükseldiği içindir. Ricardo artı-değer ile kârı birbirine karıştırdığı için, artı-değer oranı ile kâr oranını da birbirine karıştırır. Ya da tersi!

Ricardo'nun mantığı çok basittir: Ücretler yükselirse, artı-değer azalır, artı-değer oranı azalır. Ricardo artı-değer oranını, kâr oranı ile aynı kabul ettiği için, artı-değer oranının düşüşünü hemen kâr oranının düşüşüne eşitler.

Marx, *Grundrisse*'de Ricardo'nun besin maddeleri yükseldiğinden dolayı artan ücretlerin, kâr oranını düşürdüğünü ifade eden satırlarını aktardıktan sonra şöyle yorum yapar:

---

[213] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.50.
[214] David Ricardo, *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*, çev. Barış Zeren, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s.88, 93.

"*Kısacası, tarım ürünlerinin üretimi için gerekli-emeğin daha büyük bir bölümü gerekli oluyor. Dolayısıyla **kâr oranı**, ona göre, **emek ücretinin nominal büyümesine** ve toprak rantının reel büyümesine eşittir. Onun tek yanlı kavrayış tarzı tek bir olguya dayanıyor, **emek ücreti bir an yükseldiği için vb. kâr oranının düşebileceğini ileri sürüyor**.*"

"*Ricardo, **kârı** hemen doğrudan **artı-değerle** aynı yere koyuyor, bu farkı hiç ortaya koymuyor. Ama artı-değerin oranı sermayenin kullandığı artı-emeğin gerekli-emeğe olan oranı ile belirlenmiş olduğu halde, kâr oranı, artı-değerin üretim için gerekli **sermayenin toplam değerine** olan oranından başka bir şey değildir.*"[215]

Ricardo'ya bu yanlışı yaptıran temel neden, toprak verimliliğin sürekli olarak azalacağına inanmasıdır. Oysa böyle kesin bir yasa yoktur. Toprağın verimliliği bilimin gelişmesiyle artırılabilir. Marx, Ricardo'nun bu görüşünü ayrıntılı olarak *Kapital*'de ele alıp eleştirecektir.

[215] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.216, 217.

SONUÇ

Grundrisse karşımıza ekonomi politik eleştiri alanında büyümeye giriş yapmış Marx'ı karşımıza çıkarır. *Felsefenin Sefaleti*'nde metanın değeri ile fiyatı arasında bir ayrım yapma gereğini duymayan, Ricardo'nun para teorisini savunan, emek ile emek kapasitesi arasındaki farkı görmeyen, artı-değerin kaynağını bulamamış Marx'tan, bu sorunları çözmüş Marx'a *Grundrisse* sayesinde ulaşırız.

* * *

Grundrisse paradan başlayarak, metaya ulaşır. Oysa *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* ve *Kapital*'in birinci cildi metadan başlayarak, paraya ulaşır. Şüphesiz ki, bu bir yöntem farklılığıdır. *Grundrisse*, Marx için bir arayış yoludur. *Grundrisse*'yi küçültmek isteyenler yöntem farklılığına takılıp kalırlar: Marx'ın büyüme yolu üzerinde olduğunu görmezler; ekonomi politiği eleştirmek için bir araştırma sürecinde olduğunu görmezler.

Grundrisse, metadan başlayarak sermayeyi incelemese de, metanın, sermayenin ilk kategorisi olduğunu bilir.

"*Burjuva servetin ortaya çıktığı ilk kategori, meta kategorisidir.*"[216]

* * *

Grundrisse'nin önemi Marx'ın kendi kendini ekonomi politik eleştiri temelinde aşmasından kaynaklanır. Marx ilk kez *Grundrisse* ile birlikte değer teorisinin temellerini atmıştır. Fiyat ile değer arasında bir fark olduğunu ortaya koymuştur.

Emeğin ikili karakteri (somut ve soyut emek ayrımı) *Grundrisse*'de emeğin nicelik ve nitelik farkı olarak ortaya konur. Soyut emek bir niceliktir; somut emek bir niteliktir. Metanın mübadele değerini yaratan emek, soyut emektir. Ancak mübadeleden sonra toplumsal emek olduğunu gösterebilir. Emek gücü sermaye ile mübadeleden sonra toplumsal emek olduğunu ve gerçek etkinliğini gösterir.

"*Sermaye karşısında emek, salt **soyut** biçimdir, yalnızca beceri, yetenek olarak işçinin bedenselliğinde varolan, değer koyucu etkinliğin salt olanağıdır. Ama **sermaye ile ilişkiye geçince gerçek** etkinlik olur.*"[217]

Soyut emek, artı-değeri yaratan emektir. *Grundrisse*, ekonomi politikçilerin yapmayı beceremediği emeğin ikili karakteri ayrımını yaparak artı-değerin kökenine el atar. Soyut emeğin keşfi, artı-değerin keşfine yol açar. *Grundrisse*'nin en büyük yanı, tarihsel materyalizm teorisinden sonra, artı-değerin keşfini sağlamasıdır.

Şüphesiz ki, Marx'a artı-değer buluşunu yaptıran diğer kategoriler emek ile emekgücü arasındaki ayrımdır. Hiçbir ekonomi politikçi bu ayrımı yapamamıştır; bu nedenle artı-değerin kaynağını bulamamıştır.

---

[216] Karl Marx, *Grundrisse 2*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s.338.
[217] Karl Marx, *Grundrisse 1*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s.212.

* * *

Kâr ile artı-değeri sürekli birbirine karıştıran ekonomi politikçilerin eksikliğini Marx, *Grundrisse* ile aşmıştır.

Marx, *Grundrisse*'de artı-değer ile kârın aynı şey olmadığını göstermiştir. Ayrıca artı-değerin kâra dönüşmesinde ortaya çıkan iki yasayı açıkça formüle etmiştir. Birincisi, kâr oranının daima artı-değerden küçük olma yasasıdır. İkincisi, kâr oranının düşme eğilimi yasasıdır.

Kâr oranın düşme eğilimi yasası öz olarak *Grundrisse*'de incelenmiştir. Ekonomi politik bu yasayı da bilinçli formüle edememiştir. Özellikle Ricardo kâr oranının düşme eğilimin nedenini yanlış yerde (ücretin yükselmesinde) aramıştır. Grundrisse bu yanlışı eleştirmiştir.

* * *

Marx, *Grundrisse*'den önce işçi ücretlerinin mutlak anlamda düşebileceğine inanıyordu. *Ücretli Emek ve Sermaye*'de "Tüm işçi sınıfının ücretlerinin asgari ücrete eşitleneceğini" yazmıştı. *Felsefenin Sefaleti*'nde de bu görüşü dile getirmişti. Asgari ücret = İşçinin varoluş ve üreme giderleriydi. Ölmemek üzere yaşaması üzerine kurulu fizyolojik öğeydi. Mutlak yoksulluk sınırıydı. Marx, *Grundrisse*'de bu dar yaklaşımı aşmıştır. İşçinin kültürel doyumlardan pay almasını, gazete okumasını, konsere gitmesini, zevklerini geliştirmesini, yani kısacası "uygarlık payını" da ücret kavramının içine almıştır. Başka bir deyişle, fizyolojik öğeye, toplumsal (uygarlık) öğesini de eklemiştir. Böylece Marx ücretleri mutlak yoksulluk sınırından, göreli yoksulluk sınırına yükseltmiş olur.

* * *

Marx, *Grundrisse*'de farklı sermayelerin rekabetiyle kâr oranlarının eşitlendiğini göstermiştir. Her ne kadar üretim fiyatı kategorisini saptayamasa da, üretim fiyatının ortaya çıkış mantığını gösterebilmiştir. Ortalama kâr yasasının keşfinin bütün temelleri *Grundrisse* ile atılmıştır.

Şüphesiz ki Marx, *Grundrisse*'de değer yasasının üretim fiyatı kategorisiyle birlikte uğrayacağı değişikliği, bu kategoriyi keşfedemediği için gösterememiştir. Piyasa fiyatlarının çevresinde dolaştığı merkezin, üretim fiyatları olduğu gerçeği, *Grundrisse*'de açıklanamamıştır.

Ricardo'nun tanımadığı mutlak rant kategorisi (Ricardo sadece farklılık rantını kabul eder) *Grundrisse*'de kendine yer bulamamıştır.

Büyümüş Marksizme giriş yapan Marx için bu eksiklikleri doğal kabul etmek gerekir. Bilim her zaman eksiklerle gelişir ve zaman içinde tamamlanır.

* * *

Grundrisse'nin en büyük yanlarından biri "zaman tasarruf yasasının" ortakçı bir toplum için de geçerli olduğunu vurgulamasıdır. Marx, emek zamanı ile serbest zaman arasındaki diyalektiği *Grundrisse*'de doğru biçimde formüle etmiş ve komünizmin amacının serbest zamanı yükselterek insanın yeteneklerini geliştirmek olduğunu (zengin insanı yaratmak olduğunu) kanıtlamıştır.

Son olarak *Grundrisse*, *Kapital*'de ayrıntılı yer almayan ilk birikim öncesi süreçleri ve komünal toplulukları inceleyerek Marksist teorinin bir eksikliğini gidermiş ve kendini her zaman başvurulabilecek bir yapıt haline getirmiştir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği*, çev. Haldun Derin, İş Bankası Yayınları, 2006.

Alfredo Saad Filho*, Marx'ın Değeri*, çev. Ertan Günçiner, Yordam Kitap, 2006.

Ben Fine-Alfredo Saad Filho, *Marx'ın Kapital'i*, çev. Nail Satlıgan, Yordam Kitap, 2006.

David Ricardo, *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*, çev. Barış Zeren, İş Bankası Yayınları, 2008.

David Smith-Phil Evans, *Kapital,* çev. Kemal Ülker, Versus Yayınları, 2009.

Ernest Mandel, *Marksist Ekonomi El Kitabı*, çev. Orhan Suda, Özgür Üniversite, 2008.

Ernest Mandel, *Marx'ın İktisadi Düşüncesinin Oluşumu*, çev. D. Ifık, Yazın Yayıncılık, 2000.

Ernest Mandel, *Marx'ın Kapital'i*, çev. Osman S. Binatlı, Yazın Yayıncılık, 2008.

Ernest Mandel, *Marksist Ekonomi Kavramına Giriş*, çev. Ali Ünlü, Ünlü Yayımcılık, 1991.

Ernest Mandel, *Marksizmin Tarihteki Yeri*, çev. Masis Kürkçügil, Yazın Yayıncılık, 2007.

Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, 1977.

İsaak İllich Rubin, *Marx'ın Emek-Değer Teorisi*, çev. Uğur Selçuk Akalın, Kalkedon, 2010.

Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri I*, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, 1998.

Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri II,* çev Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, 1999.

Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Sol Yayınları, 1979.

Karl Marx, *Kapital I*, çev. Nail Satlıgan-Mehmet Selik, Yordam Kitap, 2011.

Karl Marx, *Kapital II*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1979.

Karl Marx, *Kapital III*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1997.

Karl Marx, *1844 El Yazmaları*, çev. Murat Belge, Birikim Yayınları, 2008.

Karl Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye – Ücret, Fiyat ve Kâr*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 1979.

Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979.

Karl Marx, *Grundrisse I*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999.

Karl Marx, *Grundrisse II*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003.

Karl Marx – Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar I*, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, 1995.

Karl Marx – Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar III*, çev. Mihri Belli, Sevim Belli, Seyhan Erdoğdu, Vahap Erdoğdu, Arif Gelen, M. Kabagil, Ünsal Oskay, Kenan Somer, Öner Ünalan, Sol Yayınları, 1979.

Marksist İktisat El Kitabı, çev. Nail Satlıgan, Yordam Kitap, 1998.

Roman Rosdolsky, *Kapitalets Tillkomsthistoria*, Röda Bokförlaget, översättning: Mats Thorell, Thomas Caeser, 1977.

Ronald L Meek, *Emek Değer Teorileri*, çev. Uğur Selçuk Akalın, Kalkedon Yayınları, 2009.

Sungur Savran-Nail Satlıgan-E.Tonak, *Kapital'in İzinde*, Yordam Kitap, 2012.

V.S.Vygodski, *Marx'ın Düşüncesi=İktisad ve Tarih*, çev. Atilla Aksoy, V Yayınları.

Yiğit Karahanoğulları, *Marx'ın Değeri Ölçülebilir mi?* Yordam Kitap, 2009.

ARKA KAPAK

Marx'ın *Kapital*'i ekonomi politik eleştirinin hemen hemen bütün yanlarını kendisinde toplar. *Grundrisse* ise ekonomi politiğin eleştirisinin tohumudur; tohum gelişip büyümüş *Kapital*'i yaratmıştır.

Marx'ın Grundrisse'si Marksizmin tohumunun hangi fikirleri geliştirerek ekonomi politiği aşmaya başladığını göstermeyi amaçlıyor. *Grundrisse*'yi sınır kabul ederek ondan önceki dönemin fikirleriyle, ondan sonraki dönemin düşüncelerini kıyaslıyor. Marksizmin gelişim bütünlüğü başka türlü kavranamaz.

Grundrisse, Marx'ın yeniden gözden geçirerek okuyucuya sunduğu bir eser değildir. Anlaşılması zor soyut formüllerle doludur. *Kapital*'le tanışmamış bir insanın doğrudan doğruya *Grundrisse* ile tanışması ve onu anlaması büyük zorluk içerir. Bu açıdan *Kapital*'den yararlanarak *Grundrisse* okunup anlaşılabilir. Bu çalışma, *Kapital*'den yararlanarak *Grundrisse*'yi çözmeyi hedefliyor.

Grundrisse, Marksizmin doğuşu ile büyümüş hali arasında oturur; bizim hem Marksizmin geçmişini, hem de geleceğini kavramamızı sağlar. İşte *Grundrisse*'nin önemi!